

Људмил Спасов

**ИЗБРАНИ ПОГЛАВЈА
ОД ИСТОРИЈАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК**

БОЈАТА НА ЈАЗИКОТ

– втор дел –

© Сите права на изданието ги имаат „Култура“ а.д. – Скопје и авторот
Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на
целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено
одобрение на издавачот и авторот.

Људмил Спасов

ИЗБРАНИ ПОГЛАВЈА
ОД ИСТОРИЈАТА НА
МАКЕДОНСКИОТ
ПИСМЕН ЈАЗИК

БОЈАТА НА ЈАЗИКОТ

- втор дел -

Култура

Скопје 2006

ЕДИЦИЈА: Современ македонски јазик

За издавачот:

Димитар Елимов, *директор*

Главен уредник:

Глигор Стојковски

*Компјутерска обработка
и ликовно уредување:*

Љупчо Митревски

Горан Ивковиќ

Људмил Спасов

Коректура:

Људмил Спасов

Корица:

Методија Николовски

СР

ВТОР ДЕЛ

МАКЕДОНСКИОТ XX ВЕК

ПОСВЕТА

*Оваа книга ја посветувам на:
- споменот на татко ми,
академик Александар Сисов (1925-2003)
- мојот македонски народ
од македонската земја
и секаде во светот*

ПРЕДГОВОР

Оваа книга има два наслова: „Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик“ и „Бојата на јазикот“. Првиот е, така да се каже, необележан, па затоа нема определба во насловот и почнува со зборовите: *од историјата...* Ограничувањата се две и тие доаѓаат со именската синтагма *писмен јазик и македонскиот*. Вториот наслов е граден врз метонимија при што гамата на боите се поврзува по сличност со гамата на јазиците, значи секој јазик има своја боја, па овој наслов треба да гласи *Бојата на македонскиот јазик*. Овде намерно отсуствува определбата *македонски* со цел читателот да се предизвика на дедукција и да го открие сокриеното значење. Според тоа: *секој јазик има своја боја / македонскиот јазик има своја боја* и читателот потоа си го поставува прашањето: *Каква е бојата на македонскиот јазик?*

Објавувањето на оваа книга има и поширока мотивираност која произлегува од обработената тематика во неа, а тоа е надворешната историја на јазикот чијашто содржина се однесува на она што се случува со јазикот и која се занимава со јазикот во функција на основно орудие на културата. Ова значи дека јазичните факти се ставаат во врска со етничката, културната и политичката историја на македонскиот народ.

Сакам да одбележам дека оваа книга се надоврзува на мојата книга од 1990 година под наслов: „Константин М. Петкович (јазични и книжевно-историски прилози)“, Македонска книга, Скопје.

Употребената литература во првиот и вториот дел е дадена на крајот.

На крајот неколку збора за намената на книгава: таа им е наменета и на јавноста и на специјалистите. Затоа таа е и универзитетски прирачник.

Во рацете на читателот му го предаваме вториот дел на оваа книга, првиот дел под истиот наслов и кај истиот издавач излезе 2005 г.

Људмил Сџасов

Скопје, Струга, Загреб, Берлин (1999-2004-2006 г.)

Благодарност

Ја изразувам мојата благодарност на Фондацијата ДААД и на Универзитетската библиотека во Берлин за поддршката при подготовката на оваа книга.

МАКЕДОНСКИОТ XX ВЕК

ТЕКСТОВИТЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ДИМИТРИЈА ЧУПОВСКИ И НЕГОВИТЕ ПОГЛЕДИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

0. Целта на овој напис е да се претстават два текста на Д. Чуповски напишани на македонски јазик, како и да се даде слика за неговите погледи како треба да изгледа современиот македонски стандарден јазик, неговиот правопис, дијалектната основа, изборот на зборовите итн. Во таа смисла се служам и со неговите материјали што го покажуваат статусот на македонскиот јазик во Македонија, но и пошироко, во однос на другите јазици на Балканот, планирањето на стандардниот јазик, именувањето на народот, изборот на формата на презимињата кај Македонците, претставувањето на топономастичкиот материјал.

Во нашата наука придонес за проучувањето на Д. Чуповски има дадено акад. Бл. Ристовски (1978, 1993). Тој ги има претставено и проучено сите материјали што ни се познати за Македонското научно-литературно другарство како дел од македонската културна историја од првата третина на XX век.

Погледите на Д. Чуповски за македонскиот јазик и за македонскиот народ се определени од дејноста на МНЛД (Македонско научно-литературно другарство) и се наоѓаат во неколку негови значајни документи. Тоа се:

1. Меморандумот испратен до Петербургското словенско братоворно друштво (12 ноември 1902 г.) од страна на Стефан Јакимов Дедов и Дијамандија Трпков Мишајков, со учество на К.П. Мисирков и Д. Чуповски (в. Ристовски, 1978, I: 180 pass.) во кој јасно се кажува дека Македонија претставува етнограф-

ски поим и дека мнозинското словенско население ја сочинува македонската народност. Понатаму, се бара отстранувањето на националните пропаганди од Македонија и „наместо тоа воведување на едно од македонските наречја на степен на општ македонски литературен јазик“. Посебно место во Меморандумот му е посветено на планирањето на статусот на идниот македонски стандарден јазик и се разгледуваат јазичните факти од историски карактер важни за него, а тоа се текстовите настанати на македонски јазик од различни историски епохи и од различни дијалектни подрачја, а кои сведочат дека независно од разликите што нормално се јавуваат во овие текстови, а кои се условени од јазичната дијахронија, но и од дијалектната раздробеност на македонскиот јазик, сите тие текстови покажуваат дека македонскиот јазик претставува посебен јазичен дијасистем. Се работи, значи, за едно многу зрело размислување, конципирано врз теоретските поставки на тогаш актуелната социолошка школа во лингвистиката, која јазикот го дефинира како општествена креација врз којашто единката може да дејствува пропорционално зависно од нејзината општествена улога, па во таа смисла произлегува дека интелигенцијата на еден народ мора врз себе да ја преземе културната акција за создавање на стандардниот јазик. Развивањето на стандардниот јазик, како резултат на развивањето на корпусот на писмените текстови создадени на еден јазик и издигањето на статусот на тој јазик на ниво на стандарден јазик, односно на едно од неговите наречја, може да биде спонтан процес: „несвесно внесување на особености на определен говор во јазикот на писменоста“, од една страна, или, од друга страна, свесен акт: свесно може да му се даде општа литературна употреба на кој и да е говор, ако за тоа постојат достатни услови“. Причините за создавањето на македонскиот стандарден јазик, односно за издигање на едно од македонските наречја на ниво на стандарден јазик, според напишаното во Меморандумот, се од практичен (прагматичен) карактер и од политички карактер. Причините од практичен карактер се огледаат во фактот дека ниту српскиот стандарден јазик образуван врз основа на херцеговскиот говор, ниту бугарскиот стандарден јазик образуван врз источно-бугарското наречје, не можат да ги задоволат јазичните потреби на Македонците, бидејќи се наоѓаат достапно далеку од македонскиот јазик како еден од централните јазични дијасистеми на Балканскиот Полуостров. Затоа создавањето на

македонскиот стандарден јазик, според замислата на авторите на Меморандумот, би ги смалило антагонизмите меѓу народите на Бугарија и Србија, бидејќи (лингвистички) „македонските наречја (...) всушност ја претставуваат средината помеѓу говорите на денешна Бугарија и Србија“. Причините од политички карактер за издигањето на едно од македонските наречја на степен на стандарден јазик се дека со таквиот акт ќе се отстранат претензиите на Србија и Бугарија врз Македонија.

2. Записникот од второто заседание на МНЛД одржано на 29 декември 1902 г., каде што се определени етнолингвистичките граници на Македонија и во кој се поставува задача до членовите на Другарството да дадат придонес во составувањето на македонскиот речник преку прибирање на „карактеристични македонски зборови“ (в. Ристовски, 1978, I: 202 pass.).
3. Уставот на МНЛД што го потпишува Д. Чуповски, кој во меѓувреме станува негов претседател (в. Ристовски, 1978, I: 241 pass.), од 16 декември 1903 г., каде во чл. 12 се вели дека „разговорот во Другарството ќе се води на македонски јазик (на словеномакедонски); рефератите и протоколите ќе се пишуваат исто така на овој јазик“. Овој член, всушност, претставува прв административен акт со кој се озваничува македонскиот јазик во службена употреба.

Имајќи го предвид кажаното претходно, мојата задача не е тешка и се состои во издвојувањето на соодветниот материјал (дел од досега познатите текстови напишани на македонски јазик од Д. Чуповски), како и нивна анализа, при што секако ги имам предвид анализите направени од страна на Бл. Ристовски во споменатите публикации.

1. Текстовите што се предмет на анализата се следниве:

(а)

КРАЛЕ МАРКО

До кога кѝа спиеш
Ти сон не пробудни,
До кога кѝа чекаш,
„Времето да дојет“.

Поминајте више

Пет стотин години,
Како народ трпит
И тебе те чекат.
Власта на Турците
Падната је векъе,
Но на место неја –
Тројна тиранија.

Крвније ни братъа
И едни по вера,
Со логи, измена,
Турије ни јарем.

Се шчо ни је мило
Нам ни го зедоје:
Мајки, сестри, деца
В питачи пушчије.

Наши отци, братъа,
Невинно згубије
И земјата на три
Ни ја поделије.

Но радост је рана
У наши врагови -
Македонец трпит,
Но не забораваат.

Љубов за слобода
В' срцето му горит
И готов је д'удрит
В заветни свој час.

Разбудисе, Марко,
Од вековни сон
И повикај в помош
Стојна самовила.

Качисе на твоја
Конја Шарца нога
И в роци си земи
Тешка Топузина.

Ти поведи народ
За единство мило
И душману кажи

Да је Марко жив.

Посмртче (Д. Павле Чуповски)
(Ристовски, 1978, II: 380-381)

(б)

[Димитриј Димитриевиџ ПАВЛЕ-ЧУПОВСКИЈ] поздравува г. Петре Поп-Арсов и молит да окажет секако содејствије на видниот руски учени и пријател на македонците, Василија Василевича Водовозова, кои патуват низ Македонија со цел да се запознает со положенијето.

Шо правите тамо? Ја се уште Ве чека. Излегајте, пак макар сам, за пари не се бој, ја прима разносните надвор од границата.

Искрено Ваш Д. Чуповски

19/VI 1913 г.

Визит-картичка на Д.Д. Чуповски до Пејтар Појарсов во Велес
(Ристовски, 1993, I: 299)

2. Двата текста (а) и (б) ги прифаќам како дел на една продукција, бидејќи се од ист автор и се пишувани со ист јазичен код: современ македонски стандарден јазик според замислата на Д. Чуповски. Првиот текст (а) *Крале Марко*, жанровски, тематски и јазично претставува стилизација во духот на македонските народни песни (од типот на *Зборникој* на Миладиновци, на пример), додека вториот (б) *Визит-картичкај*а има практична цел: препорака за полесно воспоставување на контакти во Македонија, а жанровски е стилизиран во најголема мерка според културниот руски модел што им бил познат како на авторот на препораката, така и на нејзиниот корисник.

А сега преоѓам на анализата на одделните јазични рамништа. (Заради едноставност правам транслитерација според современата македонска азбука, освен кога ги разгледувам правописните принципи.)

СИНТАКСА И МОРФОЛОГИЈА

Во текстот (а) синтаксата и морфологијата се одредени од стихуваната форма според моделот на македонската народна песна, сп. на пр. изоставање на глагол-поврзувач: *Но на месџо неја - (имаме) / Тројна џирианија*; изоставање на сврзникот *џириџоа*:

Крвније ни браќа (ѳриѳоа) / И едни ѳо вера; изоставање на членот: Македонец(ои) ѳриѳиј/, Но не забораваѳ; Ти ѳоведи (ѳо) народ(ои) / За единсѳиво(ѳо) мило; користење на скратените форми на предлогот в(во) заради ритамот: В ѳиѳиачи ѳуѳиѳије // В срцеѳо му ѳориѳи // В завеѳни свој час; во таа насока е и употребата на скратената форма на предлогот д(а): И ѳоѳов је д'удриѳи; користење на генитивско-акузативната морфолошка форма, односно цитирање на синтагми од јазикот на македонската народна поезија: Качи се на ѳвоја / коња Шарца ноѓа / И в роци си земи / Тешка Тоѳузина; користење на дативни морфолошки форми: И душману кажи / Да је Марко жив; употреба на сврзникот да наместо дека: Да је Марко жив; итн. (в. Конески 1971).

Од друга страна, оваа песна се разликува во некои точки на синтаксата и морфологијата во однос на македонската народна поезија, и во таа смисла прави актуализација на традиционалниот поетски јазик, а тоа се: употреба на партиципско-придавски форми секако под влијание на рускиот литературен јазик: *До кога ка сѝијеш / Ти сон не пробудни // Наши оѝци, браќа, / Невинно згубије // И гоѝов је д'удриѝ / В завеѝни свој час // Разбуди се Марко / од вековни сон*; во таа насока е и употребата на глаголската придавка од непреоден глагол *ѝаднаѝа*, во функција на партицип: *Власѝа на Турциѝе / ѝаднаѝа је веќе*; редовна употреба на удвоен индиректен и, особено, директен предмет, што не е познато во традиционалниот поетски јазик и претставува негова актуализација од гледна точка на современиот разговорен јазик и на стандардниот македонски јазик според замислата на Д. Чуповски: *И ѝебе ѝе чекаѝ // Сѐ ичо ни је мило / нам ни го зедоје // И земјаѝа на ѝри / Ни ја разделије*.

Во текстот (б), од друга страна, удвојувањето на индиректниот и директниот предмет го нема, а, што со оглед на фактот дека се работи за прозен текст на современ македонски јазик, изгледа невообичаено: *Д.Д. Павле-Чујовски (џо) ѝоздравуваѝ љ. Пејѝре Пој-Арсов и (џо) молиѝ да (му) окажеѝ секакво содејс-ѝвије на видниѝоѝ русски учени и ѝријаѝиель... // ја (џи) ѝрима раз-носѝиѝе надвор од ѝраницаѝиѝа*. Овде наоѓам уште една потврда на мислата на Бл. Конески (в. 1993в: 16) дека удвојувањето на индиректниот и директниот предмет во разговорниот јазик се избегнува во пишуваните прозни текстови од страна на нашите интелектуалци од втората половина на XIX век, бидејќи се прифаќа како регионална црта, односно ова избегнување е една суштествена одлика на нашиот писмен јазик во споменатиот период.

Πρόλογος

- [illegible]

ДИЈАЛЕКТНА ОСНОВА

И во текстот (а) и во текстот (б) на лице иде локалниот идиом на Д. Чуповски – папрадишкиот говор, кој сам по себе е интересен, бидејќи претставува западна перифериска дијалектна оаза во централната дијалектна зона, се разбира не без влијание од локалното дијалектно окружение, па во таа смисла може да бил разбран од Д. Чуповски и како *наддијалектѝен идиом*, или, барем, како основа за изградба на наддијалектниот идиом, сп.: *ќа сѝијеш; лоѓи; роци; окаже; целъ*. Но, од друга страна, се гледа и преемственост со решенијата предложени од К.П. Мисирков, на пр. карактеристичната група *иѝ*: *иѝчо* (ова решение нашло потпора и во рускиот стандарден јазик, па во таа смисла изгледа како едно поопштословенско обележје), (но: *Шо ѝравиѝе ѝамо?*); *уѝче*; потоа, завршокот *-ѝ* во наставката за трето лице еднина сегашно време: *ѝрѝиѝѝ; чекаѝ; ѝориѝ; удриѝ; ѝаѝуваѝ; забораваѝ* (наспроти прво лице еднина каде е изоставена наставката *-м* што е влијание од говорот: *Ја се уѝче Ве чека; ја ѝрѝма разносѝиѝе надвор од ѝраницаѝѝа*). Но, указателен е изборот направен во корист на трите глаголски групи, на пр.: *ѝоздравуваѝ; заѝознаѝѝ; молиѝѝ*; иако, како што е познато, во централните говори и, пошироко, во западното наречје, глаголите од *е*-група во најголем дел преминале во *и*-група, што може да се разбере како стремеж за надминување на регионалните јазични карактеристики. Како влијание на велешкиот говор (или како свесна селекција) може да се разбере користењето на предлогот *у*: *у наши враѓови*.

3. За подобро осветлување на погледите на Д. Чуповски за македонскиот стандарден јазик секако се интересни материјалите што го покажуваат статусот на македонскиот стандарден јазик, планирањето на современиот македонски стандарден јазик, именувањето на народот, изборот на формата на презимињата на Македонците, претставувањето на топономастичкиот материјал, настанати под негово авторство, или со негово залагање. Тоа се: *Карѝа Македонија сѝоред ѝроѓрама на Македонскиѝе народниѝи* (в. Ристовски 1978, II: 280 pass.); *Речникоѝ на оѝиѝѝоуѝоѝребливиѝе зборови кај Македонциѝе* (Ристовски 1978, II: 355 pass.); *Планоѝ за сосѝавување на македонски речник и словник* (Ристовски 1978, II: 356 pass.). За разбирањето на неговата национална идеологија, важен е податокот дека Д. Чуповски ја имал, најверојатно како подарок од авторот, *Слоѓница речовска* од Ѓ. Пулевски и дека таму го подвлекол именувањето *славјано-македонски*

јазик (што го користи и на други места), како и формите на презимињата на -ски: *Оѓненоски*, *Лейчески* што ги сметал како македонски (в. Ристовски 1978, II: 295), понатаму својот народ го именува: *Словеномакедонци*, *Македонски Словени*, или – *Македонци* (в. Ристовски 1978, I: 246). Во таа насока треба да се разбере и неговиот ангажман за отворање на училишта на македонски јазик во 34 села во Македонија (Ристовски 1978, II: 365).

ЈАЗИКОТ И ПРАВОПИСОТ НА *КАРТА МАКЕДОНИЈА*

Јазикот и правописот на *Карта Македонија* е анализиран од страна на Бл. Ристовски (1978, II: 280-283). Тој таму одбележува дека особено паѓа в очи неологизмот *народници* (*Македонски народници*), изведен според западно(централно)македонски јазичен модел. Овој јазичен модел е применет во именувањето на топонимастичкиот материјал, што укажува дека за Д. Чуповски тоа е моделот на македонскиот стандарден јазик. Така, среќаваме: *Бишолја*; *Смилиан*; *Дебор* (што соодветствува на локалниот изговор), но речиси секаде ја наоѓаме групата -ишч-, независно од локалниот изговор: *Лабунишча*; *Кучевишча* (Скопско); *Паирадишча*; *Коноишчице* (Тиквешко); *Сипарчишча* (Источна Македонија); освен: *Селчишчија* (Северна Македонија) и *Подришце* (Малешевско), што е грешка во правописот.

ПЛАНОТ ЗА СОСТАВУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИ РЕЧНИК И СЛОВНИК (РИСТОВСКИ 1978, II: 356 PASS.)

Планот за составување на енциклопедискиот речник за Македонија (во којшто е опфатен и *Речник на ошшшоушшоушребливише зборови кај Македонцише*) претставува важен дел на националната програма. Тој го опфаќа историскиот развој, политичката ситуација на Македонците, но и на другите етнитети населени на територијата на Македонија, односот на Македонците кон другите соседни народи, борбата за независност или автономија на Македонија итн. Од наша гледна точка интересни се темите посветени на македонскиот јазик, неговата дијалектна ситуација, неговото балканско-јазично окружение: разликите меѓу македонскиот, бугарскиот и српскиот јазик, но и културното влијание од несловенските (и словенските) народи врз македонскиот народ (и

неговиот јазик), историјата на јазикот итн., што значи опис на статусот на македонскиот јазик во синхронија и дијахронија, но и темите што го означуваат јазичното планирање: обиди за формирање на македонски стандарден јазик, план за пишување на (кратка) граматика на македонскиот јазик (се мисли на *сѝандардниоѝ јазик*), македонски разговорник, речник и, што е од особена важност, издавање на песни, поговорки и приказни на македонски јазик. Независно од фактот дека (за жал) не знаеме во која мера е остварен овој план, односно дали некоја тема е напишана делумно или целосно, самата негова концепција сведочи дека Д. Чуповски и по мисла и по дело е соборец на К.П. Мисирков и, како таков, неговата личност е неодминлива за нашата културна и политичка историја.

КРСТЕ МИСИРКОВ

МИСИРКОВ ОД ДЕНЕШНА ПЕРСПЕКТИВА: „ШЧО НАПРАЈФМЕ И ШЧО ТРЕБИТ ДА ПРАЈМЕ ЗА ОДНАПРЕД“

(ПО ПОВОД СТОГОДИШНИНАТА – 1903-2003 – ОД ПРВОТО ОБЈАВУВАЊЕ НА КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“)

ОТВОРАЊЕ НА ТЕМАТА

Пред стотини години (1903) културната и политичката јавност во тогашна Европа имаше можност да се соочи со уште еден предлог за решавање на т.н. „македонското прашање“, но, за разлика од многуте предлози за ова прашање што кружеле низ Европа, овој предлог е даден од страна на Македонец. Тој човек е Крсте Мисирков. Гледано од денешно време, неговиот предлог има перспектива, односно тој е најлогичниот, најдобриот, најправилниот. Причината за ова е многу едноставна: единствено Македонецот, припадникот на македонскиот народ, може да предложи најсоодветни решенија за себе и за својот народ, бидејќи тој, според дефиницијата, сака да го стори она што е најсоодветно, бидејќи неговите намери се искрени. Токму поради тоа книгата „За

македонските работи“, која, како што ѝ е познато на јавноста, е објавена во Софија во 1903 г. во печатницата на Либералниот клуб (можеби и само во оваа печатница и можела да биде печатена), веднаш по своето излегување е, така да се каже, ставена на индекс: пленета, палена, уништувана и, се разбира напаѓана од страна на „колегите“ на Мисирков. За првпат, веднаш по нејзиното објавување, бугарскиот филолог Александар Теодоров-Балан напиша, меѓу другото, дека идеите кои ги пласира Мисирков не требало воопшто да се прифатат, ниту да ѝ станат познати на јавноста. Стотина години подоцна еден застапник на великобугарската програма во однос на Македонија и македонскиот народ, одроден Македонец, Димитар Димитров, од позиција на министер за култура на РМ, даде предлог, по повод 135-годишнината од раѓањето на Мисирков, да се преиздаде споменатото негово дело, но со предговор на министерот. Со овој предговор, подоцна објавен во неговата книга „Името и умот“, поради фактот дека вака планираното издание на книгата на Мисирков сепак не се оствари, министерот на еден крајно невкусен начин ни ги доближи на македонски јазик (бидејќи буквално – ги преведе), великобугарските тези во однос на македонскиот народ и неговата култура. Овие тези ѝ се доволно познати на нашата јавност, па затоа овде немам намера да ги прераскажувам, но сепак ќе нагласам дека со нив се отфрла секакво постоење на македонскиот народ, неговиот јазик и неговата култура, па, во согласност со тоа, нему му се одрекува секакво право на држава. Сето тоа е дополнето со великобугарски аспирации, па, во таа смисла, сè македонско едноставно станува – бугарско.

По овој повод, кога ја одбележуваме 100-годишнината од излегувањето на книгата „За македонските работи“ на Крсте Мисирков не сакам да го прераскажувам животот и делото на овој наш великан од преминот меѓу XIX и XX век, туку овде сакам да коментирам некои од прашањата што ги поставува Мисирков во книгата „За македонските работи“ погледнати од денешен агол.

Притоа, ве молам зеднички да се потрудиме да ја доловиме атмосферата што владеела во Македонското литературно другарство во Петроград во текот на септември и октомври 1903 година кога Мисирков заправо ги одржал своите три предавања кои подоцна станале први три глави од спомената книга издадена во Софија во истата 1903 година со уште два текста, односно две глави и со предговор кон книгата.

ОКОЛНОСТИ

Околностите по непосредниот неуспех на Илинденското востание од 2 август 1903 година налагале една атмосфера проникната со болка и горчина, но и проникната од потребата да се даде преоценка на актуелниот момент, во многу нешто пресвртен, на историскиот развој на македонскиот народ, како и да се претпостават и да се определат и, ако е можно, да се планираат насоките на иднината во кои македонскиот народ ќе се најде. Сигурно е дека Мисирков не е единствениот кој размислувал на оваа тема, но тој е единствениот кој ја синтетизира македонската национална програма. Тој успеа да погледа подалеку од своите вреници, успеа да се ослободи од историскиот романтизам и мит на балканските народи кои во своето зреење на национален план почнаа да му го оспоруваат правото на македонскиот народ за афирмација на своите вредности. За жал, нешто подоцна, големодржавните идеи на малите балкански држави, со помош одговор, доведуваат до поделба на македонската територија преку познатите балкански војни, но не успеваат да го запрат процесот на зреењето на македонската национална свест.

ПРАШАЊА ШТО СЕ ОТВОРЕНИ ВО ОВАА КНИГА

Првото прашање поставено во предговорот: „Сега се питат: дали со нашето отцепување од балканските народи, ќе се воспользуат нашите непријатели и кои се тие?“, го има следниот одговор: „...не Русија и Австро-Унгарија сепрејателите на Македонија, а Бугарија, Грција и Србија. Само енергична борба со тија држаи ќе избаит од погубување нашата таткојна.“

Оттука јасно произлегува дека Македонците треба да станат субјект во политичка смисла и да ги отфрлат големобугарските, големогрчките и големосрпските аспирации кон нив. Во таа насока Мисирков во предговорот нè известува дека „Како последуач на идејата на полно одделување на нашите интереси од интересите на балканските народи и за самостојно културно-национално развиување, јас и је написав (оваа книга) на централното македонско наречје, које за мене одсега натамо имат да бидит литературен македонски јазик.“

Второто прашање се наоѓа во првата глава со симболичен наслов: „Шчо напраивме и шчо требит да праиме за однапред?“ и го има следниов текст: „Оттука јасно се видит да јет прашајњето за јазико ... једно од најважните при разрешуајње на македонцкото прашање.“

Нема сомневање дека јужнословенскиот јазичен свет се покажува како континуум од дијалекти и дијалектни зони кои се прелеваат меѓу себе, но исто така се евиденти определени иновациски радијациони центри околу кои се формирале во минатото одделни дијасистеми: српскиот, македонскиот, бугарскиот. Таков еден центар се токму нашите централни дијалекти и тие го карактеризираат македонскиот јазичен дијасистем. Одејќи напред, назад, лево и десно од централните дијалекти се среќаваат изоглоси што помалку или повеќе навлегуваат во другите јазични зони, што, од гледна точка на центарот, се јавуваат како нецентрални на македонскиот јазичен простор. Токму поради фактот дека на една релативно мала територија, како што е југоисточна Европа, се среќаваат повеќе центри, нормално е јазичната периферија да покажува една поголема и поширока дијалектна раздробеност. Сето тоа го чини богатството на дијалектните јазици на јужнословенските јазици. Нормално е дека стандардните јазици тргнуваат од јазичниот центар и на таков начин еден стандарден јазик се издвојува од соседните стандардни јазици. Сето ова е поддржано и од културолошки фактори: на централните дијалекти се настанати најзначајните книжевни дела за еден народ: на пример приказните на Марко Цепенков, песните собрани од Браќата Миладиновци итн. во минатото, како и најголемиот дел на современата македонска литературна продукција. Според тоа, во нашата јужнословенска ситуација, не може еден стандардниот јазик да биде мешаница од дијалекти, ниту во однос на фонетската, ниту во однос на граматичката база. Така е главно состојбата и со српскиот и со македонскиот и со бугарскиот стандарден јазик.

Оваа задача е завршена: ние денес имаме еден добро развиен стандарден/литературен јазик, способен да ги врши сите функции што се бараат од него.

Третото прашање се наоѓа во истата прва глава и се однесува на потребата од обнова на Охридската архиепископија како Единствена, Соборна и Апостолска црква.

И оваа работа е завршена. Дека е така, нè потсети неодамнешното обновување на минатото, кога г. Зоран Вранишковски,

неуспешно се обиде да воспостави некаква грчко-српска црква во РМ.

Четвртото прашање се однесува на потребата на тогашната интелигенција од посветување на „сето своје работејње над моралното и умствено усовршуајње на својот народ и создаајње на једна идеална македонска интелигенција“.

Мислам дека прашањето е сè уште актуелно и покрај фактот дека таква културна акција одамна е во тек.

Во втората глава се апелира за ширење низ Македонија на научно-литературни другарства (друштва) како што е „Св. Климент“.

Со ова визионерски се претскажува основањето на МАНУ, но исто така се укажува на потребата од културната акција.

Во третата глава се зборува за националниот сепаратизам. На почетокот се истакнува дека Македонците наскоро ќе ги осознаат грешките во однос на прифаќањето на соседните пропаганди и дека со изделувањето на сопствените интереси од интересите на пропагандите ќе постигнат национално обединување меѓу себе. Во таа смисла е потребно целосно изделување (или – артикулирање) на нашите интереси во однос на интересите на другите балкански словенски и несловенски народи и развивање меѓу македонската интелигенција и народ на македонско национално самоосознавање.

Во принцип и оваа работа е завршена. Меѓутоа, за жал, во денешно време (замислете си!) сведоци сме дека некои прашања поврзани со, до неодамна, дневната политика се поврзуваат со темелните принципи на нашата нација: македонскиот јазик, македонската култура, македонската посебност во јужнословенското (или југоисточноевропското) опкружение.

Кога некој вели (в. претходно) дека нашиот јазик го има создадено Коминтерната, или дека тој е *србокомунистички* и е создаден од *србокомунисти* или *србомакедонци* итн., тоа значи само едно: тој човек не ги почитува македонската култура, македонскиот народ, односно македонската држава.

Да продолжам во духот на размислувањето на Мисирков: Македонецот ќе биде само еднакво одалечен (или – еднакво близок) со Србинот и Бугаринот или ќе го нема. Не може да постои македонски стандарден јазик повеќе близок до српскиот или до бугарскиот јазик: тој тогаш може да биде само регионална писмена форма на едниот или на другиот јазик.

Предлагам и во оваа пригода да се потсетиме на следниве зборови на Блаже Конески: *Послушајте Македонци! Бидејте на ширек пред такви „правни диверзии“ од каде и да идат, со кои се фрла кал на нашиите светли дајуми и нашиите постигнувања. За нас повеќе околку за многу други во својот, јазикот прејстивува, со сè што е на него создадено како говорен и пишан шекс, најголемо приближување до идеалната јазиковина, што е заправо единствена наша комилетна јазиковина. И оние наши места што се искуштени живеат во нашата традиција со песни, приказните, гатанките и пословиците, заштитени некогаш во нив; и оние наши места што се искуштени ги општува, ојева и слави современата литература на македонски јазик. Затоа и во моментите на лемења, раслојувања и колебања, последно што треба да ни паѓа на ум е да ги поставуваме под прашање придобивките на нашата самостојна акција на јазичен план.*

Со ова сè е кажано.

А сега за еден куриозитет: во истата трета глава се кажува дека дел од луѓето претставници на македонската емиграција во Бугарија навлезени во државната структура се прават повеќе Бугари од самите Бугари, бугарски шовинисти, за да ги исполнат егоистичките цели, односно да добијат поубава служба. За жал, ова е актуелно и денес, бидејќи најголемите напади врз македонската самобитност доаѓаат од потомците на истата категорија луѓе. Мисирков во истата глава не го премолчува ниту српскиот шовинизам. Тој истакнува дека во Србија со помош на пропагандата е вкоренето мислењето дека Македонците се Срби и дека се составен дел на српското население од јужнословенскиот простор.

На овие две гледишта Мисирков им го спротивставува мислењето на најзначајните претставници на славистичката наука од тоа време: Бодуен де Куртене, Петар А. Лавров и Ватрослав Јагиќ, дека македонските дијалекти составуваат посебен дијасистем-јазик како одделен претставник на словенската фамилија на јазиците.

Во четвртата глава под наслов: „Составала, состават и можат ли Македонија да состават од себе одељна етнографска и политична јединица?“ Мисирков го отвора прашањето за планирањето на корпусот на македонскиот јазик, и одговара дека централно-западното македонско наречје ја дава основата на македонскиот литературен јазик. За ова зборував пред малку.

И на крајот: ние Македонците треба да знаеме дека нашата национална програма е напишана на почетокот на XX век и дека неа ја претставува токму разгледуваната книга на Крсте Петков Мисирков. Таа треба да му биде достапна на секој Македонец каде и да е. Но, за жал, во последно време, во позачестени интервали, одредени личности на јавноста ѝ ги сервираат своите согледби според кои треба да се ревидира современиот македонски стандарден јазик како и неговата македонската азбука. Веднаш сакам да истакнам дека сите гореспоменати забелешки немаат никаков научен предзнак, најмалку објективен, туку се работи за желба да се растури системот на македонскиот стандарден јазик, да се измести неговата дијалектна база, сè со наивна надеж дека на тој начин би можело тој да се доближи до некој од соседните јужнословенски јазици. Барањата за ревизија на правописот, гласовната и граматичката основа на нашиот стандарден јазик, треба да се толкуваат како тенденција за негирање на основните принципи врз кои се темели нашиот стандарден јазик.

ЗАКЛУЧОК

Да резимирам од гледна точка на македонскиот XX/XXI век. Кога во далечната 1952 година американскиот лингвист Хорас Лант ја издаде својата граматика на македонскиот литературен јазик, која, патем речено, е првата комплетна граматика на еден словенски јазик работена според тогаш мошне модерниот структуралистички приод, тој беше восхитен како за релативно кусо време по кодификацијата македонскиот литературен (или стандарден) јазик доживеал своја афирмација меѓу македонската интелигенција и меѓу широките народни маси. Тој во Скопје се сретнал со една група ентузијасти, да споменеме некои од нив: Крум Тошев, Радмила Угринова-Скаловска, Божидар Видоески, на чело со Блаже Конески кој веќе зад себеси имаше организирано Катедра за македонски јазик, издадено (заедно со Крум Тошев) Правопис на македонскиот литературен јазик, издаваше јазичен билтен кој подоцна прераснува во познатото научно списание „Македонски јазик“ итн.

Истата година излегува и големата граматика на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески, ненадмината досега. Се разбира овде треба да се спомене и граматиката на македон-

скиот јазик од Круме Кепески наменета за училиштата и напишана пред тоа.

Сето ова споменато и неспоменато не можеше да се направи со таква брзина ако не постоеше добра подлога. А таа подлога беше всушност македонистичката писмена традиција создавана од втората половина на XIX век. Тоа беше, како што впрочем и самиот Мисирков истакнува, зборникот на македонски народни песни на Миладиновци, збирката раскази на Цепенков, Шапкарев, научните трудови на Зографски, Мисирков, Чупоски, песните на Кочо Рацин, драмските состави од периодот меѓу двете светски војни итн., итн.

Меѓутоа, исто така, мошне важен е веќе споменатиот факт дека новиот литературен јазик, покрај добронамерниот прием, наидува и на остри напади.

За успешноста на кодификацијата на македонскиот литературен јазик се пишува од најразлични точки, се укажува на одлично поставените правописни принципи, со еден збор разнообразни се според содржината и тематиката добрите зборови упатени за него, но од друга страна тој се напаѓа стереотипно: сите напади се сведуваат на две нешта – 1. дека македонските културни дејци се неспособни како луѓе и како научни работници (тоа се продадени души, во служба на туѓи пропаганди, научни плагијатори итн.) и 2. дека македонскиот литературен јазик никогаш и не требало да биде создаден бидејќи за него нема место во словенскиот јазичен свет; тој не може да биде македонски. може да биде единствено бугарски или српски; тој е регионална писмена варијанта на бугарскиот или српскиот јазик итн. Неинвентивноста на напаѓачите на македонската култура не им пречи во нивната упорност: таа, упорноста, трае од втората половина на XIX век, па сè до ден денешен.

Од страна на некои претставници на бугарската интелигенција напаѓани се нашите културни дејци од втората половина на XIX век дека не знаат да пишуваат, односно дека пишуваат на некој „чуден дијалект“.

Од страна на српските научници македонскиот јазик е прогласуван за дијалект на српскиот јазик. Малку ѝ е познато на нашата јавност дека првиот дел на Граматиката на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески е остро нападат веднаш по излегувањето во 1953 година во познатото српско лингвистичко списание „Јужнословенски филолог“ и тоа на два плана: најнапред дека Блаже Конески не е компетентен да пишува граматика

(ова пред десетина години, го разбравме и од г. Милош Линдро) и второ дека дијалектната основа на литературниот јазик е несреќно избрана.

Истовремено речиси тој е напаѓан од бугарската наука на истите два плана: дека е српски експонент во Македонија и дека дијалектната основа на литературниот јазик е несреќно избрана.

Што да се каже понатаму?

Треба да се истакне и фактот дека по распаѓањето на СФРЈ некои од нашите напаѓачи наивно поверуваа дека ѝ дојде и крајот на македонската култура: дека македонската држава е една преодна форма без сопствен национален идентитет. Затоа и беше направена програма за нејзино „враќање кон матицата“, поточно програма за бугаризирање на македонската култура: беше потребно да се негира македонскиот литературен јазик, да се реформира неговиот правопис во насока кон бугарскиот литературен јазик, да се измени неговата дијалектна база, да се проблематизира неговиот лексички фонд, македонската литература напишана на македонски јазик да се прогласи за регионална литература, да се проблематизираат имињата на локалитетите, личните имиња, да се покаже дека кај нашиот народ не постои јазична свест, па дури и дека Македонците имаат психички проблеми бидејќи поради постоењето на македонскиот стандарден јазик се изделени од бугарскиот јазик и, се разбира, сите дејци на македонската култура да се прогласат за неспособни, да се покаже дека биле во служба на туѓи пропаганди (како што се обидоа да покажат некои од споменатите како Д. Димитров, М. Линдро, потоа М. Неделков/ски/Емил Недјалков, Симе/Симјон Симев, како и некои други неспоменати, исто како и претходните, маргинални според своето значење, домашни претставници на туѓите интереси во РМ).

Сето тоа нема иднина: практиката ги негира сите напаѓачи на македонската култура. Реалноста за нив е мошне сурова, бидејќи македонскиот стандарден јазик постои и се развива како и секој друг таков јазик: ги развива своите функционални стилови, го збогатува својот лексички фонд и има општонародна прифатеност.

Ќе се навратам уште еднаш на професорот Хорас Лант: тој неодамна изјави дека е многу среќен дека и неговата граматика има дадено придонес во афирмацијата на македонскиот литературен јазик, јазикот на еден мал народ кој врз себе низ историјата ги доживеал тешките последици на национализмот на соседните

народи. Македонскиот литературен/стандарден јазик, според него, е многу добро развиен. Сакам во оваа пригода да потсетам дека тој во неколку наврати има напишано подолги социолингвистички студии за македонскиот јазик, а како одговор и по повод на некои од нападите врз него.

ФАКСИМИЛИ ОД КНИГАТА

Предговор

Кс. П. Мисирковъ.

ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ

СОФИЯ,
Печатница на „Либералния Клубъ“
1903.

Шчо напраиѹме и шчо требит да праиѹме за однапред? *).

Долгоприготвуаното и многоочекуаното возстааиѹе напоследок излезе на јава. Нашите земјаци си покажаа сета јунашчина и готовност да се пожртвуат за интересите на својата татковина. Борбата беше и јет отчајана. Свјот европејцки свет обрна своите возгледи на неја. Новините се преполнија со известја от театрот на возстааиѹето. Редом со известјата за борбата меѓу четите и турците, во новините се печатаат и известја за турските зверства над мирни жители. Европејците се потресаа и ужаснија от твја известја и зафатија да оказуат нужното влијанје на своите прателства за да се пресечат колеиѹето на мирното население и да се помогнат на нестрекното македонско жителство. Во Бирмингем Ворстерцкиј владика напраи во црквата молебен за спасеиѹето на македонските рјсијани. Кентербервицкиј архиепископ се обрна кон англицкиј министер-президент Балѹфур со молба од името на англи канцката црква, да се помогнат на македонците. Европејцкото общество зафаќаат да наредуат помоки за македонските страдалѹци. На патуванието на Германцкиј император се придаат политично значеиѹе, меѓу другото и за македонските работи. Турција, како шчо се видит, како да се наиде на тесно, и предложи на Бугарија да се доидит меѓу ниф до једно согласуаиѹе за македонското прашаиѹе. Разни прателства праат официјални декларации по нашете работи. От Стамбул телеграфируат во разни европејцки нонии (Standard),

*) Прочетено на 21-в Септември таја година во 1-та седница на Петроград. Македон. Научно-литературно Другарство „Св. Климент“

**УПОТРЕБАТА НА ПРЕОДНИТЕ И НЕПРЕОДНИТЕ
ГЛАГОЛИ ВО КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“
ОД КРСТЕ П. МИСИРКОВ**

1. При транзитивизација на интранзитивни предикати во центарот на вниманието доаѓа глаголскиот предикатот и неговите аргументи, со што категоријата транзитивност/интранзитивност се вреднува како лексичко-синтаксичка категорија. Конститутивен член на реченицата е предикатот кој импликува определен број аргументи, додека актуализаторите опфаќаат модален и по потреба темпорален и локализирачки конституант. Преодноста, според тоа, може да се дефинира со селективните ограничувања што предикатите им ги наметнуваат на аргументите кои се импликувани од нивна страна и со меѓусебна хиерархија на аргументите, а тоа е еден од основните начини на семантичка интерпретација на исказот (в. Спасов 1981; 1987).

2. Битолскиот говор е исклучително богат во однос на можноста интранзитивните предикати да развиваат секундарна транзитивност и при тоа да се јавуваат со трансформирана аргументска структура. Или со други зборови, говорот на Битола и Битолско покажува цела серија интересни модели на проширување на едноаргументските предикати, интересни, пред сè, од гледна точка на проширување на синтаксичката структура односно трансформираната аргументска структура што ја развиваат при транзитивизација, но исто така и од аспект на проширување на семантиката на глаголските предикати во тој процес при што се развиваат разновидни фигуративни и фразеолошки значења (Спасов 1988; Спасов, Јанушева 2003).

Еве некои од поинтересните модели:

Аздиса

Значење: *збесна, се раскалаша, се разузда*

ОС (основна структура): Тој *аздиса*

ТС (трансформирана структура): Го *аздиса*

Контекст: Кога му го кажа тоа *ѓо аздиса*, со значење: *збесна*.

Со иста ОС и ТС *аздиса* се јавува како синоним со: *изнервира, налуѝи*. Со иста ТС *аздиса* се јавува како синоним со: *здиви*.

Гледај сега, еве го дојде, пак ќе *ѓи аздиса* децата.

Батиса

Значење: *попиона, попиадна*

ОС: Фустанот се *батиса*.

ТС: Го батиса фустанот.

Контекст: што беше убав фустанот, го сече, *го батиса*. ТС покажува два аргумента од кои едниот е секогаш маркиран +персонално, додека вториот – персонално, при што *батиса* се јавува како синоним со: *расије, запуси, извалка*. Со иста ТС *батиса* се јавува во *контексти*: *Го батиса бизнисот, со значење: попиадне во работи*. Во ТС можат да се јават и два персонални аргумента, во *контексти*: Му ги земаше парите, го нервираше и на крај го батиса, при што батиса е синоним со умре.

Влезе

Значење: *сиди внатре*

ОС: Тој *влезе* на концертот, шпоретот *влезе* низ вратата.

ТС: *Го влезе* на концертот, Го влеговме шпоретот низ вратата. Најчесто во ТС се јавуваат два аргумента, двата можат да бидат маркирани +персонално или едниот да е персонален, а другиот неперсонален. Присутна е и информација за просторна детерминација на релацијата. *Контекст*: Аман, бе, ти со Грците ќе се токмиш. Тие се одамна дел од Европа, какви патишта имаат, трговија, колку се развиени. Да, така е ама ќе го имаа ли тие сето тоа да не ги влезеше Америка? со значење: *помогне некому, да сиди некаде, да биде дел од нешто*.

Грмне/Грмнува

Значење: *почна да грми*. – Упатува на моментно вршење на дејството. Исто така интересен случај, транзитивизација на безличен предикат што формално добива вршител на дејството.

ОС: *Грмне/Грмнува*

ТС: *Те грмна, ќе грмнува*

Контекст: Внимавај, ќе *ќе грмне*; Не плаши се не *ќе грмнува*.

Се слушаат и контексти од овој тип: *А, бе, ова ќе го грми*, со значење како и основното.

Жолијоса

Значење: *пожолје, сидана жолџа, почна да биде жолџа*.

ОС: Одајата/косата се *жолџоса*

ТС: *Ја жолџоса* одајата/косата

Контекст: Прекинете го малку пушењето, гледај како сте *ја жолџосале* одајата, се јавува со значење: *се пуши премногу, ка-*

ко резултатот на што од чадот одајатта добила жолта боја. Во контекстот: Внимавај малку со таа цигара, ќе го изгориш чаршафот, ете, гледај, го жолтоса, се јавува со значење: изгоре со цигара, како резултатот на што пакенината добила жолта боја. Се јавува и со значење: овете, во контекстот: Го жолтоса цветето.

Клекне

Контекст 1: Ја клекнавме печката, со значење: на печката се дај повеќемина, така што се сити подолу.

Контекст 2: И Менде не може, ги клекна нозете. Значење: не е способен онаму да врши одредена работата, дозволи друг да работи, омекна, ја изгуби способоста и сл.

Дувне

ОС: Тој дувна

ТС: Му ја дувна,

Контекст: На годишницата беа собрани сите, а тој му ја дувна (надвор) не му било интересно. Значење: избега.

Падне

Значење: падна од високо кон земи.

ОС: Детето падна

ТС: Го падна детето, со значење: не внимаваше, не го задржа дејствително добро и тоа падна. Со ОС: Тој падна од смеа, работа и ТС: Го падна од смеа, работа. Го падна под маса, станува синоним со: оијани.

Експанзија на овој модел се забележува и во прозата на познати битолски автори. Еве неколку примери од прозата на В. Костов: *Училиштелот*: ќе запалам во тебе искра на гнев, ќе те вивнам во пламен; Сакаше нешто да му рече, ја зина усната, но зборот не можеше да го испушти; Неговите врели солзи и го гореа лицето; *Овие шерени* не еднаш сум ги врел; *Борбата* ќе биде неуспешна, ако ја војуваат само живите; Од прозата на П. Димовски: А босот само се кикотеше, ги клештеше забиите, како свер се кикотеше; Двете срца како да го сунат истиот одек; Ако го чекам да го премине патот, ќе ме зајде сонцето на полпат.

Секако, дека со овој преглед не се исцрпува предметната материја (в. Спасов, Јанушева 2003).

Бројот на интранзитивните предикати кои покажуваат транзитивна релација и богата семантика во битолскиот говор е далеку поголем (в. Спасов, Јанушева 2003).

3. Она што го очекуваме од Мисирков (1903) во неговата книга „За македонските работи“, тргнувајќи од фактот дека сме согласни дека неговиот јазичен модел применет во оваа книга е антитрадиционалистички, како една општа констатација, е дека во поглед на вторично преодните глаголи/предикати тој ќе прави позитивна селекција, односно дека широко ќе ги применува во својот текст. Односно: сакајќи да ја истакне посебноста на македонскиот литературен јазик во однос на соседните јужнословенски литературни јазици, бугарскиот и српскиот, во претпоставената примена на оваа можност на македонскиот глагол, односно реченица, Мисирков ќе има така да се каже идеален избор.

Но, анализата на текстот во книгата покажува една друга слика. Мисирков е, така да се каже, конзервативен во својот пристап: тој доследно ја почитува поделбата меѓу појдовно/наследено непреодните и преодните глаголи. Се чини дека Мисирков тука прави една лектура на текстот во овој поглед. Да погледнеме преку примери.

Примери со кзф (кратка заменска форма) + преодни глаголи:

- ...да (г)и напечатам во таја книга... 4¹
- ...и ѝ придаваат бугарцка, ... и грцка боја... 8
- ...ни (г)и кладоа националните и верцки пропаганди... 8
- ...да (г)и ангажираме... 18
- ...и је (ја) написав на центалното... 18
- ...да знаит и мислам го знаеше... 24
- ...србите пак (г)и бројат за Срби... 40
- ...да (г)и поврнат тија цели... 64
- ...шчо (г)и запоедал нејнијот Осноач... 64
- ...во које ја кладеа религиозните... 66
- ...шчо је водеше до сега... 72
- ...ќе го наречат и предателство... 76
- ...а кои ќе (г)и плајќат тије пари... 80
- ...да (г)и принесеме на жртва за бугарцките... 82
- ...да (г)и замолит... 84
- ...да го искоренат... 90
- ...ако го игнорираме... 110
- ...не го кладоа да здрејит... 110
- ...го третират... 112
- ...да го разгледаме сестрано... 112

¹ Бројките ги означуваат страниците според Мисирков 2003.

...и го бројам... 112
...друзи нè разделија... 112
...шчо ни (г)и направија Србите... 114
...го поддржуваа... 116
...го сакаа... 116
...ја добифме... 116
...(г)и немаат тије натегнати односи... 124
...нè наведе на једна нерамна борба... 124
...нè увераваат... 126
...ја подарит некои... 128
...да нè избеаит... 130
...мене ме запитаа... 134
...го познааа... 134
...је дадат да је прочитам... 134
...да ги зашчитуат... 136
...(г)и толкуваа и го тискаа... 138
...(г)и подари... 138
...ја платифме... 138
...го насадија... 140
...(г)и бранат... 140
...је добија Бугарите... 144
...ја признаваат... 148
...да (г)и обвинуваме... 150
...да (г)и копираме... 152
...ке нè избеаит... 152
...(г)и резумираф... 154
...шчо го упоменаф... 156
...(г)и успокојуваа ... 164
...го уверуваа... 164
...је голтнаа пилулата... 166
...го изиграа.....и го употребуваа... 170
...го обвинуваа... 170
...кои ќе нè потресат... 174
...да (г)и заменит... 174
...ја лажат Бугарија... 176
...(г)и прајкаме... (г)и собираше... 188
...(г)и мрзит... 200
...го уверавале... 200
...да си го признаеме... 202
...(г)и изучуваме... 206
...нè заработ.... 208

...си (г)и разбираа....	210
...ќе си ја присвојит...	210
...го постауат...	228
...го налагат....	228
...што је имае...	230
...си (г)и разделија...	230
...(г)и крстија...	232
...да (г)и сочитаме (= да ги составиме; споредиме, б.м. Лъ. Сп.)...	236
...је постауваат...	240
...је признаа...	244
...го клал...	246
...ќе го викнат...	248
...го препраија...	248
...си (г)и разделија...	254
...ја пресечуваат...	256
...(г)и носеа...	256
...го мрзат...	258
...го презираат...	258
...не прекрстија...	258
...си ја разделија...	260
...да (г)и потурчуваат...	260
...да не го расрдиме агата...	260
...не експлоатираа...	262
...не нарекоа....	262
...го велеа...	262
...ни го презеле царството...	264
...не побуди...	266
...си го усвојифме...	268
...(г)и остајфме...	274
...ќе не натераат...	284
...ќе не остаат...	284
...да го бранит...	288
...да си (г)и потчинат под себе...	296
...да (г)и зашчитиме ниф...	296
...да го очистат...	296
...ќе го застапат...	298
...да не достигнат...	306
...ќе не раководит...	308

Примери со кзф + непреодни глаголи:

...што је велеле сите... 102

...ќе не болит глаата... 124

Сите овие примери покажуваат регуларна употреба на појдовно непреодните и преодните глаголи, како и нивното функционирање во простата реченица.

4. Се задржувам на преодните глаголи, бидејќи тие се во мојот интерес во оваа работа. Кај нив, значи, го имаме моделот на простата реченица: општа именка/сопствено име/заменка + глагол + општа именка / (или) кзф + определител (заменка/член/сопствено име). Или, ако тргнеме од семантичката интерпретација моделот е: предикат (најмалку двоаргументски/дво-валентен) + негови аргументи (најмалку – вршител на дејство, прв аргумент и предмет на дејството, втор аргумент). Со други зборови: ако имаме удвоен објект, тогаш сме сигурни дека глаголот е преоден, а ако немаме удвоен објект, тогаш глаголот може, но и не мора да биде преоден. Или, понатаму, ако се работи за вторично преодни глаголи тогаш, по дефиниција, објектот мора да биде удвоен.

Сега да се потсетиме на дефиницијата:

Удвојувањето на објектот е суштинскиво обележје на реченицата во нашиот современ јазик. Таков строеж на реченицата нашиот јазик не познавал. Директниот објект се удвојува ако е определен т.е. ако го сочинува заменска форма, членувана именска форма или сопствено име. Сл. го видов (човекој, Пејреја). Ако не е определен, директниот објект не се удвојува: видов еден човек. Индиректниот објект се удвојува редовно, независно дали е определен или не: му реков нему (на човекој, на Пејреја, на еден човек). (Конески 1982 а; Конески 1982 б)

Оттука следува дека во структурата на простата реченица каде што се употребени вторично преодни глаголи мора да има определител показан преку неговите показатели: заменска форма, членувана именска форма или сопствено име.

Кај Мисирков има само еден ваков пример: (значење: чини, вреди, има вредност, цена) ...само не чинат 100 000 ... ами не чинеа 100... 22.

Да се потсетиме на уште нешто: „Ваква состојба (на регуларно удвојување на објектот) ни е претставена во западното на-

речје (и во литературниот јазик). Во источното наречје удвојувањето на објектот е обична појава, но не така регуларна.в (Конески 1982а).

5. Ако е така, а така е, тогаш се поставува прашање зошто кај Мисирков има не баш малку примери каде што објектот/предметот не е удвоен. Еве некои од нив:

- Лошо разбраните народни идеали само (ги) уголемуат народните нестрейки... 4
- Така разбирајќи (го) долгот кон таткојната... 4
- ...се реши да (го) изложам мојето разбирајње на народните идеали... 4
- Тија сет... (она) шчо (го) очекуам од мнозина... 6
- ...меѓу Србите и Бугарите, која ќе (ги) ослабит силите... 6
- ...борба(та) со тија држаи ќе (ја) избеаит од погубуајње нашата таткоина... 8
- ...ами и наврзуат срсала шчо (ја) омрачуат истината... 8
- ...и со тоа да (ја) заслужат нашата поддршка на нивните интереси... 10
- ...која (го) изврши соединуајњето со Источна Румелија... 12
- ...да (ги) чекат резултатите од воведуајњето на реформите... 16
- ...оти тој не (ги) бркал (= терал) [на] држајте да (ги) воведат реформите... 16
- ...четите (ги) избегуаа стражејњата (= погубувањата)... 16
- ...четите (ги) убиваат мирните жители... 16
- ...сакам да (ги) воведам реформите во Македонија... 16
- ...да (ја) усмирам страната (= земјата) и... 18
- Нашите земјаци си (ја) покажаа сета јунашчина... 20
- ...оти движејњето (ја) достигна својта цела?... 22
- ...да се натерат Турцко да (ги) исполнит нашите сакајња... 24
- ...да (ги) отпратат (= испратат) своите флоти...и да (го) принудат Турцко да ни дајт... 24
- Но никој не си (го) креваше гласот против... 24
- Да (ги) критикуат работите на комитето можеше... 26
- ...не сакат да (ја) напрајт Македонија бугарцка... 30
- Но кого (го) излажаа со тоја маневр?... 32
- ...оти Македонците (ја) сака(а)т Македонија за Македонците? ... 34
- ...да земит да (ја) популаризира(а)т идејата... 34
- ...како реформите можат да (ја) побугарат Македонија... 36
- ...ќе треба да (го) реши и прашајњето за официалнијо јазик... 36

- ...да (го) устаноит грцкијо јазик за во сколијите... 40
- ...ако он сакат да (го) игнорират прашајњето за јазикот... 42
- ...да (ги) покажат мотивите и самото движејње... 46
- ...зашчо консулите не осветуат работите... 46
- ...шчо ќе (ги) покроеителствуат каравлашките интереси... 48
- Грците (го) ... имаат наложено грцкијо јазик во... 48
- Но Русија ... си (ги) изми рацете пред крвопролијањето... 50
- ...да (ги) знаеме нуждите наши... 56
- ...не посакаа да (го) воведат нашијо јазик во своите сколији... 60
- ...сам да си (ги) бранит животните своји интереси... 60
- ...сосем (ја) изгубило од видот својата главна цела... 62
- ...да (ја) лишат црквата во Македонија од чисто национални цели... 64
- ...сите национални и религиозни пропаганди шчо (го) цепија народо... 64
- ...да (ја) сочуат целостта на Турција... 66
- ...она ќе (ги) уредит односите меѓу македонцките народи... 68
- ...шчо (ги) пресече вековните привилегии... 68
- ...ќе (ги) земат во своји раци сите дооди... 70
- ...откако (ќе) си (ги) загубат првен својите национални особини... 70
- ...да си (ги) оставуат својите катои (= живеалишта) и да се исе-луат... 72
- ...да си (ги) видат грешките кои шчо (ги) има(а)т праено... 72
- ...да (го) сложат оражјето, за да се дајт можност... 74
- Русија ... да (ги) земат сите мери шчо зависат од ниф... 74
- ...да (ги) изменат погледите на големите сили... 76
- ...кои (ги) носат на својот грб сите тешкотији... 76
- ...оти ќе (ги) решаваат нашите судби... 78
- ...да (го) задржит наместо да (го) ускорит неговото... 78
- ...да си (ги) осноат и (да си ги) рашират праата... 80
- ...да (ја) вршит својата работа...да (ја) ранит гладната турцка војска... 82
- ...ќе (ја) принудит Европа да се набркат (=вмеша) во... 82
- ...шчо није (ја) проливафме крвта на нашијо народ... 84
- ...да (ја) присојединит до себе цела Македонија... 86
- ...да (ги) отстранат сите фактои... 88
- ...ќе (ги) попраат односите... 90
- ...да (го) признаат праото ... да (ги) чуат правата... 90
- ...да (ги) приложиме сите своји... 94
- ...да (ги) искупиме нашите греои... 98

- ...да (го) цениме својето работејње... 100
- ...да (ги) приложиме сите своји сили...да (го) просветиме наши-
јот народ... 102
- ...да (ги) посветит сите своји сили... 102
- ...да (ги) приложиме сите своји сили... 102
- ...оно ни (ги) отвори очите... 106
- ...просто си (ги) затвараме очите пред... 110
- Ако (го) разгледаме тоа прашајње... 110
- ...да (ги) бркаме (=мешаме) нашите интереси со бугарцките...
114
- ... (ја) усилија нивната пропаганда... 114
- ...ни (ги) замажаа очите... 120
- ...некоји ... партији (ја) клеветеа Русија... 122
- ... (ги) парализуваат сите капризи на малите држаи... 124
- ...да (ја) обвинуаме Русија... 126
- ...да си (ги) остајт својите работи... 128
- ...ќе (ја) изменит својата политика... 130
- ... (ја) забрауваат својата таткоина... 136
- ...не (ги) ценит народните идеали... 144
- ...да си (ги) арчат силите... 148
- ...ќе си (ги) сознајат грешките... 154
- ...они и (ја) сознаа опасноста... 160
- ...и зафати да (ги) гонит Македонците сепаратисти... 160
- ...да си (ја) испраат грешката... 166
- ...да (го) поврнит изгубеното... 166
- ...да (ја) излагаат својата програма... 166
- ...ќе им (го) ископат гробот... 184
- ...ќе (ја) свалит (=симне) маската... 184
- ...да (ја) победит и (да ја) поробит Србија... 188
- ...није (ја) милуаме нашата таткојна... 206
- ...не можит дуовно да (ги) објединит ... сите ... области... 240
- ...ако (ги) стокмиме наречијата... 242
- ...да (ги) прекрстуат Словените... 252
- ...сакат да (ја) наследит Византија... 254
- ...јас (ја) осудиф бугарцката политика... 274
- ...и ќе ни (ги) унишчит плодоите... 284
- Да (го) сочуат некој својот народен јазик... 288
- ...да (го) милуаме нашијот јазик... 288
- ...није (ја) добифме нашата прва дуовна храна... 288
- ... (не)кој шчо (го) изгубил патот... 290
- ...за да (ја) исчистат од Македонија... 292

- ...и да (ги) насадат на нивно место нивните јазици... 292
- ...денеска (го) подигаат једно(то) наречије на степен... 294

Еве како овие реченици ќе изгледаат во битолскиот говор според моделот: **кзф + појдовно непреодни и појдовно преодни глаголи**. Примери:

- ...да врват по тешкијо пат ... 92 / да го врват тешкијо пат
- ...не нè истаи во добра боја пред... 96 / не нè претстави во добро светло
- ...ноата епоха (ни) налагат на нас... 96 / новата епоха ни налага нам
- ...и да живејеме со народни идеали... 98 / и да ги живееме народните идеали
- ...по кои до сега врфивме... 106 / кој досега го врвевме
- ...оти Европа ќе се сожалит над мирното население... 82 / оти Европа ќе го сожали мирното население
- ...да се отстранат једнаш на секога од Македонија бугарцката и српцката пропаганди... 88 / да ги отстрани од Македонија српската и бугарската пропаганда
- ...не се ареса на бугарцкото праителство... 160 / не го бендисаа бугарските власти
- ...Србите не доверуваа на Македонците... 198 / Србите не ги веруваа Македонците
- ...оти дует на нас веќе друг ветар... 206 / оти нас веќе нè дува друг ветар
- ...безбожно експлуатираат со ниф... 206 / безбожно нив ги експлоатираат

Од овде се гледа дека во битолскиот говор имаме редовно удвоен предмет, независно дали се работи за појдовно непреодни или појдовно преодни глаголи, т.е. го имаме моделот на структурата на простата реченица кзф + глагол.

6. Од досега кажаното се гледа дека Мисирков само делумно го почитува моделот на простата реченица во западното наречје, односно во битолскиот говор кзф + глагол.

Ми се чини дека за ваквата ситуација може да се дадат три одговори:

6.1. Мисирков не ја познавал границата меѓу преодните и непреодните глаголи, бидејќи таа граница е, така да се каже, затемнета во западното наречје, следствено во битолскиот говор,

па без некој систем или го удвојувал или не го удвојувал директниот предмет.

6.2. Битолскиот (и другите централни говори на западното наречје) не му е роден говор на Мисирков, па тој се водел според својот говор – источно-југозападен, односно еницевардарскиот, каде што удвојувањето на директниот предмет не е граматикализирана појава.

6.3. Во прашање може да биде и нешто трето, а неговото објаснение не се наоѓа во јазичната структура, туку пред сè во јазичната прагматика.

Неа ја гледам во целата постапка на градењето на моделот на литературниот јазик што ни го предлага Мисирков (1903) во својата книга „За македонските работи“. Моделот на Мисирков, како што е познато, е изведен од централните говори на западно-македонското наречје со вградени елементи познати од практиката на рускиот, бугарскиот, српскиот, но и за другите словенски литературни јазици. Притоа, креативноста на Мисирков ја гледаме преку извршената авторска селекција на јазичните особености од различните појдовни модели посочени претходно. Ваквата селекција Конески (1975, 1986) ја нарекува „антитрадициска“, а моделот на Мисирков соодветно го именува „антитрадициски“. Определбата „антитрадициски“ Конески ја разбира во две насоки: првата претставува спротиставување на сопствената писмена традиција (писмената традиција во Македонија), додека втората насока претставува спротиставување на писмената практика, но и на современите стандардни модели на српскиот, бугарскиот, но и особено на рускиот јазик.

Тука сум должен да додадам неколку коментари.

Најнапред, сопствената (= македонската словенска/црковнословенска) писмена традиција воопшто не е еднозначна. Неа, како што е познато, ја означуваат две книжевни школи: првата, постарата, ја именуваме „охридска“, а втората, помладата, ја именуваме „кратовско-злетовска“. Првата главно се поврзува со традиционалниот јусов правопис, со употреба на двата ера, но и со изјаснување на големиот јус со *a: īaiī*, на малиот со широкото *e* (јат), понатаму со изјаснувањето на двата ера: *сон*, *ден* итн., значи охридската школа, нејзиниот почетен, но и нејзиниот подоцнежен период ги поврзуваме со јазикот на македонската редакција на црковнословенскиот јазик; додека втората, поновата, се поврзува главно со особеностите на српската редакција на црковнословенскиот јазик, изјаснувањето на големиот јус во *y: рука*, изед-

начувањето на двата ера и нивното изјаснување во затворено *а: сан, дан* итн. Понатаму, на целата територија на Македонија, во различно географски разместени препишувачки центри, се создадени ракописи од т.н. мешан тип што значи дека нивниот јазик (и правопис) содржи и од македонската традиционална писменост и од српската, а подоцна и од руската.

Од досега кажаното треба да се заклучи дека „антитрадиционализмот“ на Мисирков, во однос на сопствената (македонска) писмена традиција од црковнословенски тип, треба да се разбере условно, што значи како антитрадиционализам насочен кон јазичните карактеристики што ги обединуваат традиционалната македонска, бугарска, српска (вклучувајќи го овде и славеносербскиот писмен јазик) и руска писмена традиција.

Понатаму, определбата дека моделот на современиот македонски јазичен стандард на Мисирков е спротиставен наспрема современите стандардни модели на српскиот, бугарскиот, но и особено рускиот јазик треба да се разбере различно, во зависност од тоа за кој од споменатите стандардни јазици се работи. Во однос на српскиот современ јазичен стандард спротивеноста е во изборот на оние јазични особености што најмногу го одделуваат македонскиот јазичен дијасистем од српскиот, а тоа се централните говори на западномакедонското наречје. Во однос на бугарскиот современ јазичен стандард спротиставеноста е исто така во изборот на оние јазични особености што најмногу го одделуваат македонскиот јазичен дијасистем од бугарскиот јазичен стандард втемелен врз источнобугарското наречје, а тоа се повторно централните говори на западномакедонското наречје (за ова в. и Спасов 2000). Во однос на рускиот јазичен стандард спротиставувањето е пред сè на дијахрониско рамниште, односно, како што претходно се виде, се работи за отфрлање на евентуално заедничките елементи од црковнословенската писмена традиција, како и на оние заеднички елементи од црковнословенската традиција, споменати претходно, обединувачки за бугарскиот и рускиот современ стандарден јазик.

Притоа, Конески (1975, 1986) на истото место укажува дека сепак во јазикот на Мисирков доаѓа до израз и писмената традиција и ова го потврдува преку изборот на фонетските и граматичките факти што го приближуваат моделот на литературниот јазик на Мисирков кон состојбата во другите словенски литературни јазици, но и кон историската црковнословенска традиција. Од ваквото објаснување може да произлезе заклучокот дека Мисир-

ков спонтано, така да се каже несвесно, ѝ пристапувал на селекцијата на јазичните факти. Јас мислам, во овој случај, дека Мисирков ја спроведува постапката што ја именувам со широкиот термин *стилизација*. Неа ја разбираам како една од постапките во планирањето на јазичниот корпус (во случајот – јазичниот корпус на македонскиот јазик), односно како примена на општите принципи на структурата и функционирањето на стандардните/литературните јазици како што се: номинализација, кондензација, рационализација итн. на јазичниот израз. Затоа правам проширување на дефиницијата на постапката *стилизација* и кон релацијата автор – општонароден јазик/дијалект – писмен јазик. Во таа смисла, *стилизацијата* ја доведувам во врска со целта за постигнување симулација на еден планиран систем на писмениот, а во иднина – на стандардниот јазик. Вака сфатената постапка на *стилизација* претставува културолошки феномен. Таа може, но не мора да биде општоприфатена. Токму во таа насока *стилизацијата* спаѓа во поширокиот збир на постапки што се именувани како планирање на јазичниот корпус (в. претходно). И уште нешто: *стилизацијата* има шанса да стане дел од нормата ако во процесот на стандардизацијата биде прифатена, што зависи од различни фактори за кои овде нема да стане збор. И на крајот можеме да заклучиме дека во оваа насока јазикот на К.П. Мисирков применет во книгата „За македонските работи“ претставува *стилизација*.

7. Еве како ја објаснувам работата околу регулацијата на употребата на глаголските предикати во простата реченица кај Мисирков, тргнувајќи од фактот покажан претходно, дека во македонскиот јазик семантичко-лексичката граница меѓу непреодните и преодните глаголи не постои, туку се работи за нивна непреодна односно преодна употреба во простата реченица.

7.1. На Мисирков му е многу добро познат јазичниот факт дека границата меѓу појдовно непреодните и преодните глаголи е затемнета во западномакедонското наречје (но и во источномакедонското наречје) на македонскиот јазик.

7.2. Затоа Мисирков *стилизира*, односно ја регулира синтаксичката употреба на овие глаголи, поставува синтаксичко правило за македонскиот литературен јазик.

7.3. Ова правило изгледа вака:

Определениот објект во простиата реченица редовно се удвојува. (в. ги примерите) *Определениот објект во простиата*

реченица не се удвојува ако се работи за перифрастички конструкции.

На крајот едно нужно објаснување како ги разбираам перифрастичките конструкции (в. Јенджејко 2002):

- тие имаат двочленска синтаксичка структура;
- овие конструкции само како интегрална целост ја имаат вредноста на синтетичкиот глагол;
- тие создаваат сопствен валенциски систем;
- тие имаат карактер на идиоматски изрази;
- тие создаваат лексичкограматичка категорија со особени дистинктивни белези;
- нивниот стилски регистер е мошне широк, постојат во општиот јазик, како и во културниот идиом, односно тие ја претставуваат аналитичката/перифрастичка вербализација во јазикот.

Значи, тоа се изрази што имаат аналитичка форма, општо (глобално) значење, предикативна функција, референција на настанот, прагматска вредност (сликовност, идиоматичност), метафорички начин на концептуализација, глаголска категоријално-граматичка припадност.

За илустрација сп. ги избраните примерите на перифрастички конструкции (в. претходно) кај Мисирков каде што директниот предмет не е удвоен:

Лошо разбраните народни идеали само (ги) уголемуат народните нестреќи... 4 [*зголемува* (синсемантички глагол / метафоризиран) + апстрактна именка]

...се решиф да (го) изложам мојето разбирајње на народните идеали...4 [*изложи* (синсемантички глагол) + именска синтагма]

...меѓу Србите и Бугарите, која ќе (ги) ослабит силите... 6 [*ослабува* (синсемантички глагол / метафоризиран) + апстрактна именка].

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

ПРОУЧУВАЊАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК

Назначената тема е мошне широка, така што морам да ја прецизирам пред да преминам на самата анализа. Имено, предмет на моето интересирање е една веќе подзаборавена книга под непретенциозен наслов: „Македонски текстови – X-XX век“ која Блаже Конески ја подготви и ја издаде заедно со Оливера Јашар-Настева². Поминати се веќе речиси три децении од нејзиното излегување како „постојан учебник“ во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Меѓутоа, споменатата книга сè уште ја врши функцијата за која е наменета благодарейќи на фотокопиите кои студентите по македонски јазик редовно ги добиваат на часовите по предметот *Историја на македонскиот јазик*.

Книгата има поголемо значење од она на еден прирачник за студенти. Имено, во неа е одразена концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик. Оваа теза ќе се обидам да ја образложам понатаму.

Малку е познато дека предметот Историја на македонскиот писмен јазик Конески го именуваше со целосен назив како: *историја на јазикот на словенската писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес*. Овој описен наслов имплицира неколку работи: прво, во Македонија освен словенската писменост постојат и други писмености (да претпоставиме: латинска, грчка, арапска, турска, ароманска, албанска итн.), второ, словенската писменост на почвата на Македонија има сложен карактер (за што објаснување ќе дадам понатаму), трето, македонската писменост, во потесна смисла на зборот, е дел од словенската писменост на почвата на Македонија, но истовремено, таа е посебна според своите карактеристики.

Сега ќе се задржам на сложениот карактер на словенската писменост на почвата на Македонија и на македонската писменост во потесна смисла на зборот со цел да ја објаснам концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик.

Блаже Конески историскиот јазвој на македонскиот јазик (развој на фонолошкиот систем и историската граматика) го де-

² Конески, Бл., Јашар-Настева, О. 1972. *Македонски текстови – X-XX век*. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.

ли на два периода: стариот – до XV век, и новиот – откај XV век. Во стариот период во првите векови по доселувањето на Словените на просторот на југоисточна Европа постепено сè уште не биле извршени некои фонетски процеси како што се метатезата на ликвидите, губењето на еровите во слаба позиција и др., процеси кои му го дале обликот на старословенскиот јазик од канонскиот период. Црковнословенските текстови набргу почнале да ги одразуваат особеностите на живиот јазик на почвата на која настанувале, па така настанала познатата вокализација на еровите од типот на *сон*, *ден*, мешањето на носовките, навлегувањето на фонемите *ќ* и *џ* итн., именската синтагма каде падежниот однос е изразен со предлог и именски збор, процес поврзан со губењето на морфолошкиот падеж итн., реченица каде инфинитивот се изразува со *да* и лична глаголска форма итн. Промените се завршиле пред XV век откако на лице иде новата структура на македонскиот јазик, која, наспроти словенската структура од морфолошки тип, се означува како балканска структура од аналитички тип. Се разбира и дека писменоста се усогласила со новиот јазичен тип: појавата на текстовите со дамаскинарска содржина. Новиот период на јазичниот развој е подготовка за новомакедонската писменост.

Конески смета дека промените во јазикот се обусловени од промените што се одвиваат во општеството, промени што ги изместуваат дотогашните односи во заедницата која се служи со определен јазичен идиом. Така, според него, од големо значење е моментот на паѓањето на Цариград 1204 г. и конечната пропаст на Византија во 1453 г. Тогаш настануваат големи преселби низ територијата на целата бивша држава што како последица има мешање на различни јазични идиоми и на разнонационално население, а во услови на непостоење на еден *lingua communis* (да не заборавиме дека Византија била мултиетничка и мултијазична држава и во таа смисла грчкиот сепак не можел да ја има целосната функција на „заеднички јазик“); доаѓа до воспоставување на поинаква јазичка рамнотежа од претходната: засилена дијалектна диференцијација на помали простори како последица на концентрација на разнодијалектно население преселено од пошироки простори, како и соживот на разнојазично население поради истите причини.

Избегнувајќи ги мамките на вулгаризацијата, треба да се истакне дека во рамките на ваквото сфаќање историјата на маке-

донскиот писмен јазик се претставува, всушност, како историска социолингвистика.

Во рамките на стариот период на писмениот јазик во Македонија, а тоа е периодот на функционирањето на старата словенска писменост (предимно црковнословенска) во Македонија, од IX па сè до почетокот на XIX век, Конески ги изделува следниве настани од одлучувачки карактер за нејзиниот лик: 863 г. кога е создадена првата словенска азбука – глаголицата и кога е направен првиот превод на богослужбените книги на словенски јазик (говорот на Словените од околината на Солун), крајот на IX век кога е создаден охридскиот книжевен центар од страна на нивните ученици св. Климент и св. Наум и кога во неговите рамки се создаваат текстови – обрасци за средновековната литература, како и се задржува глаголицата со што се инсистира на континуитетот на словенската писменост; пропаѓањето на Самоиловата држава (1018 г.) и настапувањето на долгиот период на византиската власт што како последица ја има големата смена на азбуките во словенската писменост во Македонија (XI-XII век); ширењето на границите на српската држава на југ (крајот на XIII и почетокот на XIV век) и навлегување на српската варијанта на црковнословенскиот јазик и збогатување на неговите функции како јазик на натписите во црквите како проширувањето на грчкото културно влијание на Охридската архиепископија на дијецезите на Пеќската и Трновската патријаршија.

Од ова можеме да заклучиме дека јазикот на старата словенска писменост во Македонија не можел да ја даде основата на македонскиот стандарден јазик. Причините се повеќе: канонските и постканонските текстови настанати на почвата на Македонија одразуваат еден јазичен тип кој сега не постои не само поради фактот дека живиот јазик се изменил, туку и поради фактот дека тој јазик само во мала мерка успеал да стане јазик на лаичката писменост.

Меѓутоа, Конески (и О. Јашар-Настева) во изборот на сите текстови спроведува една авторска постапка: тој, всушност, ни дава антологија на текстовите настанати на почвата на Македонија од X до XX век. Концептот на вака замислената антологија треба да го покаже мислењето на македонскиот човек од соодветното време, додека текстовите треба да бидат конкретен одраз на неговото мислење и неговиот поглед на светот. Да дообјаснам: тој еднаш ми кажа дека во науката (дозволете да проширам: и во филозофијата на животот) не е важно речењето/набројува-

њето на фактите, туку и нивното толкување и понатаму ми кажа дека методот на истражувањето треба да произлезе од материјалот. На ваков начин тој ја антиципира основната идеја на сега сè уште модерната когнитивна лингвистика: природниот јазик е антропоцентристички и го одразува погледот на светот на неговиот употребувач – човекот.

Погледот на светот на средновековниот македонски човек, според Конески, е одразен во народната поезија односно приказна, односно народната легенда, па затоа во делот на оваа книга каде што се застапени текстовите од X до XV век се наоѓаат преписи од извадоци на Новиот завет кои во подоцнежните векови се прераскажувале во народот: морални совети на Исус, неговите чуда итн. Несомнено место ѝ е дадено на полемиката на Црноризец Храбар посветена на одбраната на глаголицата, сфатена како средновековен образец на ваквиот жанр каде се брани македонското стојалиште, потоа на авторскиот текст на св. Климент кој што е похвала на св. Кирил со што се покажува поддршката на учителот од страна на ученикот итн. Текстовите од XII до XIV век ни покажуваат и некои историски настани: гладија, скапија, болести, тешки животни услови, ни го осветлуваат и ликот на писецот, а во јазикот ги одразуваат оние особености што ги нарекуваме македонска варијанта на црковнословенскиот јазик.

Пресудна улога во постепеното навлегување на народниот јазик во писменоста изигрува појавата на дамаскинарските текстови и македонскиот превод на дамаскиниот – Крнински дамаскин што го објави П. Илиевски. И од него е земен извадок што е во духот на народните кажувања. Особено од оваа серија се истакнува извадокот од зборникот со смесена содржина според современата синтакса и стилот на народното кажување. Него подоцна Конески (заедно со В. Стојчевска-Антиќ) го објави под наслов „Тиквешки зборник“.

Во рамките на новомакедонскиот период на писмениот јазик во Македонија, а тоа е периодот од XIX век па сè до кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, Конески ја изделува културната диглосија како настан од одлучувачки карактер во првата половина на XIX век: народниот јазик е одраз на нискиот стил, додека грчкиот, односно црковнословенскиот јазик е одраз на високиот стил.

Во сферата на прекиот на црковнословенската писмена традиција во јужните краишта на Македонија доаѓа до целосно афирмирање на народниот/живиот јазик во писменоста: религи-

озната и лаичката преку што се откриваат јазикотворечките можности заложени во современиот народен јазик.

Од овие текстови (македонски текстови со грчка азбука) секако се издвојува Кониковското евангелие преведено од Павел Божигропски и печатено во Солун во 1852 г. во печатницата на Кирјак Држилович како прво печатено евангелие на современ народен македонски јазик и говорот на Григор Прличев од 1866 г. кој како мото ја има библиската наредба *чувај се себе си*.

И двата текста се внесени во книгата за да го покажат настојувањето на епохата: создавање на современ христијански образван човек. Судејќи според изборот на текстовите, сферата на грчкото културно влијание се покажува понапредна од сферата со црковнословенско влијание. Може да се заклучи дека на тие терени дошло, поради позитивни импулси, до побрзо формирање на граѓанската класа. Јазикот и стилот на овие текстови не покажуваат само афирмирање на народниот јазик како писмен јазик, туку и афирмирање на синтаксички модели својствени на современите европски јазици.

Текстовите од сферата на црковнословенското влијание од првата половина на XIX век (текстовите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ) нè враќаат во средновековието: го покажуваат спојот меѓу црковнословенскиот стил и стилот на народното кажување.

Како настан од одлучувачки карактер во втората половина на XIX век Конески го izdelува создавањето на разножанровски текстови, при што живиот македонски јазик учествува во помала или поголема мера. Притоа, треба да се одбележи дека повеќето од авторите се родум од Западна Македонија и дека нивниот јазик не е родниот говор, туку има поширока дијалектна база. Во јазичен поглед интересен е сопствениот превод на Сердарот на Григор Прличев како пример на архаизација на јазикот врз црковнословенска основа (од руска и јужнословенска провениенција), како и поезијата на Рајко Жинзифов која претставува македонско-бугарско-српско-руска мешаница. Во стилски поглед најинтересна е поезијата на Константин Миладинов како надградба на јазикот и стилот на македонската народна поезија во духот на руската романтичарска поезија.

Во национална смисла се издвојуваат текстовите на Темко Попов кои преставуваат предвесници на текстовите на Крсте Мисирков.

Патот на создавањето на современата уметничка литература Конески ни го покажува преку изборот на текстовите од народна поезија и проза како нејзина основа.

Како настан од одлучувачки карактер во првата половина на XX век Конески го зема делењето на македонската земја од страна на учесничките на Балканските војни: Србија, Бугарија и Грција.

Текстот на Крсте П. Мисирков под наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“ е прв од серијата и одава впечаток на текст со кој се става природен крај на едно време (процес на создавање на современиот македонски литературен јазик), но и се предвестува перипетија во разврската: поделбата на Македонија.

Вториот настан од исклучително значење во XX век е народно-ослободителната борба на македонскиот народ, при што, како во минатото, доаѓа до раздвижување на луѓето и до мешање на разните говори, при што, така да се каже, испливуваат карактеристиките на централните говори на западното наречје на македонскиот јазик кои со самото тоа стануваат вистинска основа на современиот јазичен стандард.

На крајот следува да ги заклучиме следниве работи:

1. книгата „Македонски текстови – X-XX век“ претставува антологија (а не – збирка) на текстови на македонската словенска писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес и како таква треба да се чита;
2. содржината на текстовите го одразуваат погледот на светот на човекот од македонската земја од најстари времиња до денес;
3. развојот на јазикот на писменоста во Македонија е покажан од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно, поинаку кажано, се следат неговите карактеристики тргнувајќи од сегашноста и одејќи кон минатото;
4. иако е антологија, таа не претставува затворен систем: отворена е за надградба и за дополнувања.

Зошто книгата е конципирана така: затоа што во средина со најстара словенска писменост многу лесно може да се измеша општото од посебното, па така во историјата да се загубат корените на современиот македонски стандарден јазик. Секое поинакво конципирање на книгата може неа да ја претвори во збирка на текстови на историската дијалектологија на македонскиот јазик.

И преку оваа книга Конески ни покажа дека идејата може да се покаже на разни начини: со песна, со проза, со есеистички или со научен текст. А идејата е да се покаже процесот на македонското национално осознавање преку процесот на создавањето на современиот македонски стандарден јазик.

КАКО БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЈА КОНЦИПИРА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Накусо: Во трудов авторот објаснува две работи:

1. Како и зошто Бл. Конески ја конципира научната област историја на македонскиот јазик, следејќи ги граматичките и нормативните тенденции (работно именувани како *македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард.

Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ги граматичките (фонолошкиот развојот и развојот на граматичкиот систем во тесна смисла) тенденции како што се: вокализацијата на еровите (*сон, ден*), развојот на носовките, затврдувањето на меките консонанти, губењето на словенскиот морфолошки падеж и изразувањето на падежните односи со предлози во именски синтагми, збогатувањето на парадигмите на минатите времиња и сл., потоа сп. ги нормативните тенденции како што се: македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, кои ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин, јазикот на Крсте Мисирков, денешниот современ македонски стандарден јазик итн.

2. Авторот, покажувајќи ја оправданоста на потходот на Блаже Конески, докажува дека историската граматика на македонскиот јазик не може да се конципира како историска дијалектологија (како историски развој на дијалектниот систем, сфатен како збир на дијалектни потсистеми), туку секогаш треба се тргне од тезата дека историската граматика има за цел да ја објасни структурата на современиот стандарден јазик, да ги покаже процесите во историјата кои го афирмирале современиот облик на стандардниот јазик како превладувачки во исто-

рисиот развoтoк на дијалектите, а кои биле водени од нормативните тенденции покажани погоре. Според тоа, историската граматика на македонскиот јазик може да биде историска социолингвистика.

3. Анализата се задржува на нивото на фонолошкиот развoтoк на македонскиот јазик и се темели на делата на Блаже Конески: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (критичко издание 2001 г.); *Историја на македонскиот јазик* (прво издание 1965, дополнето и проширено издание 1982 г.); *Грамматика на македонскиот литературен јазик* (дел прв, 1952 г.), потоа на делото на Божидар Видоески: *Дијалектните на македонскиот јазик* (том прв, втор и трет, 1998-2000 г.).

Како контролен материјал е земен словенечкиот јазик, односно неговиот историски развој, и, во таа смисла, се консултирани основните дела за оваа проблематика на Јоже Топоришич: *Slovenska slovnica* (проширено и дополнето издание, 1991 г.); Фран Рамовш: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (препечатено издание, 1995 г.); Мартина Орожен: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (1996a, 1996b г.); *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika* (1996 г.); Тине Логар: *Slovenska narečja* (1975 г.).

Клучни зборови и поими: современ македонски (стандарден) јазик, историска граматика, историска дијалектологија, црковнословенски јазик во Македонија, македонска варијанта на црковнословенскиот јазик, македонски граматички и нормативни тенденции, современ словенечки (стандарден) јазик (*slovenski knjižni jezik*), *zborni in splošni pogovorni jezik*, *narečja* (*vaška in mestna*), *pokrajinski pogovorni jezik*.

0. Блаже Конески се најде пред еден интересен проблем: требаше по преземањето на Катедрата за македонски јазик (и јужнословенски јазици) (1949 г.) на Филолошкиот факултет (тогаш: Филозофски факултет) во Скопје, да конципира повеќе предмети (наставни области) како основач на самата Катедра. Конципирањето на одделните предмети значи и истовремено определување на предмети на истражување од областа на македонскиот јазик, авансирање на некои теми што ќе бидат предмет на разработка во најблиската и во подалечната иднина.

Конципирањето на некои од предметите беше помалку или повеќе конвенционална работа: јасно е што е предмет на проучу-

вањето на областа *современ македонски (стандарден) јазик*: сите рамништа на стандардизираниот облик на македонскиот јазик од фонологијата до синтаксата (иако, да не заборавиме, процесот на неговата нормализација во тоа време е, така да се каже, на својот почеток), како и, се разбира, лексиколошка обработка на фондот на зборови на македонскиот јазик. Јасно е, понатаму, што е предмет на проучувањето на *дијалектологијата на македонскиот јазик*: опис на структурата на одделните семантички категории изразена во конкретни дијалекти, систематизација на дијалектите на македонскиот јазик итн., што и не беше особено тешка работа, бидејќи во претходниот период (крајот на XIX и првите децении на XX век) се направија основните проучувања на дијалектните групи како и на одделните дијалекти, независно од тоа дали тие беа разгледувани како говори на бугарскиот односно српскиот јазик, или беа сфатени како посебни говори на македонскиот јазик.

1. Конципирањето на предметот *историја на македонскиот јазик* претставува посебен проблем: најнапред овој предмет сам по себе е делив на два дела, историска граматика на македонскиот јазик и, условно речено, развојот на нормата на македонскиот јазик. Делот *историска граматика на македонскиот јазик* Блаже Конески го именува како *историја на македонскиот јазик* (така гласи и неговата книга, Конески 1965), а делот *развојот на нормата на македонскиот јазик* го именува како *историја на писмениот јазик* или, поточно, *историја на јазикот на словенската писменост во Македонија од најстари времиња до денес*.

Со ваквите решенија тој избегнува неколку замки: прво, ако тој се задржеше на именувањето *историска граматика*, тогаш овој дел ќе требаше во нашата ситуација да се раздели на уште два дела – *историска граматика на црковнословенскиот јазик во Македонија* и *историска дијалектологија на македонскиот јазик*, бидејќи кај нас не постои историски нормиран јазик и бидејќи кај нас современиот македонски стандарден јазик своите корени ги има главно во дијалектите (централните говори на западното наречје), а не во црковнословенската писмена традиција; второ, оттука произлегува дека ние, со оглед на нашата ситуација, не можеме да зборуваме за континуиран развој на нормата на македонскиот јазик од најстари времиња до денес, бидејќи и овој дел треба да го поделиме на два следни дела – норма/и на црковнословенскиот јазик (до XVI век) и да го именуваме – литературен јазик во Македонија, (условно кажано) норма/и на писмениот

јазик до почетокот на XX век, поточно – до излегувањето на книгата „За македонските работи“ од Крсте Мисирков (Мисирков 1903) и да го именуваме – македонски литературен јазик и развој на нормата на современиот македонски стандарден јазик (од 1945 г. наваму) (Спасов 1995).

2. Овде се поставува прашањето за потребата од дијахрониските истражувања воопшто, истражувања посветени на историската фонологија, потоа на историската граматика, историската лексикологија на еден јазик, односно за потребата од истражувањата кои ни овозможуваат целосно да го разбереме сегашниот миг на јазичниот развој, зашто не сме во можност да ја објасниме актуелната состојба без да одговориме на прашањето „од што и од што дошло ова кое сега постои?“

И понатаму: ако сакаме да го определиме местото на дијахронијата во рамките на јазичните проучувања, тогаш можеме да констатираме дека токму дијахронијата ни ја покажува вистината за јазикот. Како што знаеме, јазикот не е состојба, туку процес на постојана промена од што произлегува дека синхронискиот пристап е „помалку природен“, како да е вештачки извлечен од природниот развоен пат на јазикот, така што оттука произлегува дека дијахронијата го покажува вистинскиот живот на јазикот.

3. Сега се поставува прашањето за видовите трудови кои ги опфаќа дијахрониската лингвистика на еден јазик. Најнапред постои една поделба која произлегува од традиционалното сфаќање дека постојат две, така да се каже, независни дисциплини кои се занимаваат со јазикот (в. претходно): историја на писмениот/книжевниот јазик која во себе го опфаќа и развојот на нормираниот јазик и историска граматика која во себе опфаќа *историска фонологија*, *историска граматика* во тесна смисла на поимот, *историска лексикологија* (историја на речникот/зборовниот состав) со *семантика*. Овде намерно не ја вбројувам етимологијата на зборовите, бидејќи нејзиното место е во етимолошкиот речник на еден јазик. Постои уште една дисциплина која, токму затоа што спаѓа во дисциплините кои ѝ се посветени на дијахронијата, често се меша со историската граматика *in sensu largo*. Тоа е *историската дијалектологија*. И навистина, нејзиниот предмет на проучување кај оние словенски јазици кај кои денес не постои поширока и подлабока дијалектна раздробеност (полскиот, на пример) и кај кои денес не постои диалект/говор/група дијалекти итн., кои можат (по)блиску да се поврзат со современата стандар-

днојазична норма, историската граматика (сфатена според традиционалната дефиниција) може да се изедначи (со сите огради) со предметот на проучување на историската дијалектологија, додека историјата на литературниот јазик е една сосема автономна дисциплина. Така било, на пример, во руската наука каде што историјата на литературниот јазик била, така да се каже, фаворизирана дисциплина, додека историската дијалектологија, поради мислењето дека развитокот на дијалектите завршил била една непродуктивна маргинална дисциплина која само ѝ давала факти на историската граматика. Притоа, градските и социјалните дијалекти биле надвор од интересот како на синхрониската, така и на историската дијалектологија. Големiot научнички ум, каков што бил В.В. Виноградов, со право истакнува (1978) дека историјата на рускиот литературен јазик мора да се користи со социолингвистичките синхрониски и дијахрониски проучувања.³ Виноградов (1978) понатаму истакнува дека така замислената историска дијалектологија, сепак (*nota bene*) мора да го прошири полето на својот интерес и да ги земе како предмет на проучување и историјата на градските дијалекти, социјалниот и професионалниот жаргон, како и социјално-стилските раслојувања. Или, со други зборови, така замислената историска дијалектологија заправо треба да биде историска социолингвистика.

Македонскиот случај е токму спротивен: историската дијалектологија за мојот, македонски јазик, е независна дисциплина од историската граматика на македонскиот јазик. Историската граматика на македонскиот јазик секако се користи со податоците што ги нуди историската дијалектологија, но нив пред сè ги селектира, односно ги одбира оние кои ги објаснуваат историските социолингвистички процеси, што во крајна линија довеле до денешниот современ македонски стандарден јазик. И уште нешто: во средина со доволно стара писмена традиција како што е македонската, фактите што ги нуди историјата на писмениот јазик, нужно стануваат факти на историската граматика на македонскиот јазик. Затоа, историската граматика на македонскиот јазик е поблиска, така да се каже, со историјата на литературниот јазик

³ На ова обрнува внимание Виноградов (1978 : 206 и понатаму) и истакнува дека заедничкиот проблем на соодносот на литературните и разговорните стилови во разните историски системи на рускиот литературен јазик не може да се реши без научното обединување на историјата на рускиот литературен јазик со достигнувањата на социјално-историската и историско-географската дијалектологија.

во Македонија, односно со историјата на македонскиот литературен јазик, односно со развој на нормата на македонскиот стандарден јазик, отколку со историската дијалектологија на македонскиот јазик.

Токму оваа теза сакам да ја одбранам преку показот како Бл. Конески ја конципира својата релативно мала според обемот книга „Историја на македонскиот јазик“, бидејќи тој во практика ги спроведе залагањата на Виноградов (в. претходно), пред сè затоа што објективниот материјал што го нуди македонскиот јазик му го налагаше ваквото решение. Впрочем, Конески уште од младоста е восхитен од теоретските погледи на Виноградов за социјалниот карактер на јазикот и тие во голема мера се применети и во неговата „Граматика на македонскиот литературен јазик“ (1952 и натаму).

Но, пред да миам на основното разгледување, сакам да се навратам на словенечката ситуација заради споредба.

Словенечката ситуација, од своја страна, нè учи дека истовремено постои голема дијалектна раздробеност, поинаква отколку во македонската ситуација: според класификацијата на Рамовш, постојат седум дијалектни бази и повеќе од 40 наречја и диференцирани говори, кои се поврзани во словенечкиот јазичен дијасистем (Логар 1978).

Наспроти дијалектните наречја (т.е. дијалектни групи) се наоѓа литературниот јазик (*slovenski knjižni jezik*) историски граден врз регионалните писмени/литературни јазици.

Денешните граници на македонската јазична територија биле пошироки во минатото. Како што е познато, од населувањето на Словените на овие простори (VI век), па сè до XX век македонското население живеело далеку позападно и појужно од денешните граници. Така, на пр., заедничките иновации што се среќаваат во македонските и во црногорските говори даваат основа да се тврди дека нивниот непосреден контакт бил раскинат дури во турскиот период (в. Конески 2001). На истото размислување нè наведува и Видоески (1993: 33), укажувајќи дека периферниот ареал на западното македонско наречје е иситнет со бројни изоглоси на десетици микросистеми, додека централниот ареал, кој зафаќа пошироко пространство, се одликува со незначителна внатрешна диференцијација. Оттука следува дека концентрацијата на „десетиците микросистеми“ означува концентрација на население носители на овие јазични микросистеми од во минатото поширока област. И затоа „најголема раздробеност покажува

граничниот појас со албанската јазична територија, а на југозапад на македонско-албанско-грчкото пограничје, каде што има и поголема концентрација на аромански етнички елемент“.⁴

Во наведената студија на Видоески (1996) се покажува и актуелната внатрешна поделба на македонскиот јазичен ареал. Меѓутоа, заслугата на Видоески (в. особено Видоески 1998, 2000) е и во реконструкцијата на етапите на дијалектната диференцијација на македонскиот дијасистем, како и во претставувањето на главните дијалектни групи формирани како резултат на претходно одвивачките процеси, карактерот на границите, односно на предните зони меѓу тие групи, главните правци на изоглосите итн. Овие проучувања се важни и од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно од гледна точка на неговата дијалектна база. Во таа насока се издвојува студијата посветена на централните говори на западното наречје, но и централни во македонскиот дијасистем: скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот (Видоески 1998: 189-212). Нивните заеднички карактеристики се истовремено основа на стандардниот јазик. Тоа се: * се рефлектирало во /a/: *рака*, *џаџи*, вокалното *д е заменето со секвенцата /ol/ на поголемиот дел: *волна*, *долго*, солза, додека /p/ ја задржало својата силабична вредност: *врв*, *дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем: /и/, /е/, /у/, /о/, /а/, со симетричност во консонантизмот во однос на приznakот +звучност: /ц/ : /с/; /ч/ : /џ/. /ќ/ и /ѝ/ имаат широка употреба во однос на групите *иџи* и *жд*: *фаќа*, *веѓа*. Кај денталните сонанти постои тенденција да се ликвидира корелацијата по мекост, во повеќето микросистеми старото /л/ затврднало во наследената лексика: *клуч*, *недела*, додека во турцизмите уште се чува мекоста: *џел 'џе*, *џел'*. /ф/ има фонемски статус, со исклучок на мали ареали. 3 л. множ. во презент завршува на -аџи: *викааџи*, 3 л. множ. на аористот и имперфектот завршува на -а: *викаа*, *дојдоа*.

Од горното произлегува дека македонскиот јазичен дијасистем разликува централни дијалекти/говори, кај кои концентрацијата на изоглоси со централен карактер е најголема, и периферни дијалекти/говори кај кои концентрацијата на изоглоси со периферен карактер е поголема. Од друга страна, начинот на комбинирањето на изоглосите носители на појави од централен карактер

⁴ Податоците од пописните документи кажуваат дека во 1951 година на територијата на Република Грција живееле околу 250 000 Македонци, а според пописот од 1956 година во Пиринска Македонија живееле околу 180 000 Македонци (Видоески 1996).

со изоглосите носители на појави од периферен карактер ја определуваат припадноста на периферните говори кон дадениот дијалект-систем. Така, на пр., и Лант (1952: 5) и Конески (1952б: 62) во своите граматики на македонскиот литературен јазик зборуваат за централни и периферни (преодни) говори. Сп.: „ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток ... забележуваме постепено преминување на нашите говори накај бугарските. *Јасно е дека периферискиите говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш поради тој свој смесен карактер*“ (курзивот е мој, Љ. Сп.).

Или со други зборови: централните дијалекти претставуваат природна основа на литературниот/стандардниот јазик. Како што знаеме, токму таков позитивен избор гледаме кај нашиот македонски јазик.

Избегнувајќи ги мамките на вулгаризацијата, може да се истакне дека во рамките на ваквото сфаќање, историјата на македонскиот писмен јазик се претставува, всушност, како историска социолингвистика.

Според тоа, можеме да тргнеме од хипотезата дека македонскиот јазик се наоѓа некаде на средината, според особеностите на својот граматички развој, како и според особеностите на развојот на писмениот јазик, имајќи го на едната страна рускиот, а на другата словенечкиот јазик.

4. Оттука следува дека Конески го избра својот пат, поаѓајќи од македонската посебност, бидејќи објективниот материјал го налагаше него: тој во предметот *историја на македонскиот јазик* (условно речено, и во првиот – историска граматика и во вториот дел – развој на словенската писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес) ги следи оние граматички и нормативни тенденции (работно именувани како *македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

Во средина со доволно (или многу, зависно од визурата) стара писменост како што е нашата, тешко е веднаш да се изделат

појавите што се случиле во најстарото минато на нашиот јазик (X-XII-XII в.), односно тешко е веднаш да се определи кои јазични иновации непосредно се должат на развојот на живиот/дијалектниот јазик, а кои на развојот на книжевниот јазик, односно претставуваат проскриптивна норма во даден период.

Повикувајќи се на констатацијата дадена погоре дека историјата на македонскиот писмен јазик (во таа смисла – историската граматика) е независна дисциплина од историската дијалектологија на македонскиот јазик, понатаму детално ги анализирам поставките во трудовите „Историска фонологија на македонскиот јазик“ (1977, 1983, 2001), „Историја на македонскиот јазик“ (1965, 1986) на Блаже Конески во однос на историскиот развој на македонскиот јазик. Притоа, се користам и со историските факти дадени во книгите „Дијалектите на македонскиот јазик“ (1, 2, 3 – 1998, 1999, 2000) од Божидар Видоески. Како контролен материјал го земам историскиот развој на словенечкиот јазик, неговата историска граматика (Рамовш 1995, Орожен 1996а, Орожен 1996б), со оглед на состојбата во современиот словенечки јазик (Топоришич 1976-2000).

Споредбите меѓу македонскиот и словенечкиот јазик не се случајни, туку се мотивирани од желбата поблиску да се објасни токму историјата на македонскиот јазик.

5. Бидејќи поставената погоре задача е мошне широка, морам да ја допрецизирам пред да преминам на самата анализа. Имено, во помош повикувам и една веќе подзаборавена книга под непретенциозен наслов: „Македонски текстови – X-XX век“ која Блаже Конески ја подготви и ја издаде заедно со Оливера Јашар-Настева⁵.

Книгата има поголемо значење од нејзината замислена намена на еден прирачник за студенти. Имено, во неа е одразена концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик. Оваа теза ќе се обидам да ја објаснам понатаму.

⁵ Поминати се веќе речиси три децении од нејзиното излегување како „постојан учебник“ во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Меѓутоа, споменатата книга сè уште ја врши функцијата за која е наменета благодарейќи на фотокопиите кои студентите по македонски јазик редовно ги добиваат на часовите по предметот историја на македонскиот јазик.

Малку е познато дека предметот историја на македонскиот писмен јазик Конески го именуваше со целосен назив како: историјата на јазикот на словенската писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес. Овој описен наслов имплицира неколку работи: прво, во Македонија освен словенската писменост постојат и други писмености (да претпоставиме: латинска, грчка, арапска, турска, ароманска, албанска итн.), второ, словенската писменост на почвата на Македонија има сложен карактер (в. претходно и понатаму), трето, македонската писменост во потесна смисла на зборот, е дел од словенската писменост на почвата на Македонија, но истовремено, таа е посебна според своите карактеристики.

Сега ќе се задржам на сложениот карактер на словенската писменост на почвата на Македонија и на македонската писменост во потесна смисла на зборот со цел да ја објаснам концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик.

Блаже Конески историскиот јазвој на македонскиот јазик (развој на фонолошкиот систем и историската граматика) го дели на два периода: стариот до XV век и новиот откај XV век. Во стариот период во првите векови по доселувањето на Словените на просторот на југоисточна Европа постепено сè уште не биле извршени некои фонетски процеси како што се метатезата на ликвидите, губењето на еровите во слаба позиција и др., процеси кои му го дале обликот на старословенскиот јазик од канонскиот период. Црковнословенските текстови набргу почнале да ги одразуваат особеностите на живиот јазик на почвата на која настанувале, па така настанала познатата вокализација на еровите од типот на *сон*, *ден*, мешањето на носовките, навлегувањето на фонемите *ќ* и *џ* итн., именската синтагма каде падежниот однос е изразен со предлог и именски збор, процес поврзан со губењето на морфолошкиот падеж итн., реченица каде инфинитивот се изразува со *да* и лична глаголска форма, експанзија на глаголската именка во функција на инфинитив итн. Промените се завршиле пред XV век откако на лице иде новата структура на македонскиот јазик која наспроти словенската структура од морфолошки тип, се означува како балканска структура од аналитички тип. Се разбира и дека писменоста се усогласила со новиот јазичен тип: појавата на текстовите со дамаскинарска содржина. Новиот период на јазичниот развој е подготовка за новомакедонската писменост.

Конески смета дека промените во јазикот се обусловени од промените што се одвиваат во општеството, промени што ги изместуваат дотогашните односи во заедницата која се служи со определен јазичен идиом⁶. Така, според него, од големо значење е моментот на паѓањето на Цариград 1204 г., како и конечната пропаст на Византија во 1453 г. Тогаш настануваат големи преселби низ територијата на целата поранешна држава што како последица има мешање на различни јазични идиоми и на разнонационално население, а во услови на непостоење на еден *lingua communis* на ниво на секојдневна комуникација (да не заборавиме дека Византија била мултиетничка и мултијазична држава, па затоа, сепак, грчкиот не бил тоа), доаѓа до воспоставување на поинаква јазичка рамнотежа од претходната: засилена дијалектна диференцијација на помали простори како последица на концентрација на разнодијалектно население преселено од пошироки простори, како и соживот на разнојазично население поради истите причини.

Така зборувајќи за процесот на деназализацијата низ македонските дијалекти во текот на XII-XIII век, Конески (2001: 49) истакнува дека овој процес открива многу интересни појави токму за дијалектната диференцијација на македонскиот јазик. Така, рефлексите на **ж** откриваат ред разлики на македонскиот терен: токму различните рефлекси на **ж** во македонскиот јазик само ја прават видлива онаа дијалектна диференцијација што постоела кон XII-XIII век. Според хиерархијата, деназализацијата односно замената на носовката од заден ред со чисти вокали, е вториот според важност настан кој му се случил во минатото на македонскиот јазик, по првиот според важноста настан, а тоа е вокализацијата/замената на **ъ** > *o* и **ь** > *e*, сп. *сон*, *ден*. За разлика од првиот настан кој е обединувачки за целата македонска јазична територија, вториот е едновременно широк конвергентен процес, но и

⁶ Сп. Конески (2001: 120): „Самата теренска констелација погодувала за основната дијалектна поделба на мак. јазик на источна и западна група, со оглед на тоа што текот на реката Вардар од север кон југ ја дели македонската територија на источен и западен дел. Имајќи ја предвид основната поделба на мак. дијалекти, не можеме да се ослободиме од впечатокот дека некои *историјски соодвесијва просјоо фрайирааи* (курзивот е мој, Љ. Сп.). Доста е да споменеме дека во претсловенскиот период источна Македонија ја населувале Траки и Пеони, додека западна Македонија била област на илирските племиња. Во доцниот среден век имаме феудални формации што ја покриваат западна Македонија (Кралството на Волкашин и Марко во втората половина на XIV в.) и, од друга страна, такви што ја покриваат источна Македонија (владенијата на деспот Оливер, деспот Углеша и Дејановиќи).“

процес што на пошироката јазична периферија резултирал во ред отстапувања. Всушност, од овој момент, XII-XIII век, македонската јазична територија е поделена на централен појас расположен западно и источно од реката Вардар, значи тоа се денешните централни говори на западното наречје и северниот и централниот дел на источното наречје. Како една хипотетичка причина за ваквиот развој на настаните во јазичната историја, Конески на истото место (с. 49) ги наведува многуте поделби на теренот на Македонија по завојувањето на Цариград од страна на крстоносците 1204 г. што резултира со разбирливи преселби на големи групи луѓе низ целата територија на тогашната држава, вклучувајќи ја овде и Македонија како една значајна крстосница.

Историските контакти се значајни и за други фонолошки и граматички процеси. Така на пример, фонемите *ќ*, *џ* се должат на преземањето серија зборови од грчкиот и турскиот јазик, *џ* од турскиот јазик, *шва*-вокалот од контактот со турскиот, но и со ароманскиот и албанскиот јазик итн.

Во врска со ова, Конески (2001: 120) заклучува: „Развитокот на фонолошкиот систем на македонскиот јазик не може да се разгледува целосно без да се има притоа предвид воздејството на другите јазици со кои тој бил во контакт. *Добро е појавише од ваков карактер да се претставуваат како резултат од дејството на културно-историскиот фактор во фонолошкиот (и граматичкиот, заб. моја., Љ. Сп.) развиток на даден јазик* (курзивот е мој, Љ. Сп.).

За словенечкиот јазик важи заклучокот дека не постои една конвергентна развојна тенденција. Така, ниту *ъ* ниту *ь* не дале еден рефлекс, туку се работи за една регионална раздробеност. Конвергентните тенденции се јавуваат подоцна и тоа претставени преку нова редукција, како и продолжување на редуцираните сегменти, сп. *vzdigniti* : *vzdignə̌tə*. Обединувачка карактеристика е и губењето на тоничноста во најголемиот број словенечки дијалекти. Тоничноста е секако поврзана со редукцијата, кај нетонските говори е многу помалку присутна отколку кај тонските (Топоршич: 1991: 654).

Оттука произлегува дека современата дијалектологија на словенечкиот јазик не може да ѝ помогне со објаснувања на историската граматика на словенечкиот јазик. Затоа историската граматика треба да ги земе предвид географските/теренските факти (многу разделени долини со високи и стрмни висови, тесните, но и честите поврзувања меѓу нив), потоа и општествените, политич-

ките и културните, но и цивилизациските факти (германска, италијанска, унгарска управа, католицизмот наспроти протестантизмот итн. па да го покаже развојот на седумте дијалектни бази и на наречјата и говорите во нив. Исто така, историската граматика треба да ги покаже можните влијанија на одделните наречја едни врз други и тоа на сите рамништа, почнувајќи од фонолошкото, па до преземањето на одделните регионални зборови од едно во друго наречје. Притоа, треба да се покажат оние културни појави кои придонеле на определени наречја да се развие писменоста: Трубарјевиот и Далматиновиот превод на Библијата во XVI век (в. Орожен 1996 а). Но преку ова, со право, се навлегува во сферата на историјата на писмениот/книжевниот/литературниот јазик.

6. Во рамките на стариот период на писмениот/литературниот јазик во Македонија, а тоа е периодот на функционирањето на старата словенска писменост (предимно црковнословенска) во Македонија, од IX па сè до почетокот на XIX век, Конески ги изделува следниве настани од одлучувачки карактер за нејзиниот лик: 863 г. кога е создадена првата словенска азбука – глаголицата и кога е направен првиот превод на богослужбените книги на словенски јазик (говорот на Словените од околината на Солун), крајот на IX век кога е создаден охридскиот книжевен центар од страна на нивните ученици св. Климент и св. Наум и кога во неговите рамки се создаваат текстови обрасци за средновековната литература, како и се задржува глаголицата со што се инсистира на континуитетот на словенската писменост; пропаѓањето на Самоиловата држава (1018 г.) и настапувањето на долгиот период на византиската власт што како последица ја има големата смена на азбуките во словенската писменост во Македонија (XI-XII век); ширењето на границите на српската држава на југ (крајот на XIII и почетокот на XIV век) и навлегување на српската варијанта на црковнословенскиот јазик и збогатување на неговите функции како јазик на натписите во црквите како проширувањето на грчкото културно влијание на Охридската архиепископија на дијецезите на Пеќската и Трновската патријаршија.

Од ова можеме да заклучиме дека јазикот на старата словенска писменост во Македонија не можел да ја даде основата на македонскиот стандарден јазик. Причините се повеќе: канонските и постканонските текстови настанати на почвата на Македонија одразуваат еден јазичен тип кој сега не постои не само поради фактот дека живиот јазик се изменил, туку и поради фактот дека

тој јазик само во мала мерка успеал да стане јазик на лаичката писменост.

Погледот на светот на средновековниот македонски човек, според Конески, е одразен во народната поезија односно приказна, односно народната легенда, па затоа во делот на оваа книга каде се застапени текстовите од X до XV век се наоѓаат преписи од извадоци на новиот завет кои во подоцнежните векови се прераскажувале во народот: морални совети на Исус, неговите чуда итн. Несомнено место ѝ е дадено на полемиката на Црноризец Храбар посветена на одбраната на глаголицата, сфатена како средновековен образец на ваквиот жанр каде се брани македонското стојалиште, потоа на авторскиот текст на св. Климент којшто е похвала на св. Кирил со што се покажува поддршката на учителот од страна на ученикот итн. Текстовите од XII до XIV век ни покажуваат и некои историски настани: гладија, скапија, болести, тешки животни услови, ни го осветлуваат и ликот на писецот, а во јазикот ги одразуваат оние особености што ги нарекуваме македонска варијанта на црковнословенскиот јазик.

Пресудна улога во постепеното навлегување на народниот јазик во писменоста, а со тоа и настапувањето на сцената на *македонскиот литературен јазик*, изигрува појавата на дамаскинарските текстови и македонскиот превод на дамаскино – Крнински дамаскин што го објави П. Илиевски. И од него е земен извадок што е во духот на народните кажувања. Особено од оваа серија се истакнува извадокот од зборникот со смесена содржина според современата синтакса и стилот на народното кажување. Него подоцна Конески (заедно со В. Стојчевска-Антиќ) го објави под наслов „Тиквешки зборник“.

Во рамките на новомакедонскиот период на писмениот јазик во Македонија, а тоа е периодот од XIX век па сè до кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, Конески ја изделува културната диглосија како настан од одлучувачки карактер во првата половина на XIX век: народниот јазик е одраз на нискиот стил, додека грчкиот, односно црковнословенскиот јазик е одраз на високиот стил.

Во сферата на прекиот на црковнословенската писмена традиција во јужните краишта на Македонија доаѓа до целосно афирмирање на народниот/живиот јазик во писменоста: религиозната и лаичката преку што се откриваат јазикотворечките можности заложени во современиот народен јазик.

Од овие текстови (македонски текстови со грчка азбука) секако се издвојува Кониковското евангелие преведено од Павел Божигропски и печатено во Солун во 1852 г. во печатницата на Кирјак Држилович, како прво печатено евангелие на современ народен македонски јазик и говорот на Григор Прличев од 1866 г. кој како мото ја има библиската наредба *чувај се себе си*.

И двата текста се внесени во книгата за да го покажат настојувањето на епохата: создавање на современ христијански образван човек. Судејќи според изборот на текстовите, сферата на грчкото културно влијание се покажува понапредна од сферата со црковнословенско влијание. Може да се заклучи дека на тие терени дошло, поради позитивни импулси, до побрзо формирање на граѓанската класа. Јазикот и стилот на овие текстови не покажуваат само афирмирање на народниот јазик како писмен јазик, туку и афирмирање на синтаксички модели својствени на современите европски јазици.

Текстовите од сферата на црковнословенското влијание од првата половина на XIX век (текстовите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ) нè враќаат во средновековието: го покажуваат спојот меѓу црковнословенскиот стил и стилот на народното кажување.

Како настан од одлучувачки карактер во втората половина на XIX век Конески го izdelува создавањето на разножанровски текстови при што живиот македонски јазик учествува во помала или поголема мера. Притоа, треба да се одбележи дека авторите главно се родум од Западна Македонија и дека нивниот јазик не е родниот говор, туку има поширока дијалектна база. Во јазичен поглед интересен е сопствениот превод на Сердарот на Григор Прличев како пример на архаизација на јазикот врз црковнословенска основа (од руска и јужнословенска провениенција), како и поезијата на Рајко Жинзифов која претставува македонско-бугарско-српско-руска мешаница. Во стилски поглед најинтересна е поезијата на Константин Миладинов како надградба на јазикот и стилот на македонската народна поезија во духот на руската романтичарска поезија.

Во национална смисла се издвојуваат текстовите на Темко Попов кои преставуваат предвесници на текстовите на Крсте Мисирков.

Патот на создавањето на современата уметничка литература Конески ни го покажува преку изборот на текстовите од народна поезија и проза како нејзина основа.

Како настан од одлучувачки карактер во првата половина на XX век Конески го зема делењето на македонската земја од страна на учесничките на Балканските војни: Србија, Бугарија и Грција.

Текстот на Крсте П. Мисирков под наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“ е прв од серијата и одава впечаток на текст со кој се става природен крај на едно време (процес на создавање на современиот македонски литературен јазик), но и се предвестува перипетија во разврската: поделбата на Македонија.

Вториот настан од исклучително значење во XX век е народноослободителната борба на македонскиот народ, при што, како во минатото, доаѓа до раздвижување на луѓето и мешање на разните говори, при што, така да се каже, испливуваат карактеристиките на централните говори на западното наречје на македонскиот јазик кои со самото тоа стануваат вистинска основа на современиот јазичен стандард.

За Словенците од исклучително значење за развојот на современиот литературен јазик е секако преводот на Библијата на Примож Трубар кога се афирмира основата на доленското наречје, која во тоа време важела и за Љубљана. Меѓутоа овој литературен јазик во следните векови добива свои конкуренти во неколкуте регионални литературни јазици (прекумурскиот, во времето на Барокот; крањскиот, во времето на просветителството), но сепак Трубаревитот превод е основна мерка. Трубар, не треба да се заборави, го дава и првиот словенечки правопис, граматичките правила и сл. (Орожен 1996 б)

Секако централна улога во создавањето на современиот словенечки литературен јазик имаат културните дејци (писатели и научници) Јернеј Копитар, Валентин Водник, Франце Прешерн (првата половина на XIX век, но и неговата втора половина). Аналогна ситуација, со сите огради, во Македонија имаме во делото на Марко Цепенков, браќата Миладиновци, Ѓорѓи Пулевски и, се разбира, јазичниот проект на Крсте Мисирков.

7. Последниот период, крајот на XIX век, па сè до денешни дни, ги разликува македонскиот и словенечкиот литературен јазик. Имено поради неповолните историски услови (балканските војни и како последица, поделбата на македонската земја, македонскиот јазик ја доживува својата конечна стандардизација во половината на XX век, додека словенечкиот литературен (knjižni

jezik) во ова време дефинитивно ги развива своите функционални стилови, македонскиот јазик дури во најново време решава проблеми од овој тип.

8. На крајот треба да ги заклучиме следниве работи:

Историјата на македонскиот јазик според концепцијата на Конески е покажана од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно, поинаку кажано, се следат неговите карактеристики тргнувајќи од сегашноста и одејќи кон минатото.

Зошто книгата е така конципирана: затоа што во средина со најстара словенска писменост многу лесно може да се измеша општото од посебното, па така во историјата да се загубат корените на современиот македонски стандарден јазик. Секое поинакво конципирање на книгата може неа да ја претвори во одделни студии посветени на историската дијалектологија на македонскиот јазик.

Историјата на словенечкиот јазик може да се следи како историска дијалектологија сè до моментот кога се развиле дијалектните бази и наречјата поврзани со нив. Од овој момент нејзината судбина се поврзува со историјата на словенечкиот литературен јазик (knjižni jezik).

Според тоа, историската дијалектологија ниту во македонскиот, ниту во словенечкиот случај не може да се изедначи со историската граматика на јазикот.

„ИСТОРИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Оваа книга (за првпат објавена во 1965 г.) претставува прва историска граматика на македонскиот јазик.

Конципирањето на предметот *Историја на македонскиот јазик* претставува посебен проблем. Сам по себе тој е делив на два дела: историска граматика на македонскиот јазик и, условно речено, развиток на нормата на македонскиот јазик. Делот *историска граматика на македонскиот јазик* Блаже Конески го именува како *историја на македонскиот јазик* (така гласи и неговата книга), а делот *развиток на нормата на македонскиот јазик* го именува како *историја на писмениот јазик* или, поточно, *историја на јазикот на словенската писменост во Македонија од најстари времиња до денес*.

Со ваквите решенија тој избегнува неколку стапици: прво, ако тој се задржеше на именувањето *историска граматика*, тогаш овој дел ќе требаше во нашата ситуација да се раздели на уште два дела – *историска граматика на црковнословенскиот јазик во Македонија* и *историска дијалектологија на македонскиот јазик*, бидејќи кај нас не постои историски нормиран јазик пред современиот период и бидејќи кај нас современиот македонски стандарден јазик своите корени ги има повеќе во дијалектите, а помалку во црковнословенската писмена традиција; второ, отука произлегува дека ние за нашата ситуација не можеме да зборуваме за развиток на нормата на македонскиот јазик, бидејќи и овој дел треба да го поделиме на два следни дела – развој на нормата на црковнословенскиот јазик и развој на нормата на современиот македонски стандарден јазик (од Мисирков и од 1945 г.).

Конески го избра својот пат, бидејќи објективниот материјал го налагаше него: тој во предметот *историја на македонскиот јазик* (условно речено, и во првиот и во вториот дел) ги следи оние граматички и нормативни тенденции (*македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

За историјата на нашиот јазик мошне се важни фактите што ги нуди историската дијалектологија. Тоа е реконструкцијата на етапите на дијалектната диференцијација на македонскиот дијасистем, како и претставувањето на главните дијалектни групи формирани како резултат на претходно одвивачките процеси, карактерот на границите, односно на преодните зони меѓу тие групи, главните правци на изоглосите итн. Овие проучувања се важни и од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно од гледна точка на неговата дијалектна база. Нивните заеднички карактеристики се истовремено основа на стандардниот јазик. Тоа се: **ж** се рефлектирало во /a/: *рака*, *џаџи*, вокалното *л* е заменето со секвенцата /ол/ на поголемиот дел: *волна*, *долџо*, *солза*, додека вокалното *р* ја задржало својата слоговна вредност: *врв*, *дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем: /u/, /e/, /y/, /o/, /a/, со симетричност во консонантизмот во однос на признакот +звучност: /ɥ/ : /s/; /ɥ/ : /ʃ/. Гласовите /k/ и /g/ имаат широка употреба во однос на групите *иџи* и *жд*: *фака*, *вежа*. Кај забнатите сонанти постои тенденција да се ликвидира корелацијата по мекост, во повеќето микросистеми старото меко *л* затврднало во наследената лексика: *клуч*, *недела*, додека во турцизмите сè уште се чува мекоста: *џеџије*, *џеџ*. Гласот /f/ има фонемски статус, со исклучок на мали ареали. Трето лице мн. през. завршува на -аџи: *викааџи*, 3 л. мн. аор. и имперф. завршува на -а: *викаа*, *дојдоа*.

Или со други зборови: централните дијалекти претставуваат природна основа на литературниот/ стандардниот јазик. Токму таков позитивен избор гледаме кај нашиот стандарден македонски јазик.

Јужнословенските јазици, во таа смисла и нивната источна подгрупа – македонскиот и бугарскиот, се претставуваат лингвистички како дијалектен континуум во кој, низ историјата, се имаат јавено иновациски центри, формирани како жаришта на нови појави. Формирањето на овие жаришта води кон создавање на посебни дијасистеми. Така, македонскиот јазик развил низа иновации врз прасловенското наследство кои ја обликувале неговата посебност.

На територијата населена со македонските племиња рано се создало силно иновациско огниште кое довело до оформување на самостојниот македонски дијасистем, кој во текот на својот развиток останувал во близок контакт со своите словенски и несловенски соседи. Споменатото старо иновациско огниште на територијата на македонското западно наречје, на денешната тери-

торија на т.н. централни говори, било активно низ целиот историски пат на македонскиот дијасистем и токму говорите затворени во тој круг со важни македонски иновации станале база на денешниот македонски стандарден јазик. Проучувањата покажуваат дека, иако блиски, македонскиот и бугарскиот јазик не само што покажуваат дивергентни текови и се разликуваат значително по степенот на балканизација, туку типски се распоредуваат во две групи – македонскиот како најцентрален балкански јазик, а бугарскиот како јазик на значително поумерена балканизација.

Јазиците-дијасистеми расположени на источниот дел на Балканскиот Полуостров (бугарскиот, македонскиот и југоисточните дијалекти на српскиот јазик) покажуваат инвентар на заеднички особености како што се: губењето на деклинацијата, губењето на инфинитивот, развојот на постпозитивниот член (но: не на еднаков начин и не со еднакви резултати во секој од нив посебно), па покрај посебностите што ги разделуваат дијасистемиите (на пр. развојот на еровите во бугарскиот наспроти македонскиот, како и развојот на „јат“), сепак не постојат апсолутни граници меѓу македонскиот и српскиот, македонскиот и бугарскиот јазик, како што, впрочем, не постојат такви граници и меѓу хрватскиот/српскиот јазик наспроти словенечкиот итн.

Историски гледано, македонскиот дијасистем преживеал промени од два вида: првиот вид промени се последица на внатрешни развојни тенденции на дијасистемот, на пр. упростувањето на односите во рамките на консонантскиот потсистем наследен од прасловенскиот јазик како последица на затврднувањето на меките консонанти, додека вториот вид промени се последица на другојазични влијанија, на пример појавата на романско-балкански тип на перфект со *има* во улога на помошен глагол + глаголска придавка: *има одено*. Губењето на морфолошкиот падеж наследен од прасловенскиот јазик довело до изразување на падежните релации со синтагми од предлози и именки (нечленувани односно членувани), сп. *мусѿаки на/од сѿар војник* (генитивна релација) – *мусѿакиѿе на/од сѿариѿѿ војник*.

Прашањето кога се добил новиот тип на македонскиот јазик е едногласно решено во науката и временски границата се поставува во XV век. Тоа е времето кога се афирмирал (дури и во писменоста) јазичниот модел на македонскиот јазик што во науката (без оглед на точноста на оваа определба) се нарекува *балкански*. Не е мал бројот на изоглосите што се распростираат низ повеќе од еден дијасистем, при што често, иако не секогаш, за тоа

одлучува и нивната старост: постарите изоглоси истовремено се и „релативно подолги“, почесто ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, додека „помладите“ изоглоси се и „релативно покуси“, почесто не ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, а пак „најмладите“ изоглоси се и „најкуси“, често се ограничени дури и во едно дијалектно подрачје на даден дијасистем. Притоа, најчесто „помладите“ изоглоси по својата природа се несловенски балкански елементи во словенските дијалекти. Така, на пр., изоглосите што ги означуваат „класичните балканизми“, како што се: различните форми на губењето на морфолошкиот падеж, постпозитивниот член, аналитичката компарација и др., зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан.

Македонските дијалекти покажуваат резултати на најинтензивна интерференција со ароманскиот и мегленороманскиот, додека бугарските дијалекти имале најразвиени контакти со (дако)романските дијалекти.

Македонскиот јазичен дијасистем во рамките на јужнословенскиот јазичен континуум почнал да се диференцира мошне рано: интензивните ерови се вокализирале кон крајот на X и почетокот на XI в., појавата на т.н. „мешање на носовките“ ја гледаме во текстовите настанати во XII и XIII в. што значи дека во живиот јазик можела да се јави порано, процесот на депалатализацијата на непарните меки консонанти, започнат кон крајот на XI в. во западномакедонските говори предизвикал промени во гласовната синтагматика што се одразило врз распределбата на аломорфите на некои морфеми, додека затврднувањето на парните меки консонанти кон XII в. ги засегнало функционалните можности на самиот консонантски систем.

Сите овие тенденции се резултат на формирањето на современиот тип на македонскиот јазик.

**ПРЕПЕВИТЕ НА ПОЕЗИЈАТА НА ХАЈНРИХ ХАЈНЕ
ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО КОНТЕКСТОТ
НА ОРИГИНАЛНАТА ПОЕЗИЈА
НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ**

На Александар Спасов

Презентиранава анализа е инспирирана од следните стихови на оригиналната поезија на Блаже Конески:

Старему џивџану
голиштарците му викаат:
„Бре,
ние сме по-песнарии од тебе!
Чуј нè:
џив! џив! џив!”
А стариштето им одговара:
„Деца,
тоа треба да биде леко и меко,
силно а милно,
жално ем пално,
со горчлив опит,
со згртчена мака:
џив... џив... џив...
вие уште не знаете така.”

(Ars poetica)

Дај ми ги рачињата,
здружи ги прстињата,
нашата игра да си ја почнеме
стара и проста
но шалава доста:

Чук, чук!
Кој чука?
Стојанче.
Што бара?
Оганче.

Влези,
земи си.

(Игра со дете)

Имено, токму во овие стихови изнајдов методолошки импликации за кои мислам дека одразуваат некои од аспектите на *ars poetica* на Блаже Конески. И не само во врска со неговата оригинална поезија, туку, уште повеќе, во врска со неговата преведувачка актива.

Конкретен пример е преводот на Хајнеовиот „Лирски интермецо“ од страна на Блаже Конески (1952 г.), а целта не е давање одговор на прашањето „за успешноста односно неуспешноста на преводот“, „за преоводот како пренесување на една култура во друга“, или, веќе помалку-повеќе судбинското „расчистување“ на прашањето за „можностите односно неможностите да се преведува“.

Значи, цел на мојата анализа не се одговорите на горепоставените прашања, туку одговор на прашањето: зошто Блаже Конески воопшто пристапил да го преведува ова дело и на каков начин го има направено тоа?⁷

Основната идеја на вака разбраниот одговор на прашањето лежи во поимот *иџра*. Притоа, вршам идеализација на овој поим, а исто така неговата апликација ја распределувам во две насоки:

- а) излегувам од претпоставката дека како еден од основните признаци на човековата натура се јавува желбата (и потребата) од игра, и
- б) дека меѓу игрите (претставени како систем на знаци) од типот: шах, карти, па дури и – љубов, општествен живот, егзистенција, како и – јазичните игри, нема принципиелни разлики (сп. Витгенштајн 1980, Гилсон 1975: 172 pass.)

Потврда за ваквото сфаќање претставува и одговорот на самиот Конески на прашањето од потребата за преведувањето: „Точно је да сам преводио доста, нарочито песничке текстове. За себе лично могу да кажем да је тај рад био уско повезан са мојим радом на оригиналним текстовима. Било је момената када сам управо преведећи откривао неке мале тајне поетске експресије, *као шиио шахисџи у џихој анализи оџкривају џеорейске новосџи да*

⁷ Мојата анализа тесно се надоврзува на студијата „За преведувањето на Хајне на македонски“ (Спасов, Ал. 1976), каде што е дадена опстојна споредбена анализа на текстот-оригинал со текстот-превод, така што моја појдовна точка претставуваат резултатите на споменатата студија. Јас овде поаѓам од адекватните немски лексеми, концентрирајќи го вниманието врз нивните македонски еквиваленти (сп. и Спасов, Ал. 1977).

их зајџим ѳримене на ѳјурниру.“ (подвлеченото е мое, Љ. Сп.) (Конески 1978: 12).⁸

Во нашиот (односно – на Конески) замислен меч учествуваат, од една страна Хајнеовиот „Лирски интермецо“ (во смисла на – *ѳексѳ ориѳинал*), додека од друга страна Конески (како – *ѳреведувач*) и материјалот што тој го имал на располагање – македонскиот јазик (во смисла на – *ѳексѳ-ѳревод*). Да го означиме ова со следните симболи: текст-оригинал (I), преведувач (II), текст-превод (III). Значи во „матрицата на играта“ спаѓа еден конечен текст на немски јазик (I) којшто всушност претставува уметничка надградба и како таков во себе носи семожни импликации за ваквиот пристап кон него. Освен тоа, кај (I) ги гледаме сите можни потези во нивната завршна верзија, па, според тоа, (II) во играта нема за цел да предвидува, туку да ги „влече“ оние потези што ќе дадат најдобар резултат. Во „матрицата на играта“ спаѓа и македонскиот јазик на кој се преведува (III). Играта е конечна, бидејќи множествата на дозволените потези и за (I) и за (III) се конечни. Меѓутоа, во изборот на стратегиите (II) нема ограничувања, бидејќи со самото тоа што текстот го создава во текот на играта, има на располагање повеќе стратегии од кои може да избира. Резултат на играта претставува преводот на Хајнеовиот „Лирски интермецо“ што го имаме пред себе и што е централен интерес на односнава анализа.

Мислам дека една од многу важните цели на игрите-преводи што Конески ги има остварено во една импозантна бројка (сп. Спасов, Ал. 1976: 46), била расчистувањето и пробивањето патишта на сопственото творештво, а имајќи го предвид и поетскиот и културниот авторитет на Конески, и на севкупното македонско поетско творештво. Не смееме да заборавиме дека Конески, преведувајќи го Хајнеовиот „Лирски интермецо“, имал пред себе текст што ѳ припаѓа на минимум-основата на европската култура, како и текст настанат во изразена граѓанска средина на однегуван стил на немскиот јазичен стандард. Конески, од друга страна, во изборот имал нестабилизиран јазичен стандард што подразбира зголемена варијација на изборот на јазичните средства (да се потсетиме дека преводот е објавен во 1952 г.), поната-

⁸ Како поетска забава на седенките во Мадагаскар, познат е импровизираниот поетски двобој со зборови. Во ваквата поетска игра доаѓаат до израз фантазијата, досетливоста, способноста за импровизација. Слични игри се познати и во Грција, кај Индонежаните, кај Ескимите и кај други народи во светот (сп. Речник 1985: 233).

му ограничена уметничка продукција, сооднесена со една животна ситуација кога штотуку биле изминати творечките одгласи од првиот занес од брзото темпо на повоената изградба на земјата и кога поетите почнувале потврно да се свртуваат кон своето внатрешно битие. Конески, освен тоа, во избор го имал и вековното наследство на богатата македонска народна поезија и, што не е неважно во овој случај, книжевната црковнословенска, а со самото тоа и византиска, традиција на поетскиот исказ. Не треба, на крајот, да се заборава влијанието на граѓанската лирика од XIX век во Македонија, за што и самиот Конески (1950) има пишувано.⁹

Мојата анализа на преводот на Хајнеовиот „Лирски интермецо“ од Блаже Конески се задржува врз структурно остро определена семантичка категорија на лексичките синоними. Целта на анализата е врз целено одбрани примери да покаже каков избор на синонимски можности користел Конески во својот превод. Значи, ја имам предвид спецификата на поетскиот јазик воопшто, како и спецификата на конкретниот превод сфаќајќи го како уметнички акт. Барајќи ги синонимите во овој превод, морам да назначам дека ги среќаваме во усталин неповторлив контекст што произлегува од гореспоменатата специфика на едноставноста на поетскиот акт. Од друга страна, во компарацијата се потпирам на аналогните контексти кои постојат во македонскиот јазик или на изборот можности (споменати погоре) коишто и Конески ги имал. Аналогните контексти само до определен степен се арбитражни, така што се овозможува воспоставување на минимални контексти.

Важноста на анализава не се заокружува со пред малку споменатата цел, туку анализата покажува дека веќе во времето на настанувањето на преводот (или – да додадам – во времето на почетоците на афирмацијата на современата македонска уметничка поезија), изборот на овие или оние лексички синоними и нивното врзување со конкретни уметнички дела, значеше и нивна истовремена афирмација во целокупниот тогаш актуелен поетски јазик. Макар и колку да биле ограничени можностите, изборот имал пред сè улога на селекција. На ваков начин одделните варијанти на изборот добивале можности да бидат употребени во натамошните (и сè уште несоздадените) текстови на уметничката

⁹ Развојот на јужнословенските уметнички поетски продукции е, така да се каже, паралелен со преведувањето на Хајнеовиот „Лирски интермецо“ (сп. Лауер 1963, 1972). Македонскиот пример е само потврда на констатацијата.

поезија, а други таа можност токму ја губеле, или во најдобар случај – шансите за нивниот избор биле намалени. Не вела дека изборот *ad unum* успеа да го преживее испитот на времето и на практиката, туку дека тој *ad corpus* може да се разгледува како успешен и со самото тоа како афирмативен.

Во науката постојат повеќе дефиниции за условите кои треба да ги исполнуваат две синтаксички неделиви фразеолошки единици за да бидат прифатени како лексички синоними. Овде ја имам усвоено постапката на Апрејан (1980: 286) според која прифаќањето на два збора како лексички синоними зависи од:

1. целосното поклопување на дефинициите во речникот што ги определуваат, што ќе значи нивно преведување со еден и ист израз на семантичкиот јазик;
2. појавувањето на еден и ист број активни семантички валенции, притоа такви што валенциите истовремено имаат еднакви улоги (односно му приведуваат на предикатот називи на тие исти актанти);
3. припадноста на една и иста зборовна група.

Рамките на оваа статија наложуваат ограничување врз неколку репрезентативни примери што спаѓаат во разни класи на зборови, па според тоа нудат поширок преглед на можностите. Тоа се: *шџуџка се, задирно, вилно, грамаџик, у, личока*.

ШТУТКА СЕ

Контекст:

Си бил еден ритер (...)

Се шџуџкал, се плеткал по белиов свет

(Пролог)

Низа на синонимски можности:

штутка се – плетка се – шета (се) (од едно место на друго) – разодува – талка

Анализа:

1. *мини-систем на лексичкаџа синонимија*: штутка се (експресивно) – плетка се (експресивно) – шета (се) (стилски неутрално) – разодува (стилски неутрално) – талка (стилски неутрално)

2. *семантички процеси*: синонимска деривација (ирадијација): шутка се – плетка се имајќи значење ‘движење кое се развива по неправилна линија без можност тоа да се предвиди’, развило значење ‘движење во физички простор’, аналогно на значењето што го имаат шета – разодува ‘движење низ физички простор со неможност тоа да се предвиди’ (за ова прашање в. и Солецка 1983: 111 pass).

Формализацијата на овој процес може вака да се искаже (Апресјан 1980: 289): „Изразот *X* имајќи значење *A* го развива значењето *B*. Аналогно на ова изразот *Y*, исто така имајќи значење *A* и бидувајќи му синоним на изразот *X*, развива значење *B*.“

1. *заемна заменливост на синонимии*: заемната заменливост на синонимите е нивен чест, но не и облигаторен признак.
2. Зборот *X* е можно да се замени со зборот *Y* ако врзаноста на *X* во даден неметајазичен текст *T* е поголема или иста со врзаноста (*C*) на *Y* опишана во речникот *V*; односно

$$CT(X) \geq CV(Y).$$

- а) *семантичка заменливост*: можна е во сите случаи;
- б) *лексичка заменливост*: зборовите *шеќа* и *шалка* се врзуваат со неперсонални аргументи (Очите му шетаа – талкаа.) додека *шутка се* и *плетка се* се врзуваат единствено со персонални аргументи;
- в) *морфо-синтаксичка заменливост*: како отстапување од нормата може да биде сфатено образувањето на глаголска придавка од изразот *шутка се* (шуткан) и *плетка се* (плеткан) во горенаведениот контекст. Тоа не важи и за изразите – *шеќа* (шетан), *разодува* (разодуван), *шалка* (талкан).

ЗАДИРНО

Контекст:

Ја гушка тој силно во поривот врел, (...)
 А неа пак занес за игра ја зел,
 Му прекрива глава со превезот бел
 И задирно нешто му збори.

(Пролог)

Низа на синонимски можности:

задирно - задорно - задевливо

Анализа:

1. задирно (вообичаено како глагол: задира, задре, задре се) – за-
дорно вообичаено како именка: задорица, придавка: задорлив)
– задевливо (вообичаено како глагол: задева се, глаголска
именка: задевање);
2. творејќи прилог се развива варијантна употреба при што так-
виот збор минува во сферата на експресивната лексика.

ВИЛНО

Контекст:

Тогај ѝ признав дека
по неа копнеам *вилно*.

(Прво пеење)

Анализа:

1. вилно (експресивно, архаизам, македонска народна поезија) –
силно – бесно (стилски неутрално);
2. сопствено поетска лексика (в. Конески 1971: 54 pass), наспро-
ти: силно – бесно што ѝ припаѓаат на основната лексика. Се
работи за заемка од автономен лексички фонд;
3. а) не постои апсолутна заменливост;
б) може: Ветрот дува силно. (но не и: вилно, додека може –
бесно, но со развивање на преносно значење);
в) образувањето глаголи е можно кај сите зборови, но вилнее
и беснее имаат поголема заменливост од силнее: Ветрот
вилнее (беснее).

ГРАМАТИК

Контекст:

Тие си зборат на јазик
Убав и богат, но таен;
И нема *грамаџик* таков
Тој јазик што го знае.

(Осмо пеење)

Низа на синонимски можности:

граматик – писмен – учен (човек)

Анализа:

1. граматик (експресивно, црковнословенска писмена традиција)
– писмен стилски неутрално) – учен (стилски неутрално);

2. калка односно заемка од грчки јазик со значење 'оној кој знае Граматика';
3. а) граматик (оној кој знае Граматика при што се разбира негова ученост во општа смисла). Нерегуларна ќе биде фразата:
*Наши граматички напишаа граматика;
б) исто како писмен – учен, но секогаш стилски маркирано;
в) исто како писмен – учен.

У

Контекст:

Очите, усните ѝ се
Како у мојата мила
(Единаесетто пеење)
Низа на синонимски можности:
у – во

Анализа:

1. у (дијалектно; често се среќава во македонската народна поезија; експресивно) – во (неутрално).

ЛИЧОЌА

Контекст:

Сиот го опфати веќе
прва по *личоќа* змија
(Тринаесетто пеење)

Низа на синонимски можности:
личоќа – убавина

Анализа:

1. личоќа (експресивно; македонска народна поезија) – убавина (неутрално);
2. непродуктивно образување со основата {лич-} и суфиксот {-оќа};
3. а) не може да се каже *Личоќа! како реакција на некоја возбуда, позитивна или негативна, работа или појава;

- б) единствено употребата при врзувањето со именка е иста, многу е помало или невозможно врзувањето со придавки кај личока, додека е поголемо кај убавина;
- в) речиси е невозможно употребата со персонална референца кај личока, додека со убавина е регуларна (Гледам дека плачеш убавино моја!).

Со оваа статија се покажува уште и тоа дека примената на теоријата на семантичките преобразувања овозможува поадекватно објаснување на апсолутните синоними и на квазисинонимите преку нивното различно функционирање во системот на парафразирањето. Освен тоа, станува јасно дека стремежот за обновување на лексичките средства што постои во сите јазици, а е особено изразен во еден млад стандард, каков што бил тогаш македонскиот, најцелосно и најизразно се пројавува во сферата на експресивната лексика.

Може на оваа статија да ѝ се забележи дека анализата ја врши на одбран корпус на инаку репрезентативни примери, па со самото тоа не може да ја одбегне едностранчивоста, но тоа е погрешно, бидејќи и на овој начин кога патиштата на описот се назначени, се покажува дека предложениов метод е валиден.

„ПЕСНА ЗА СОКОЛО” ОД МАКСИМ ГОРКИ (ПРЕВОД/ПРЕПЕВ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ОД ВРЕМЕТО НА ШКОЛУВАЊЕТО)

1. КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИ ОКОЛНОСТИ

Бугарското, српското и македонското општество развитокот на современиот јазичен стандард, неговата современа состојба ги ставаат во релација со рускоцрковнословенската рецензија која доминантно се употребува во овие краишта во осумнаесеттиот век како писмен јазик при што, мошне важно е да се истакне дека таа не се појавува во чист вид, туку е мешана со домашната традиција на црковнословенската писменост.

Од своја страна, оваа домашна традиција покажува разлики кај секоја средина одделно: во Бугарија тоа е традиционалната јусова писменост од бугарска промениенција, но и еден мешан тип на писмениот јазик со нејусов правопис што ѝ припаѓа на српска-

та рецензија, во Македонија преовладува мешаниот тип на писмениот јазик со нејусов правопис што ѝ припаѓа на српската рецензија со помало учество на традиционалниот македонски јусов правопис, а во Србија по доаѓањето на руски учители и свештеници во осумнаесеттиот век, српскоцрковнословенскиот јазик постепено се заменува со рускоцрковнословенски, додека надвор од црквата се формирал смесен облик на писмениот јазик во кој главни компоненти се рускоцрковнословенскиот јазик со многу елементи од српскоцрковнословенскиот јазик, како и јазични елементи од рускиот јазик и живиот српски јазик. Овој јазик се именува *славеносерпски*.

За целата јужнословенска сфера важи фактот дека писмениот јазик втемелен на црковнословенска основа се наоѓа на мошне низок степен на граматичка нормализација, како и тоа дека во неговата графика и правопис постои една голема несреде-ност.

Ваквата ситуација на доминација на црковнословенскиот јазик во сите три споменати земји наидува на реакција. Реакцијата се состои во фактот дека на ваквиот писмен јазик, нужно одделен од својата народна основа, му се спротивставува друг писмен јазик поставен врз народна современа основа. Но во тој случај дилемата која треба да се реши е кој дијалект ќе биде основата на таквиот писмен јазик, а во иднина и литературен, јазик. За српско-хрватскиот / хрватско-српскиот дијасистем е важно дека современиот стандарден јазик се темели на новоштокавскиот дијалектен тип кој е наднационален: со него се служат и Србите и Црногорците и Хрватите и Муслиманите/Бошњациите што значи и дека новоштокавскиот дијалектен тип е воедно и најраширениот меѓу јужнословенскиот јазичен свет.

Идејата да се формира нов литературен јазик наидува на сериозни пречки кои создаваат една мошне сложена ситуација. Нејзината сложеност ја потенцира (и дополнително ја компликува) фактот дека меѓу Словените (православните и неправославните) владее заедничкиот дух што се јавува преку различни облици: како пансловенска идеја, како илиризам, како стремеж за формирање на заеднички литературни јазици (чешко-словачки, словенечко-хрватско-српски, македонско-бугарски). Од друга страна за православните Словени пречка за формирање на одделни литературни/стандардни јазици врз синхрониска основа и врз дијалект (или група дијалекти) кои се најоддалечени од соседните сродни јазици претставува влијанието на руското општество и на руски-

от литературен јазик кои фактички го поддржуваат писмениот јазик темелен врз црковнословенскиот.

Создавањето на литературни јазици врз основа на црковнословенската писмена традиција го спречува и фактот дека словенските јазици во современоста и во текот на историјата покажуваа посебности од типот на развојот на различни дијасистеми. Така македонскиот и бугарскиот јазик претставуваат два одделни јазични дијасистеми кои се развиваат низ историјата и покажуваат свои специфичности во сегашноста, што значи дека основата на македонскиот современ стандарден јазик ја даваат централните *a*-говори на западномакедонското наречје, додека основата на бугарскиот современ стандарден јазик ја даваат источнобугарските говори, пред сè балканските говори на балканскиот дијалект на источнобугарското наречје.

Оттука произлегува дека во процесот на развојот на нормата на бугарскиот писмен јазик не дошло до смена на дијалектната основа, што значи дека „западнобугарската“ дијалектна основа (под која некои го разбираат и македонскиот јазичен ареал) не била заменета со источнобугарска, па според тоа современиот бугарски јазичен стандард се развивал според свои патишта кон источнобугарска (централнобалканска) основа. Затоа културните дејци од бугарската и македонската средина се поделиле во две групи: првите сметале дека единствениот јазик и географската определеност се два најважни чинители во определувањето на луѓето како нација и, второ, дека е потребно изразување на националните карактеристики преку литературата, музиката, уметноста, танцот и другите форми на културата; вторите сметале дека нивниот народ е дел од поголема заедница и дека во таа насока тој треба свесно да се откажува од своите јазични и културни посебности во полза на претпоставеното зедништво.

А сега ќе се обидам поконкретно да ги определам јазичните погледи на споменатите културни дејци.

Првите сметале дека сè што постои во народниот јазик треба да се најде во литературниот јазик, додека вторите сметале дека тоа што постои во народниот јазик, а го нема во црковнословенскиот не мора нужно да биде вградено во новиот литературен јазик и понатаму дека литературниот јазик треба да се догради со елементи од црковнословенскиот јазик, кои поради различни причини, се загубени во народниот јазик. За првите важи принципот дека народниот јазик низ вековите се развивал и напредувал,

додека за вторите важи принципот дека народниот јазик, одделувајќи се од својата стара основа низ вековите, доживеал упадок назадувајќи.

Зад сето се крие една општа констатација дека современиот народен јазик разделува, истакнувајќи ја посебноста, додека црковнословенскиот јазик обединува истакнувајќи го заедништвото.

Целата втора половина на деветнаесеттиот век кај Македонците е исполнета со макотрпна работа во рамките на која се решаваат прашањата за основата на современиот литературен јазик на Македонците. На почеток преовладува идејата тој јазик да биде во тесна врска сопствената и рускоцрковнословенската писмена традиција, додека подоцна, секако и под влијание на Вуковите идеи за современата основа на српскиот литературен јазик, победува идејата дека тој јазик треба да биде темелен врз една таква основа.

Основата на македонскиот литературен јазик е наметната спонтано. И покрај различните дискусии дека еден (некој) говор или група говори треба да бидат издигнати на степен на литературен јазик, јасно е дека културната акција за прибирање и објавување на фолклорни материјали од Западна и централна Македонија дава материјал за изгледот на новиот литературен јазик на Македонците.

Подоцна, настануваат и првите оригинални книжевни дела темелени врз материјали од дотогаш издаденото фолклорно богатство. Може и треба да се каже дека современата поезија потекнува од Зборникот на Миладиновци, додека прозата потекнува пред сè од зборникот на приказни на Цепенков.

Ова го констатира и Мисирков кога бара литературни дела кои ќе бидат резултат на една смислена акција, а не на обиди што значат забава.

Во оваа смисла фасцинира фактот дека од крајот на деветнаесеттиот, па сè до крајот на првата половина на дваесеттиот век се јавуваат цела низа на литературни дела кои претставуваат симулирање на народното творештво. Во таа насока се јавуваат и првите преводи на уметнички дела од други јазици.

Блаже Конески е еден од оние што смета дека преведувањето за една култура во развој, во оваа смисла и за македонската, е од вонредна важност, затоа што на ваков начин се развива уметничкиот јазик, додека преведените дела влегуваат во нејзината основа. Тој со право смета дека преведувањето/ препејувањето е авторски чин, еднаков на создавањето.

Конески, како што е познато, ги преведува/ препејува Горски венец од Његош како и Лирски интермецо од Х. Хајне. И во двата случаи, во двете споменати дела, ја гледаме врската со т.н. дух на народот. Во првиот се среќаваме со текст којшто содржински го одразува народниот дух, а во вториот е одразен духот на еманципираниот граѓански слој од средна Европа.

Меѓутоа малку е познато дека Конески уште во уште во годините на средното училиште (значи пред Втората светска војна), го преведува текстот на М. Горки: „Песна за Соколо“ (оригинален наслов на препенот).¹⁰ Познато е дека овој текст своите корени ги наоѓа во руската народна литература, односно во народната книжевност на народите кои ја населуваат руската земја.

За нас Македонците, овој превод е интересен тематски, според содржината, но и според ортографијата и дијалектната база што значи, според својот јазик.

Од гледна точка на историјата на македонскиот писмен јазик, пронаоѓањето, објавувањето и обработката на текстов ја исполнува празнината во развитокот на нашиот писмен јазик што се јавува меѓу делото на Мисирков и делата на нашите писатели од средината и крајот на првата половина на дваесеттиот век како што се Кочо Рацин, Коле Неделковски, Венко Марковски, Васил Иљоски, Ристо Крле и другите. Исто така, преводот го осветлува континуитетот на нашата преводна литература од поновиот период, земајќи ги овде предвид преводите/ препените на Жинзифов, браќата Петкович, К. Миладинов, Мисирков и другите.

Интересот на Блаже Конески за преведување на „Песната за соколот“ (1895) од Максим Горки би можел да се засновува на неколку причини.¹¹ Веројатно Конески поаѓал од фактот што ова дело спаѓа меѓу најубавите творби од раното творештво на Горки. Освен тоа, ова дело би можело да го привлече неговиот

¹⁰ Текстот се наоѓа во „стариот нотес“ споменуван од страна на Конески повеќепати на разни места. Текстот лично Конески му го има дадено на акад. Александар Спасов и како копија се чува во неговата домашна архива. На маргините на текстот Ал. Спасов го има напишано следново: а) „Во моментот (мислам дека се работи за времето кон крајот на 80-те години на дваесеттиот век, б.м. Љ. Сп.) не можам да установам дали овој превод е објавен некаде.“; б) стр. 190-193, I и II коментар стр. 512 (Ова не можам да го растолкувам. Мислев дека се работи за книгата „Разговори со Конески“ од Цане Андреевски, каде меѓу страните 190–193 навистина се зборува за препените на македонски јазик, но не сум сигурен.)

¹¹ Во анализата на литературната страна на текстот се вклучи Димитрија Ристески.

преведувач со новаторството во разработката на темата за малограѓанштината како и со начинот на кој таа се разработува. Делото стилски се наоѓа на граница меѓу поезијата и прозата односно, поточно, ја обединува ритмиката на поетската реч и богатството и експресивноста на поетскиот јазик. Интересно е дека ваквата постапка Конески подоцна често ја практикува во повеќе негови творби.

Во „Песната за соколот” Горки прави остра осуда на малограѓанштината и конформизмот и притоа, како што се спомена, се користи со форма блиска на рускиот фолклор и поетска традиција. И Конески во својата поетска работа тргнува од фактот дека македонската уметничка поезија се надградува врз народната песна. Ова негово сфаќање е на теориски план е особено разработено во книгата „Јазикот на македонската народна поезија” (Конески 1971), а и, што е најважно, покажано преку оригиналната поезија на Конески.

Горки, преку приказната на стариот татарски овчар Рагин, ја испејува „химната на смелите и бестрашните луѓе”, подготвени да се жртвуваат и себеси со цел да го променат паразитскиот начин на живот со намера луѓето да заживеат слободно и достоинствено. Главни јунаци во делото се Соколот и Смокот. Преку нив Горки на алегориски начин го покажува менталитетот на луѓето од руското општество во 90-те години на деветнаесеттиот век кои, според неговото сфаќање, се поделени на две основни групи: првата ја чинат оние кои „цел живот се влечат по земјата” само да го сочуваат она што го стекнале од нивните предци (малограѓаните), додека втората ја чинат оние кои ја претпочитаат слободата на човекот (храбрите). Оттука излегува и примарниот мотив на текстот што се наоѓа во следниве стихови: *Безумсѝвоѝѝо од храбриѝѝе љо славиме није! Безумсѝвоѝѝо од храбриѝѝе је мудросѝѝа од живоѝѝо! На безумносѝѝа од храбриѝѝе ѝесна му ѝејме није!*

Ова дело Горки го преработува 1899 г. и во текстот ги нагласува посилно револуционерните елементи и со тоа приклучува кон промените што го зафаќаат руското општество во она време.

2. ПРЕПИС НА ТЕКСТОТ

Песна за Соколо

Високо на рид се изјази Смоко и легна таму во влажнијо процеп (кога) се свитка во јазол и гледаше на морето.

Високо на небо светеше сонцето, а ридојте со жешлина дишеа в небо и долу далгите удираа¹² в камен...

А по процепо, во темница и талази, реката се фрлаше према морето, грм'ејќи¹³ со камењата...

Цела во бела пења, сува и силна, го сечеше таја ридо и паѓ(ћ)аше¹⁴ в море, луто викајќи...

Одеднаш во тој процеп, кај шо се склучка смоко, падна од небо Сокол со скршени гради, со крв на перјата...

Со краток вик падна тој на земја и удираше во безсилен гнев по тврдијо камен...

Смоко се исплаши, бргу-бргу¹⁵ одлази, ама скоро појми, оти пилето ќе живеј уш(ч)е¹⁶ трошка...

Долази тој поблизу до скршеното пиле и му зашушули право в очи:

- Шо, умираш?

- Да, умирам! - одгоори Соколо, кога се издиша длабоко. - Јас силно сум поживее!.. Јас знам шо је стреќа!.. Јас храбро сум се шетал!.. Јас сум го видел небото!.. Никогаш ти нема да го видиш толку близу(ско)¹⁷!.. Е, ти, беден!

¹² Се работи за сег. вр. 3 л. множ., стандардно *удирааӣ*.

¹³ Бележење на акцентот кај глаголскиот прилог *ѓрмејќи*, со цел да се назначи дека се работи за отстапување од третосложното акцентирање или се бележи испуштањето на гласот, сп. *ѓрмеејќи*, в. понатаму.

¹⁴ Над *ћ* е напишано *ѓ* = паѓ(ћ)аше што покажува колебање. Интересно дека истото колебање го среќаваме во деветнаесеттиот век кај К. Петкович, особено во неговиот Речник. Решението што го предлага овде Конески е разгледувано како едно од можните од страна на Комисијата за јазик и правопис при АСНОМ.

¹⁵ Удвојувањето на предлозите е една од значајните карактеристики на јазикот на македонската народна поезија.

¹⁶ Колебање меѓу *иш̄и* и *ишч*. Второто е чкртнато. Интересно е дека на истото колебање наидуваме и кај Мисирков. Патем речено, и во прилепскиот говор (разбран пошироко – градски и околината) се среќава истово колебање.

¹⁷ Колебање меѓу формите: *близу* – *блиско*.

- Па, шо - небо? пустелија.. Како да се јазам јас таму? Мене ми је овде сила ... топло и водено!

Така му одгоори С(с)моко¹⁸ на слободното пиле и му се подсмевна во душата за тија¹⁹ блада(јна)²⁰јнето.

И така помисли: „летај али лази, се знај крајо; сето ќе легна в земи, се²¹ ќе биди праф!“..

Ама Соколо смел одеднаш се стресе, привстана малку и погледа по процепо.

Низ суријо камен водата течеше и задушно беше во процепо темен и на мувла мирисаше.

И екна Соколо тажно и болно. кога 'и²² собра сите сили:

- О, да можам ушче еднаш само в небо да се кренам!.. Душмано би го стиснал... на раните од градите и... би се заскрнал тој од крвта моја!... О, среќо на (од) борбата²³!..

А Смоко си помисли: „можи в (на)²⁴ небо навистина е пријатно да се поживеј, к'о²⁵ стенка тој толку!“

И му предложи тој на слободното пиле: - „²⁶А или помрдни се до крајо од²⁷ спилата и придолу фрли се.

Крилата мож ќе те подкрена²⁸ и ќе поживејш²⁹ ушче малку во твојата стихија“.

¹⁸ Над с е напишано С со што се воспоставува симетрија Соколо – Смоко.

¹⁹ Пречкртнато.

²⁰ Пречкртнато.

²¹ Се работи за: сѐ.

²² Се бележи испуштениот глас (*z̄*)и. Истиот манир го применува и М. Цепенков при бележењето на неговите приказни.

²³ Предлогот *на* е напишан врз предлогот *од*. Ваквото колебање е карактеристично речиси за сите творци по потекло од Западна Македонија. Обратно, К. Миладинов на пр. прави доследен избор на предлогот *од* во својот писмен јазик со што се определува за една важна карактеристика на македонскиот јазик.

²⁴ Врз *на* е напишано *в*. И овде се гледа колебање во изборот на предлозите.

²⁵ Се бележи испуштање на согласки во интервокалска позиција: к'о = кога, една важна карактеристика на прилепскиот говор.

²⁶ Интерпункцијата и др. правописни знаци се доследно пренесени како во ракописот.

²⁷ Врз *на* е напишано *од*. И овде се работи за колебање. В. претходно.

²⁸ Не е спроведено едначење по звучност: *йодкрена* – *йойкрена*. Формата *йойкрена*(*и*) со сипуштен глас на крајот во третото лице множина на сег. време е карактеристична за прилепскиот говор.

Се стресе сијо³⁰ Соколо и, кога се огласи гордо, појде на кај³¹ обриво³² слизгајќи се со ноктите по слизгавијо камен.

И дојде тој 'и³³ испрај крилјата, здивна со целите гради, светна со очите и - прудолу се стркала.

И сам, како камен, слизгајќи се по спилите, паѓ(ћ)³⁴ аше брзо тој, крилјата 'и кршеше, перјата 'и гинеше³⁵...

Далгата речна го подзеде, и, кога му ја изми крвта, во пења го облече, в море го однесе.

А далгите морски (со) (жално)³⁶ рикајќи в камен удираа...

И трупо од пилето³⁷ не (можеше да)³⁸ се гледаше во морската ширина...

II

Лежејќум³⁹ во процепо, долго мислеше Смоко за смртта⁴⁰ од пилето, за страста спрема небото.

И погледа тој во таја далечина, шо 'и милува вечно очите со мечта за с(т)реќа(та)⁴¹.

А шо виде тој, Соколо шо умре, во таја пустелија без дно и крај? Зошто таквите, ко си⁴², к'о да умира⁴³, је буна душана со

²⁹ Формата *йоживеји* наместо *йоживеи* покажува нагорен дифтонг (дифтонгоид), карактеристичен за прилепскиот говор.

³⁰ Формата *сијо* = *сио̄и* е исто така карактеристична за прилепскиот говор.

³¹ Сега сложените предлози се пишуваат слеано: *на кај* = *накај*.

³² Се работи за непреведен руски збор *обрыв* = *бездна*.

³³ Испуштање на консонанти, карактеристика за прилепскиот говор: 'и – *̄и*.

³⁴ Над *ћ* е напишано *џ*.

³⁵ Локализам: *̄гине* = *̄зуби*.

³⁶ Нечитливо. Реконструкција според оригиналот.

³⁷ Конкуренција на предлозите *на* и *од*: *йрӯйо од йиле̄йо* = *йрӯйо(й̄и) на йиле̄йо*.

³⁸ Текстот во заградата е пречкртан.

³⁹ Локализам: *лежејќум* = *лежејќи*.

⁴⁰ Колебање во изборот на предлозите: *за смр̄ӣӣа* = *на смр̄ӣӣа*.

⁴¹ Најнапред било напишано *среќа*, па е уфрлено *й̄и* = *с̄йреќа*. Членот *–й̄и* е пречкртан.

⁴² Овде е употребен еден ретко употребуван локализам, но и синтагма поврзана со јазикот на македонската народна поезија: *ко си* = *како овие*. В. ја следната забелешка.

⁴³ Оваа синтагма се поврзува со претходната. И овде е употребена една изразито локална форма: *к'о да умира'а* = *ко̄а и да умираа̄ӣ*, што се поврзува со претходната форма (в. ја претходната забелешка). Моето објаснение е дека се

својата љубов за летнувајќи⁴⁴ в небо? Шо му⁴⁵ је ним толку јасно? А ја би можел да го дознам сето тоа, ако можам само малку в небо.

Рече и – го стори. Како се свтика во обрач, се фрли тој во воздух и како тесен ширит блесна на сонце.

Тој шо је роден да лази – да лета не може!.. Кога го забораа тоа⁴⁶, падна тој на камен, ама не се уби, туку се засмее⁴⁷...

- Ето⁴⁸ во шчо била слад(б)ина⁴⁹ од летнувајнето⁵⁰! Таја је – во паднувајнето!.. Смешни пилци⁵¹!.. Ама нема веќе сега појчке⁵² да ме лажа нивните зборој! Јас сам сè⁵³ знам! Јас – небото го видоф... Летнаф јас во него, го измериф, паднаф ама не се шинаф, туку само покрепко⁵⁴ верувам во себе. Тије, шо не милна⁵⁵ Земјата да ја сака, нека живее во лага. Јас височината је знам. И не ќе му поверувам на нивните позиви⁵⁶. Створ⁵⁷ на⁵⁸ земјата – на Земја ќе живеам јас.

работи за фразеологизам од една страна и потребата да се постигне ритам на текстот, од друга.

⁴⁴ Разделено, а не слеано пишување: за *летнувајќи*.

⁴⁵ Локализам: му = *им*.

⁴⁶ Погрешен превод, треба: *како ишшо (бидејќи) го забораи шшо*.

⁴⁷ Инхоативно (почеток на дејство) значење: шпочна да се смее.

⁴⁸ Локализам: *ешшо* = *еше*.

⁴⁹ Заградата ја означува пречкртаната буква *б*.

⁵⁰ Конкуренција меѓу локалниот изговор *јн* и поширокиот изговор *њ*. Сп. ги примерите кога е употребен овој глас низ текстот.

⁵¹ Зборот *шилци* е со значење на зборот *шилци*. Овде се работи за влијание на јазикот на македонската народна поезија, сп. *Ој, соколе, ши јуначко шиле...* (= јуначка птицо).

⁵² Зборот е напишан над друг збор што не можев да го расчитам.

⁵³ Во текстот наредениот знак е на десна страна.

⁵⁴ Ова е еден од инаку ретките бугарски зборови употребени во текстот: *крейко* = *силно*.

⁵⁵ Овде се работи за грешка, треба: *шој ишшо не милува Земјата да ја сака...* или: *шој ишшо не шосака* (почеток на дејство) *Земјата да ја сака*, но за да не направи повторување, Конески се одлучил за зборот *милне*.

⁵⁶ Ова е еден од инаку ретките српски зборови употребени во текстот: *шозив* = *шовик*.

⁵⁷ Меѓу зборовите *сушшесшво* (битие) и *сшвор*, Конески се одлучува за овој црковнословенизам, бидејќи ин екстензо исказот гласи: *создание (сшвор) создаден од земја* (материјал), *шреба да живее на Земја* (планета).

⁵⁸ Предлогот *на* е напишан врз предлогот *од*. В. ја претходната забелешка.

И тој се свитка во клопче на камен, гордејќи се со себеси.

Блескало морето сето во сјајна светлина и (дално)⁵⁹ грузно⁶⁰ далгите удирале в брег.

Во нивната реканска⁶¹ рика грмела песна за гордото пиле, од нивното мавајне спилите се треселе, се тресело небото од грузна⁶² песна:

„Безумството од храбрите го славиме није!”

„Безумството од храбрите је мудроста од животот! О, смел Соколе! Во бојо со душманите крвта ти истече... Ама ќе дојде време - и капките од крвта твоја жешка, к'о⁶³ искри, ќе⁶⁴ вивнат во немилицата (темницата)⁶⁵ животна, а многу машки⁶⁶ срца ќе запала со безумна жажда⁶⁷ на⁶⁸ слободата на⁶⁹ светлината!

Ако им умре!.. Ама во песната на⁷⁰ смелите и силните со дуо⁷¹ секогаш ќе⁷² бидиш жив пример, повик⁷³ горд кај слободата, кај светлината!

На безумството од храбрите песна му пејме није!...

М. Горкий⁷⁴

⁵⁹ Зборот во заграда е пречкртан.

⁶⁰ Зборот *грузно* е секако адаптација на рускиот збор *грузный* = *тежок, тешко*.

⁶¹ Оригиналот покажува дека овде треба да биде употребен зборот *лавовска*. Види го објаснението во анализата.

⁶² В. ја претходната забелешка.

⁶³ Скратување: *к'о* = *како*.

⁶⁴ Овде и подолу е употребена српската буква за *ќ* - *ћ*.

⁶⁵ Овде е употребен српски збор: *немилница* = *безмилосѝ(а)*. Фактичкиот превод треба да биде *ѝемницѝа*.

⁶⁶ Во оригиналот *јуначки*. Види го објаснението во анализата.

⁶⁷ Овде е употребен бугарски збор: *жажда* = *жед*.

⁶⁸ Врз *од* е напишано *на*.

⁶⁹ Врз *од* е напишано *на*.

⁷⁰ Врз *од* е напишано *на*.

⁷¹ Се работи за локализам, за испаќање на меѓувокалско *х*: *дуо* = *духоѝ*.

⁷² Врз *ќ* е напишано *ћ*.

⁷³ Зборот е мошне нечитливо напишан.

⁷⁴ Интересно е дека името на авторот е напишано во оригинал.

3. СПОРЕДБА СО ОРИГИНАЛОТ

Текстот на песната

М. Горький. Песня о соколе

М. Горький. Избранные сочинения.
М., Художественная литература, 1986
[OCR http://textshare.da.ru](http://textshare.da.ru)

Море - огромное, лениво вздыхающее у берега, - уснуло и неподвижно в дали, облитой голубым сиянием луны. Мягкое и серебристое, оно слилось там с синим южным небом и крепко спит, отражая в себе прозрачную ткань перистых облаков, неподвижных и не скрывающих собою золотых узоров звезд. Кажется, что небо все ниже наклоняется над морем, желая понять то, о чем шепчут неугомонные волны, сонно всползая на берег.

Горы, поросшие деревьями, уродливо изогнутыми норд-остом, резкими взмахами подняли свои вершины в синюю пустыню над ними, суровые контуры их округлились, одетые теплой и ласковой мглой южной ночи.

Горы важно задумчивы. С них на пышные зеленоватые гребни волн упали черные тени и одевают их, как бы желая остановить единственное движение, заглушить немолчный плеск воды и вздохи пены - все звуки, которые нарушают тайную тишину, разлитую вокруг вместе с голубым серебром сияния луны, еще скрытой за горными вершинами.

- А-ала-ах-а-акбар!.. - тихо вздыхает Надыр-Рагим-оглы, старый крымский чабан, высокий, седой, сожженный южным солнцем, сухой и мудрый старик.

Мы с ним лежим на песке у громадного камня, оторвавшегося от родной горы, одетого тенью, поросшего мхом, - у камня печального, хмурого. На тот бок его, который обращен к морю, волны набросали тины, водорослей, и обвешанный ими камень кажется привязанным к узкой песчаной полоске, отделяющей море от гор. Пламя нашего костра освещает его со стороны,

обращенной к горе, оно вздрагивает, и по старому камню, изрезанному частой сетью глубоких трещин, бегают тени.

Мы с Рагимом варим уху из только что наловленной рыбы и оба находимся в том настроении, когда все кажется прозрачным, одухотворенным, позволяющим проникать в себя, когда на сердце так чисто, легко и нет иных желаний, кроме желания думать.

А море ластится к берегу, и волны звучат так ласково, точно просят пустить их погреться к костру. Иногда в общей гармонии плеска слышится более повышенная и шаловливая нота - это одна из волн, посмелее, подползла ближе к нам.

Рагим лежит грудью на песке, головой к морю, и вдумчиво смотрит в мутную даль, опершись локтями и положив голову на ладони. Мохнатая баранья шапка съехала ему на затылок, с моря веет свежестью в его высокий лоб, весь в мелких морщинах. Он философствует, не справляясь, слушаю ли я его, точно он говорит с морем:

- Верный богу человек идет в рай. А который не служит богу и пророку?

Может, он - вот в этой пене... И те серебряные пятна на воде, может, он же... кто знает?

Темное, могуче размахнувшееся море светлеет, местами на нем появляются небрежно брошенные блики луны. Она уже выплыла из-за мохнатых вершин гор и теперь задумчиво льет свой свет на море, тихо вздыхающее ей навстречу, на берег и камень, у которого мы лежим.

- Рагим!.. Расскажи сказку... - прошу я старика.

- Зачем? - спрашивает Рагим, не оборачиваясь ко мне.

- Так! Я люблю твои сказки.

- Я тебе весь уж рассказал... Больше не знаю... - Это он хочет, чтобы я попросил его. Я прошу.

- Хочешь, я расскажу тебе песню? - соглашается Рагим.

Я хочу слышать старую песню, и унылым речитативом, стараясь сохранить своеобразную мелодию песни, он рассказывает.

I

"Высоко в горы вполз Уж и лег там в сыром ущелье, свернувшись в узел и глядя в море.

Высоко в небе сияло солнце, а горы зноем дышали в небо, и бились волны внизу о камень...

А по ущелью, во тьме и брызгах, поток стремился навстречу морю, гремя камнями...

Весь в белой пене, седой и сильный, он резал гору и падал в море, сердито воя.

Вдруг в то ущелье, где Уж свернулся, пал с неба Сокол с разбитой грудью, в крови на перьях...

С коротким криком он пал на землю и бился грудью в бессильном гневе о твердый камень...

Уж испугался, отполз проворно, но скоро понял, что жизни птицы две-три минуты...

Подполз он ближе к разбитой птице, и прошипел он ей прямо в очи:

- Что, умираешь?

- Да, умираю! - ответил Сокол, вздохнув глубоко. - Я славно пожил!.. Я знаю счастье!.. Я храбро бился!.. Я видел небо... Ты не увидишь его так близко!.. Эх ты, бедняга!

- Ну что же - небо? - пустое место... Как мне там ползать? Мне здесь прекрасно... тепло и сыро!

Так Уж ответил свободной птице и усмехнулся в душе над нею за эти бредни.

И так подумал: "Летай иль ползай, конец известен: все в землю лягут, все прахом будет..."

Но Сокол смелый вдруг встрепенулся, привстал немного и по ущелью повел очами...

Сквозь серый камень вода сочилась, и было душно в ущелье темном и пахло гнилью.

И крикнул Сокол с тоской и болью, собрав все силы:

- О, если б в небо хоть раз подняться!.. Врага прижал бы я... к ранам груди и... захлебнулся б моей он кровью!.. О, счастье битвы!..

А Уж подумал: "Должно быть, в небе и в самом деле пожить приятно, коль он так стонет!.."

И предложил он свободной птице: "А ты подвинься на край ущелья и вниз бросайся. Быть может, крылья тебя поднимут и поживешь ты еще немного в твоей стихии".

И дрогнул Сокол и, гордо крикнув, пошел к обрыву, скользя когтями по слизи камня.

И подошел он, расправил крылья, вздохнул всей грудью, сверкнул очами и - вниз скатился.

И сам, как камень, скользя по скалам, он быстро падал, ломая крылья, теряя перья...

Волна потока его схватила и, кровь оmyвши, одела в пену, умчала в море.

А волны моря с печальным ревом о камень бились... И труп птицы не видно было в морском пространстве...

II

В ущелье лежа, Уж долго думал о смерти птицы, о страсти к небу.

И вот взглянул он в ту даль, что вечно ласкает очи мечтой о счастье.

- А что он видел, умерший Сокол, в пустыне этой без дна и края? Зачем такие, как он, умерши, смущают душу своей любовью к полетам в небо? Что им там ясно? А я ведь мог бы узнать все это, взлетевши в небо хоть ненадолго.

Сказал и - сделал. В кольцо свернувшись, он прынул в воздух и узкой лентой блеснул на солнце.

Рожденный ползать - летать не может!.. Забыв об этом, он пал на камни, но не убился, а рассмеялся...

- Так вот в чем прелесть полетов в небо! Она - в паденье!.. Смешные птицы! Земли не зная, на ней тоскуя, они стремятся высоко в небо и ищут жизни в пустыне знойной. Там только пусто. Там много света, но нет там пищи и нет опоры живому телу. Зачем же гордость? Зачем укоры? Затем, чтоб ею прикрыть безумство своих желаний и скрыть за ними свою негодность для дела жизни? Смешные птицы!.. Но не обманут теперь уж больше меня их речи! Я сам все знаю! Я - видел небо... Взлетал в него я, его измерил, познал паденье, но не разбился, а только крепче в себя я верю. Пусть те, что землю любить не могут, живут обманом. Я знаю правду. И их призывам я не поверю. Земли творенье - землей живу я.

И он свернулся в клубок на камне, гордясь собою.

Блестело море, все в ярком свете, и грозно волны о берег бились.

В их львином реве гремела песня о гордой птице, дрожали скалы от их ударов, дрожало небо от грозной песни:

"Безумству храбрых поем мы славу!

Безумство храбрых - вот мудрость жизни! О смелый Сокол! В бою с врагами истек ты кровью... Но будет время - и капли крови твоей горячей, как искры, вспыхнут во мраке жизни и много смелых сердец зажгут безумной жаждой свободы, света!

Пускай ты умер!.. Но в песне смелых и сильных духом всегда ты будешь живым примером, призывом гордым к свободе, к свету! Безумству храбрых поем мы песню!.."

... Молчит опаловая даль моря, певуче плещут волны на песок, и я молчу, глядя в даль моря. На воде все больше серебряных пятен от лунных лучей...

Наш котелок тихо закипает.

Одна из волн игриво вскатывается на берег и, вызывая шумя, ползет к голове Рагима.

- Куда идешь?.. Пшла! - машет на нее Рагим рукой, и она покорно скатывается обратно в море.

Мне нимало не смешна и не страшна выходка Рагима, одухотворяющего волны. Все кругом смотрит странно живо, мягко, ласково. Море так внушительно спокойно, и чувствуется, что в свежем дыхании его на горы, еще не остывшие от дневного зноя, скрыто много мощной, сдержанной силы. По темно-синему небу золотым узором звезд написано нечто торжественное, чарующее душу, смущающее ум сладким ожиданием какого-то откровения.

Все дремлет, но дремлет напряженно чутко, и кажется, что вот в следующую секунду все встрепенется и зазвучит встройной гармонии неизъяснимо сладких звуков. Эти звуки расскажут про тайны мира, разъяснят их уму, а потом погасят его, как призрачный огонек, и увлекут с собой душу высоко в темно-синюю бездну, откуда навстречу ей трепетные узоры звезд тоже зазвучат дивной музыкой откровения...

4. АНАЛИЗА

Како што може да се види, преводот/препевот е доследно направен од гледна страна содржината на оригиналниот текст. Не се правени адаптации на мотивите, ниту се направени скусувања во однос на должината. Во таа насока во преводот се исфрлени прологот и епилогот, не само од причина да не се оптоварува текстот, туку и затоа што Конески во однос на преводот прави една стилизација според моделот на македонската епска народна песна, за што ќе стане збор понатаму.

Главниот мотив во песната дека луѓето се ограничени и дека некои луѓе не се способни да ги разберат принципите на животот на други луѓе или, храбрите луѓе не се секогаш разбрани и прифатени од современите, понатаму е користен од страна на

Конески во неговите песни, да се потсетиме на синтагмите употребени од него како на пр. „(луѓе) бележани со пален знак”; „предвесници на пролетта/ на новото време”, да се потсетиме понатаму на неговата антологиска песна „Стерна”, односно на мотивот на одземање на силата на луѓето водачи на еден народ, во случајот на Марко Крале итн. Оттука може да се заклучи дека Конески кон ова дело на Горки воспоставува еден личен, може да се каже, позитивно приврзан однос. Операцискиот мотив или идејата на делото е дека *чесѝо она шѝо ни се чини безумсѝво во ѝосѝаѝкиѝе на некои луѓе, ѝреѝсѝавува одлика на храбриѝе луѓе*. Овде сакам да споменам дека аналогна идеја произлегува од повеќе дела на Конески, да ја истакнам поемата „Ракување”.

Што се однесува до објаснувањето на авторската постапка што ја нарекувам *сѝилизација*, сакам да се повикам на идеите на лингвистот Лео Шпицер дека едно дело претставува органска јазичка целина и дека нејзин основен кохезиски принцип е духот на авторот, неговото филозофско гледање. Во конкретниов случај сакам да го проширам поимот автор и во него да го вклучам поимот преведувач/ препејувач, па да истакнам дека преводот/ препевот е исто така авторска постапка и авторска креација. Како што се истакна претходно, Конески повеќепати се има искажано и на оваа тема, истакнувајќи дека преводот/ препевот е во иста мера значаен за една култура како што се оригиналните дела создадени на јазикот на таа култура. Во оваа смисла Конески делото „Песна за Соколо” го стилизира според моделот на македонската епска народна песна.

Еве неколку докази: културниот круг на кој му припаѓа ова дело според темата и мотивите е ориентален. Во широка смисла на зборот на истиот културен круг му припаѓаат многу мотиви и теми од македонската епска поезија. Да дообјаснам: во прологот и во епилогот Горки ни кажува дека раскажувачот на текстот е некојси Рагим што значи дека е припадник на тамошната муслиманска (Татари од Крим) заедница; понатаму јунаците на творбата се соколот и смокот, а тоа се животни што се модел на персонафикација во ориенталниот културен круг (соколот се споредува со јунакот, додека смокот со мирниот домаќин), на крајот да потсетам дека соколот е јунакот во многу наши песни и приказни.

Припадноста кон жанрот не е еднозначна. Неа најопшто можеме да ја определиме како *риѝмичка ѝроза*.

Ритамот во македонскиот текст Конески го постигнува користејќи ги можностите на македонскиот определен акцент, сп.

На без'умството/ од хра'брите// п'есна/ му пејме није! Меѓутоа, оваа постапка не е доследно спроведена, така што текстот на места претставува всушност поетска проза (песна во проза) која често преминува во слободен стих, така што ритмот, освен преку дистрибуцијата на акцентот, како и преку бројот на слоговите (при што Конески во многу се користи со јотацијата карактеристична за прилепскиот говор, сп. *ѿеје, ѿије, је знам...*), се постигнува преку синтаксички паралелизми, сп.: спротивставени искази без сврзници: Тој што је роден да лази - да лета не може; секвенци на подредени и приредени реченици: кога го забораа тоа, падна тој на камен, ама не се уби, туку се засмее итн. Во однос на ритмот се добива впечаток дека Конески прави симулација на народниот речитатив и тоа не преку особена дистрибуција на акцентот (реченичен наспроти зборовен акцент), значи не преку фонолошки средства, туку пред сè преку синтаксички средства, како на пр. претходно споменатиот паралелизам, потоа преку посебно избраниот збороред, така што во ефект се добива „хармонска рамнотежа на елементите на исказот”, сп. ((Ама Соколо смел) (одеднаш се стресе)), ((привстана малку) (и) (погледа по процепо). / (Низ суријо камен водата течеше) (и) (задушно беше во процепо темен) (и на мувла мирисаше)). Како што се гледа низ целиот извадок е изразена инверзијата, сп. го неутралниот збороред: *смелиоѿ сокол се сѿпресе одеднаш; во ѿемниоѿ ѿроцеѿ беше задушно и мирисаше на мувла.*

Впрочем, со формата *ѿоеѿска ѿроза* Конески се служи повеќепати во своето подоцнежнo творештво, сп. ги неговите книги „Книжевни посланија” и „Дневник по многу години”. За народниот речитатив (или: скандирањето) Конески пишува во својата книга за јазикот на македонската народна поезија (Конески 1971) и таму полемизира со М. Томиќ кој во својата збирка на македонски народни песни од Преспа не може да го растолкува „нелогичниот” акцент кај некои делови во текстот во материјалот што го собрал. Конески едноставно објаснува дека таму се работи за скандирање (или: особен начин на кажување на народната песна), а не за слободно зборување. Дури и самиот Горки го завршува прологот, цитирајќи ги следниве зборови на старецот: „Я хочу слышать старую песню, и унылым речитативом, стараясь сохранить своеобразную мелодию песни, он рассказывает.” Од овие зборови јасно се гледа дека песнава се кажува не со слободно зборување, ами се рецитира (се скандира) и во оригиналот.

Што се однесува до другите карактеристики на преводот треба да се истакне дека Конески ги „преведува“ метафорите и метонимиите, бидејќи тие се сооднесуваат кон рускиот јазик и на македонски ќе гласат во најмала рака невообичаено. Сп. го на пр. буквалниот превод *џланиниџе со џоџи дџиџеа во небоџо* и преводот на Конески: *ридојџе со жеџлина дџиџеа в небо; мноџу јуначки срца ќе се заџлалаџ со мезумна жеџ за слободаџџа, за свеџлинаџџа!* – преводот на Конески: *мноџу маџки* (во оригиналот: јуначки) *ќе заџлала со безумна жажда на слободаџџа, на свеџлинаџџа!* Секако најинтересен е следниов пример. Буквалниот превод гласи *Во нивнаџџа лавовска рика џрмела џеснаџџа за џордаџџа џџиџџа, се џреселе сџилиџџе од нивниџџе удари, се џресело небоџо од џеџкаџџа џесна...* – преводот на Конески е: *Во нивнаџџа реканска рика* (овде се среќаваме со една стилска постапка која Конески ја именува „актуализација“, а со која местото на настанот се сооднесува со македонскиот простор: водата *рика* како во подрачјето Река, место да биде употребена вонпросторната определба *лавовска рика*. Постои уште еден пример каде се работи или за грешка или за адаптација. Буквалниот превод гласи *Јас храбро сум се биел!.. Сум џо видел небоџо... Ти неџо нема да џо видиџи џолку одблизу!..* – кај Конески: *Јас храбро сум се шеџџал!..* (замената на *бие* со *шеџџа* можеби му дава на изказот поголема експресија).

Руските партиципи се преведуваат со временска или односна реченица, сп. *џордо крикнув – коџа се оџласи џордо; умерџиџи сокол – Соколо џо умре* итн.

Во однос на ортографијата (вклучително и изборот на буквите), дијалектната база на јазикот, фонетиката, граматиката и лексиката, конкретната селекција изгледа вака.

Применетиот правописот е претежно фонетски, а не е фонолошки. Тоа значи дека се бележи вистинскиот изговор, а не морфонолошката структура на зборот. Да се потсетиме дека со ваков правопис применува и Цепенков кога ги објавува своите текстови во СБНУ. Сп.: *одеднаџ, јас, џраф, однесе, видоф, леџнаф*. Но, од друга страна, *в* не се едначи по звучност, сп.: *крџџа, не крфџџа, џодсмевна, свеџџна* што е во духот на современиот правопис. Исто така нема едначење по звучност во пишувањето (а не во изговорот) на *џ* во предлогот *џод*–: *џодсмевна, џодкрена*, ниту пак кај предлогот *од*. И последново е во духот на современиот правопис.

Во пишувањето се почитува губењето на морфолошкиот шев во изговорот, сп.: *оџласи* – не *одџласи*.

Особено е интересно правописното решение на бележењето на јотацијата кај слогот составен од вокалот, сп.: *сијо*, *ѿвоја-ѿа*, *суријо(ѿ)*, *је*, *није*, *тија*, *ѿаја*, *влажнијо(ѿ)*. Буквата *ј* се бележи и во други случаи: да означи нефонолошко *ј* (нагорен дифтонг/дифтонгоид) на крајот од зборот – *ѿоживеј*, *зборој*, *исѿрај*, односно на морфолошката граница – *му ѿејме*, потоа на скратувањето на секвенцата *ее* – *ке ѿоживејѿи* (=поживееѿи), *лежејкум*, потоа на антиципацијата на мекоста – *ѿаднувајнеѿо*, *ѿојчке* итн. Овде не се работи само за бележење на еден тип локален (дијалектен) изговор, туку склон сум да прифатам дека се работи за соодветен манир на пишување (постапката може да се определи и како – *сѿицизација*) на речиси сите писатели од деветнаесеттиот и дваесеттиот век по потекло од Западна Македонија.

Консонантски геминати се пишуваат таму каде има морфолошка граница: *смрѿѿѿа*. Секвенцата *лј* се пишува: *крилјаѿа*. Се употребува исто така и *њ*: *ѿења*. Вокалското *р* се пишува без придружен темен вокал, значи и во изговорот се работи за трепелива артикулација на *р* без придружен нефункционален призвук. Впрочем таквиот изговор е широко распространет во прилепско и централна Македонија.

Обликот на буквите е како во современиот литературен јазик: *ќ*, *ѓ*, *њ*; буквата *љ* не е употребена поради фактот дека не се јавува збор со гласот *љ*. Како што се гледа, на неколку места се употребени српските букви *ћ* и *ђ*, но главно над нив се напишани македонските.

Дијалектната база јасно го покажува прилепскиот говор, поточно го покажува неговиот поширок простор во кој спаѓа и селото Небрегово, а таму навлегуваат и изоглоси од западната периферија. Еве неколку показателни примери: мошне доследно, но сепак не редовното губење на интервокалското *в*, *одѿоори*, но *леѿинувајки* и сл. Во оваа смисла карактеристична е двојната форма: *ѿо* наспрема *уѿче*. Членската наставка е очекувано без *-ѿѿ*: *соколо*. Интересно е дека Конески во овој текст го употребува сврзничкиот облик *ама*, а не *ами*; подоцна тој во своите текстови редовно употребува *ами*.

Од гледна точка на синтаксата мошне значаен е изборот на предлогот *од* во генитивските и генеричките синтагми: *безумс-ѿвоѿо од храбриѿе*. Сакам да споменам дека истиот избор е направен во текстовите на К. Миладинов. Ова е показ на преимственоста во јазикот на нашите писатели од Западна Македонија.

Во изборот на лексика мошне интересен е зборот *йрудолу*. Денес овој тогашен локализам е широко прифатен во јазикот на уметничката литература.

5. ЗАКЛУЧОК

Преводот/ препевот на „Песната за Соколо“ од Блаже Конески направен од руски јазик на истоимениот текст од Максим Горки е многу важен за македонската култура во однос на повеќе нешта: ова е успешен превод направен околу една деценија пред конечната стандардизација на нашиот јазик; преводот е во духот на јазичниот модел предложен од страна на Мисирков (да се потсетиме дека и Чуповски пишува песна во народен дух). Со тоа и овој текст е показател на преемственоста на културната акција на македонските интелектуалци од деветнаесеттиот и дваесеттиот век.

Во однос на јазикот и стилот овој превод сведочи дека Конески е доследен на својата замисла за современата писмена норма на македонскиот јазик. Со други зборови, истата замисла е применета во сето подоцнежнo уметничко и научно творештво на Конески.

ФАКСИМИЛ НА РАКОПИСОТ НА ПЕСНАТА ОД СРЕДНОШКОЛСКИОТ НОТЕС НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Песна за Скопје

Високо на рид се издига бело и бело итали во властито отчеј,
(кота) се свениха во јазол и пидане по мотренио.

Високо на небо ефенио сондетио, а ридот се со змиленио динио в
небо, и долу далитио удире' в камен...

А во отчејот, во италиа и италиа, реката се фрлаше према
морејот, третио со каменио...

Цела во бела исеа, сева и сила, го селио идојот и италиа
во море, луто вудејот...

Одедна во идој отчејот, кај што се силурка силур, вадна от
небо Скоп со силурни тради, со крв на веројато...

Со крвоток вие вадна идој на зема и удирате во бериот
гнев во ивердио камен...

Силур се италиа, брзи-брзи одати, ама ското идојот, итали
италио ќе италио италио италио...

Залати идој италио од силурнио итали и лу змиленио отчеј
бои:

- Но, удирате?

- Да, удирате! - италио Скоп, кота се италио италио. -
Зас силур силур италио! Зас италио италио! Зас крвоток
силур се италио! Зас силур го вудејот небојот... Никотан италио италио
до го вудејот италио италио! Е, италио, берио!

- Не, италио - небо? италио италио... Како да се јазол јазол
италио? Може ли италио силур... италио италио!

Бика лу италио Бика на италио италио италио италио италио
во италио за италио италио.

И италио италио: „италио али коти, се италио италио; италио, италио
италио в италио, се италио италио италио“.

Али Скоп силур одедна се силур, италио италио италио италио
италио италио.

Или силур камен вудејот италио, и италио Бика во италио
италио италио италио италио.

И италио Скоп италио италио, кота италио силур силур:

- О, да можам тука седнав, само вие да се криете!... Звуча - по ти го симнал... на граница од градиња и... Ти се задржан штој од првата моја!... О, среќо ~~во~~ добрата!...

А сепак се помисли: „Мрзи, ~~на~~ небо и навистина је истрајно да се потпиј, ко' сасетка штој иголму!..“

И му вртеа штој та слободно мисли: - „А ми мислам се до крај од сеплата и вртеау фрмис.“

Крилата мрзи ќе се потпира и ќе потпира тука марму во швајцарска сиваја.“

Се свртеле сјај Сопло и, која се отпаци гордо, врте на кој обрво, смртајќи се со иголмис то смртајќи камел.

И дојде штој, и испрај кривојата, збуна со целни гради, свелта со очите и - вртеау се свркала.

И сати, како камел, смртајќи се со сеплата, иголмис до штој, кривојата и криво, червота и трине...

Залата фелта го вртеа, и, која му је иста криво, вртеа го отпаци, вртеа и одрже.

А фелта мрзи со иголмис р.кајќи во камел иголмис...

И криво од иголмис и иголмис се вртеау во иголмис иголмис...

II.

Мислам во иголмис, фелта мислам Селто за смртајќи од иголмис, за сврската сврската Небојто.

И иголмис штој во иголмис фелта, што и иголмис вртеа очите со иголмис за фелта.

- А што врте штој, Селто што врте, во иголмис иголмиса без што и криво? Звуча иголмис, ко' и, ко' да иголмис, је буча фелтаа со сврската фелта за иголмиса врте? Што му је иголмиса фелта? А ја би можел да го фелта сито иголмис, ако иголмис сито иголмис врте, врте.

Звуча и - го свртки. Како се свртки во иголмис, се фелта штој то вртеау и како иголмис иголмис фелта на свртки.

Штој му је фелта да фелта - да фелта иголмис!... Кота го заборае што, фелта штој на камел, ама и се фелта, иголмис се заборае...

— Еми то што била слаѓања од немишлението во небо! Ќејде ја
 во — водувачејќето!.. Сами ти мисли! Нејде! Истатавјати ја зем-
 јата, истајдејќа на неа, ијде ода' на небо и барајќи во му-
 сивајата "ишма, Ѓалуу је само урнеа. Ѓалуу има ниту свелан-
 ца, ама нема рака и иштата црнка нема кај да се иштати. Ѓа
 змиго породи? Змиго стрекарубице? Зашто, да се скрпуја со неа
 безумниот на својот ошланија и немишлението ја мисли! Ош-
 мити мисли!.. Ама нема веќе сета ~~фигура~~ да не ланга мислите
 зорнуј! Ја соа се' зголеми! Јас — небото то верој... Немишл
 јас во небо, то иштерф, иштерф ама не се иштерф, асту само то-
 ирнемо верувам во себе. Мисли, што не мисли, земјата да ја сакат,
 нека иштата во лана, Јас иштерф ја знам. И не ќе му иш-
 верувам на мислите мисли, Свотр на земјата — на земја ќе
 иштата јас."

И иш се свелка во крвта на календ, тогдешно со себеси.
 Блеското мислите сета во сјајна свелка и ~~фигура~~ трито
 фалитите иштата во рет.

Во мислите тритојска мисла, тритојска мисла во тритојска мисла,
 од мислите мислите сета се иштата, се иштата небото
 од тритојска мисла:

"Безумниот од храбрите тритојска мисла!"

"Безумниот од храбрите је мислите од мислите! О, сета Соко-
 ле! Во дој со тритојска мисла на иштата... Ама ќе дојде вре-
 ме — и календ од крвта иштата мисла, ко' иштерф, ќе иштата
 во иштата мислите, а мислите мислите сета ќе иштата
 со безумна мисла на свелката, на свелката!"

Ама иш урне... Ама во иштата на свелката и свелката
 со дој сета ќе иштата мислите, иштата тритојска мисла
 свелката, на свелката!"

На безумниот од храбрите мисла му иштата мисла!...

М. Тороски

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА МИСТИФИКАЦИИТЕ

Со овој наслов укажувам на две статии од Блаже Конески посветени на правењето мистификации и создавање на митови. Првата статија под наслов „За историските мистификации“ (Конески 1993) е објавена во книгата „Светот на песната и легендата“, а втората под наслов „Османлискиот мит и легитимитетот“ (Конески 1993б) е објавена во списанието „Пулс“ на 1 октомври 1993 година, околу два месеца пред смртта.

Во првата статија тој со неколку примери го илустрира средновековниот модел, според кој се создавале митови за прослава на некој харизматичен клан, за вишите општествени слоеви или за некои државни формации во подем. Целта на создавањето митови е да се постигне легитимитет, до што не се доаѓало лесно. Во втората статија го опишува „моделот (на создавањето мит) во својот најчист вид“, а тоа е: наоѓање на митски предок, врска со некој римски или византиски владетел и доведување на генеалогичката барем до еден од синовите на Ное. Поточно, се работи за потребата Мехмед II, по заземањето на Цариград, да се прогласи за легитимен наследник на Империјата (Византија). Затоа за него е смислен нов родослов кој покажувал дека Султанот потекнува од еден принц од династијата Комнини којшто во свое време пребегнал во Конија, таму го примил исламот и се оженил со селџучка царска ќерка. Конески додава: „дојде ... време да се заборават јуртите и родниот крај, загадочното Црвено Јаболко, некаде којзнае каде во Азија“. Нека ми биде дозволено да пренесам уште една епизода од споменатата статија, бидејќи е интересна за нас Македонците. Свој придонес кон митот за библиските корени на Турците дава и Евлија Челебија, нам познат патеписец којшто ги опишува и македонските краишта. Имено, толкувањето на еден стих од Коранот дало клуч да се смисли цел расказ за присуството на Турците и во Ноевиот ковчег: „Ковчегот бил полн Турци и во него звучел турскиот јазик. Двајца египетски учени мажи прашале каков е тој јазик. „Тоа е јазикот на оној народ што еднаш под своја власт ќе го земе целиот свет“, им одговорил Ное.“ Конески заклучува: „Ако не знае за обичајот на времето, човек би можел да се смее на бујната фантазија на една лага. Меѓутоа, Евлија само го вклучил својот досетлив ум во пополнувањето на еден

стереотип, задача за која биле дораснати родените митомани, каков што бил и тој самиот.“

Овие две статии, што жанровски можат да се определат како есеи, претставуваат метафори и имаат своја подлабока порака одошто да прикажат две-три случки на мистификација од Средновековието. Впрочем, обичајот на Конески отсекогаш, а особено нагласено во последните години од животот, беше да се изразува низ модели-примери и преку нив да им дава на „помладите“ животни поуки. Фактички може да се рече дека една од главните улоги на неговата поезија е токму тоа: да биде „јасновидец, народен поет-пророк, *poetus vates*“ (Вроцлавски 1995). Ќе се задржам на оваа определба за Конески дадена од Кшиштов Вроцлавски во еден извонредно вдахновен есеј за улогата на неговата поезија. Латинската синтагма *poetus vates* означува поет вдахновен од боговите, надарен со исклучителни способности за предвидување на иднината. Во времето на романтизмот кон овој поим е додадено значењето – поет-духовен водач на поробениот и угнетениот народ. Вроцлавски додава дека за хуманистите од XVI век идеал претставувал вдахновениот и истовремено учениот поет. Навистина, како што мисли Вроцлавски, а и сите ние, Конески го одликува ренесансна ученост и многустраност на дејствувањето: авторитетен лингвист, историчар на македонската писменост и литература, поет и прозаист.

Во духот на горната констатација сакам да се обидам да ја растолкувам пораката на двата есеи. Таа гласи: *негирањето на сојсственото минајќо е насјојување да не му се признае минајќото на другиот*. За да го објаснам ова, најнапред ги толкувам клучните зборови употребени во нив:

- **мит** – идеја/множество на идеи или приказна во која веруваат многу/некои луѓе, но која не е вистинска;
- **мистификација** – создавање мит;
- **митологија** – идеја/идеи или систем на мислење во кои многу луѓе веруваат, но не се вистина;
- **стереотип** – зацврстена идеја или слика за нешто дека дел од луѓето или нештата се како...

Митот претставува идеологија, односно претставува множество на идеи кои имаат силно влијание врз однесувањето на луѓето, но идеологијата поврзана со митот е лажна: фашизмот е пример за таква идеологија.

Пораката на двата есеи се крие во индивидуалните асоцијации на нивниот авторот, односно авторот на метафората. За да

бидам појасен, ќе кажам дека пораката, со оглед на степенот на експлицитност, може да се сведе на двотематска структура $X \text{ е } Y$ ⁷⁵. Оваа формула се однесува на прагматските аспекти, што значи дека предметот на предикацијата (X) не е определен непосредно преку некоја особеност, туку се определува со посредство на особини на нешто друго што му паѓа на ум на авторот на пораката. За X и за Y можат да се кажат истите работи, односно, меѓу разните предикати кои можат да му се припишат на Y , може да се издвои класа на предикати кои можат да се однесуваат на X , да се пренесат на X . Кои предикати ќе бидат тоа, одлучува авторот, секако имајќи ги предвид и конвенциите што владеат во колективот на кој му припаѓа авторот, со желба односната порака да биде разбрана од страна на истиот колектив.

Да ја објаснам релацијата: $X \text{ е } Y = \text{Мислејќи за негирањето на сопственото минато} - \text{зборувам дека тоа е настојување да не му се признае минатото на другиот}$. За тоа да се каже мислам на настојувањето да не му се признае минатото на другиот, бидејќи за потребата од негирање на сопственото минато и за настојувањето да не му се признае минатото на другиот можат да се кажат исти работи. А тоа се:

- за Y : настојувањето да не му се признае минатото на другиот е: желба да му се наметне сопственото минато; желба да му се наметне сопствената сегашност; желба да му се наметне сопствената иднина; желба за надмоќ врз него; желба да се владее со него; агресија; незадоволство од сопственото минато; проекција на тоа незадоволство врз минатото на другиот;
- за X : негирањето на сопственото минато е: желба да се има туѓо минато; желба да се има туѓа сегашност; желба да му се има туѓа иднина; желба за надмоќ врз некого; желба да се владее со некого; агресија; незадоволство од сопственото минато; проекција на тоа незадоволство врз минатото на другиот.

Како што се гледа, и за негирањето на сопственото минато и за настојувањето да не му се признае минатото на другиот можат да се кажат исти работи, односно можат да се најдат заеднички особености за темите:

- **негирање**: негирањето е констатација дека нешто не постои или не е вистина;

⁷⁵ Овде се служам со елементи на експликацијата на метафорскиот исказ на Тереза Добжињска (1984).

- **поседување:** поседувањето значи да се има или нешто вредно или важно, или нешто недозволено, или способност, или квалитет;
- **агресија:** агресија е акт на напад врз некого или нешто, особено кога тој напад не е предизвикан од другата страна;
- **незадоволство:** една од компонентите на незадоволството е немање на чувство на задоволство од нешто.

Сите претходни искази се формулирани врз основа на честоупотребуваните мислења за наведените теми. Тоа се истовремено и субјективни реакции на зборуваачот/човекот за овие појави.

Сега се поставува прашањето: а кому му е наменета пораката на двата есеи која, да се потсетиме, гласи: негирањето на сопственото минато е настојување да не му се признае минатото на другиот. Моето објаснение е дека таа им е наменета на негаторите на македонскиот јазик: оние кои несвесно, робувајќи им на стереотипите од типот дека сите словенски литературни јазици се веќе од поодамна познати, па не може сега (во XX век) да се јави еден нов словенски литературен јазик, или свесно, поради свои причини, – го негираат постоењето на македонскиот јазичен дијасистем и на неговиот стандарден облик. Точно е дека и ним Конески им кажува дека, негирајќи го минатото на другиот јазик, го негираат и минатото на својот јазик. Следното прашање е: зошто тогаш Конески зборува преку метафори, на посреден и комплициран начин, а зошто тоа не го каже направо, како што го сторил многупати пред тоа? На ова може да се одговори дека Конески зборува преку метафори, зашто метафората има способност да го изрази неизразливото, т.е. можност да изјасни такви содржини кои не можат да се фатат достатно прецизно, што значи дека наместо една определба со усталено значење, метафората му припишува на предметот сноп на особини за кои можеме да се досетуваме. И сега: а што е тоа, кои се тие луѓе и какви се нивните дела за коишто треба да се досетуваме, а не сме во состојба конкретно да покажеме? Одговорот на ова прашање бара враќање кон почетокот на текстов, односно кон латинската синтагма *poetus vates* што беше употребена да ја објасни личноста на Конески, која означува поет вдохновен од боговите, надарен со исклучителни способности за предвидување на иднината. Конески доживеа да го напаѓаат него лично, а сепак не доживеа да ги види луѓето кои како припадници на македонскиот народ го негираат сопствениот јазик и сопственото минато на својот народ. Тој како визионер претпоставува дека такви ќе се јават (можеби по него-

вата смрт) и токму ним Конески им кажува дека негирајќи го минатото на својот јазик, го негираат и минатото на другиот јазик. Или конкретно: велејќи дека нивниот македонски јазик и бугарскиот јазик имаат исто минато, го негираат минатото на бугарскиот јазик. Или, пак, постојат такви кои мистифицираат од други позиции: се застапуваат за апстрактно словенофилство изразено, според нив, преку потребата од архаизирање на правописот на македонскиот литературен јазик, преку потребата од чистење на европеизмите во неговиот лексички фонд и замена со општословенски зборови итн. Тие му го спротивставуваат стереотипот на словенството сфатено како „среќен, идеален свет“ наспроти стереотипот за „гнилиот запад“ итн., не сакајќи (намерно или ненамерно) да разберат дека апстрактното словенофилство се идентификува со панславизмот.

На крајот, надоврзувајќи се на стремежот на Конески имплицитно покажан на почетокот на текстов, дека авторската порака е единствена, а начините (стиловите) на нејзиното искажување се разликуваат, ја цитирам песната „Лажни пророци“ (Конески 1991: 183) каде на поетски начин ја примаме истата порака од двата разгледани прозни текста.

ЛАЖНИ ПРОРОЦИ (По евангелието)

Ќе дојде време на лажни пророци
што божем во мое име
ќе ве збираат по плоштадите
ќе креваат врева до небеси,
ќе се бунтаат во градите.
Немојте да им верувате!
Тие мислат само на себеси.
Што дека прогласуваат
дека ве спасуваат!
Бес ги распина внатре
душите да ви ги затре.
Тие варосани гробови!
Не да им станете робови!

МОИ СПОМЕНИ ЗА ПРОФЕСОРОТ БЛАЖЕ КОНЕСКИ (1921–1993–2003)

Неколку збора пред илустрацијата

Овој текст во својата основа е напишан во декември 1993 г. во Краков. Тогаш јас бев гостин-професор и лектор по македонски јазик на Јагјелоњскиот универзитет, на Институтот за словенски филологии во Краков. Таму предавав неколку предмети: граматика на македонскиот стандарден јазик, историја на македонскиот писмен јазик, историска граматика на македонскиот јазик и, истовремено, ги одржував лекторските часови по македонски јазик. Мои домаќини беа професорите Јулијан Корнхаузер и Јежи Русек.

Веста за смртта ја дознавме вечерта во 10 часот преку Македонското радио (емисијата наменета за Македонците во дијаспората). Потоа разговарав телефонски со моите во Скопје (во тоа време во Полска, таков телефонски разговор беше можен единствено од пошта), како и со некои други колеги во Скопје.

Веднаш потоа седнав и го напишав текстот што следува. Тој, значи, беше напишан „во еден здив“, така да се каже. Утредента напишав и други два текста: прогласот за неговата смрт од страна на колегите од Полска, како и телеграмата која беше испратена до МАНУ и до Ректоратот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Песната од Јулијан Тувим за смртта на поетот (во препев на Бл. Конески) ја работевме истиот ден со моите тогашни студенти.

Потоа првиот текст беше објавен на полски јазик во списанието „Ruh literacki“, додека сега за првпат, помалку изменет, се објавува на македонски.

Сепак, овде морам да кажам и уште една работа: веста за смртта на Конески мене лично ми предизвика голема болка, тага и многу непријатно чувство... Меѓутоа, кога телефонски разговарав со некои од колегите, јас од оваа страна на жицата, целиот возбуден, од другата страна на жицата слушав „неопределен“ одговор:

– Па, што...

Наивно мислев дека моите соговорници исто така од голема возбуда не можат ништо друго да кажат, но...

Поминаа години и кога во декември 2001 г. се судрив со отпор да се објави за првпат на македонски јазик книгата на Конески „Историска фонологија на македонскиот јазик“, која јас ја подготвив, заедно со моите соработници, по повод 80-годишнината од неговото раѓање (2001 г.), го разбрав значењето на одговорот:

– Па, што...

Сега (2003 г.) ќе додадам: „Таков е животот, таква е и смртта...“.

Ойкоџа сејак излезе неговата „Историска фонологија на македонскиот јазик“, горе-долу ова време 2001 г., засијана пред неговата кука и реков повеќе со шепот ојколку со гласен збор: „Сега барем малку Ти се одолжив...“.

Сега можам мирно да минувам пред неговата скопска дом, бидејќи тоа е нивната по која си идам дома.

Сега следува текстовот

Мошне е тешко од моја перспектива да се пишува за човек кој од мојата генерација (1952 г.) е одалечен три децении. Тој човек ѝ припаѓа на целата македонска култура и пошироко (тој не сакаше да ги дели културите на македонска, српска, бугарска итн., туку повеќе сакаше да зборува за *културни просјори – балкански, медијерански, европски* итн.). Тој ѝ припаѓа на една генерација лингвисти и литературни историчари кои ги поставија основите на повоената македонска наука, еден е од основачите на Филолошкиот факултет во Скопје, на современиот македонски универзитет, на Македонската академија на науките и уметностите, еден е од првите повоени македонски поети, прозаисти итн. Толку многу има да се каже за него, така што е речиси банално да се оди по еден протоколарен ред.

Овде, ве молам, да ми дозволите да искажам неколку лични белешки за професорот и човекот и за неговата интелектуална моќ која никогаш нема да престане.

• *Први средби*

Во годините пред земјотресот во Скопје (1963), во овој град се водеше интензивен културен живот. Постојано нешто се случуваше на овој план: се отвораа нови институции, се објавуваа нови книги (проза и поезија), се играа нови претстави во театарот под Калето, зад дрвеното мовче.

Татко ми, помлад колега на Конески, дома често зборуваше за него, ги опишуваше средбите и разговорите со него и беше восхитен од неговото залагање да се негува универзитетската традиција и, во таа смисла, да не се прават отстапки поради различни притисоци отстрана.

Тогаш Конески, покрај во кабинетот на татко ми во урната зграда на Факултетот од страна на земјотресот, го среќавав во Клубот на писателите, се разбира во придружба на моите родители. Тоа беше едно по многу нешта интересно место во центарот на Скопје што се наоѓаше во една стара, предвоена буржоаска куќа. Таму, покрај другото, имаше и еден голем концертен клавир. Таму се остануваше до доцна во ноќта. И денес постои Клуб на писателите („Кај Јоле“), во подрумот на истата куќа, но тој сепак е реплика на сопствената традиција.

Тогаш често до доцните часови се слушаше свонливиот глас на Конески, исполнет со весело настроение. Умееше да го модулира гласот од остра смеа до сериозен (дури и) реторски монолог. Зборуваше често и на секакви теми: сè беше „во рамка“ и, најчесто, претставуваше анегдота или подолго размислување (есеј) на определена тема.

На училиштите тогаш ја обработувавме и ја учевме наизуст неговата песна „Везилка“.

• Најважни средби

„Професоре, сакам да студирам лингвистика.“ – му реков. Беше пролет, мај 1971 г. Имав не повеќе од осумнаесет години и бев завршен матурант. Му објаснував, натаму, дека сакам да им се посветам на македонистиката и на славистиката, „а можеби и полски јазик“ – продолжував. Ме прифати и ме потсети на „нашето патување“ за кое ќе кажам неколку збора понатаму.

Беше еден од ретките кои ми рекоа дека сето тоа има смисла и дека медицината и техниката не се сè на светов, иако тогаш (седумдесеттите години на минатиот век) постоеше такво општо-наметнато мислење.

Му станав студент: слушав историја на македонскиот јазик: историска граматика и развој на македонскиот писмен јазик. Негова беше и „Грамматиката на македонскиот литературен јазик“ од која учевме. Неговите часови беа една свеченост: нам ни приоѓаше учител, љубезен, стрплив, подготвен сè да објасни. Работевме врз текстови од македонско потекло од најстари времиња до денес: пред нас оживуваа сите непознати и познати авто-

ри, бидејќи тој секој чекор на анализата го правеше преку разговор меѓу нас и авторот на текстот. Не избираше конвенционални текстови, туку такви, некогаш и не многу значајни за еден автор, кои го покажуваа човекот во просторот и во времето.

Сејко ми остана во длабоко сеќавање, заедно со илејрајќијата бележки од предавањата и вежбиите, која денес со радост им ја покажувам на моите студенти кои кај мене ги слушаат истите предмети.

• Папувањето

Бев со завршена трета година, за во четврта година гимназија. Беше лето, август 1969 г. Таа година се поврза крајот на Семинарот за македонски јазик и литература (така се именуваше тогаш) и почетокот на Струшките вечери на поезијата. Се јави на телефон кај нас дома. Јас бев сам, бидејќи татко ми и мајка ми беа во Охрид на Семинарот каде татко ми беше директор. Ме покани со него да патувам за Охрид. Патувавме со колата на МАНУ. Освен шоферот, тој и јас, во колата беа Коце Солунски и Благоја, негови пријатели. Очекував дека ќе одиме преку Дебар, тоа беше тогаш покусиот пат за Охрид, меѓутоа патувавме преку Битола.

Патот траеше долго, иако возачот возеше многу брзо, затоа што застанавме на сите можни места: Башино Село, Велес, Стоби, Кавадарци, Плетвар, Прилеп, Битола, Ресен... Ми раскажуваше долго, интересно, за секое место одделно. Ги посетувавме црквите, градските јадра, ми ја објаснуваше историјата, ја поврзуваше со Џинот, Рацин, Цепенков, Мисирков, Миладиновци, го објаснуваше јазикот на фреските, јазикот на македонската народна поезија, беше непресушен извор на анегдоти итн. Од Прилеп скршнавме кон Небрегово, но таму не стигнавме зашто немаше пат за возила: зборувавме бескрајно. Во еден миг, неочекувано за мене, почна да кажува стихови: *Плачат оние ѝланини по мене...*

Стигнавме во Охрид во осум навечер, иако тргнавме во осум наутро. Му рече на татко ми: „Еве ти го предавам синот...“ Потоа почна да се смее. На разделба ми рече: „Сепак, дојди кај нас!“ Се однесуваа овие зборови на еден претходен разговор со него, кога му зборував дека сакам да студирам во Загреб или Белград теоретска или општа лингвистика, славистика, класична филологија или нешто слично.

Денес по истиот илал, кога постои можност, ги водам луѓето кои ги сакам и ги ценам.

• *Истории*

Сè беше еден голем испит кај него. Велеше дека студентите имаат право да не знаат сè што кажал професорот и имаат право на поинакво мислење, бидејќи, заедно со знаењата на професорот, тие ги преземаат и неговите заблуди.

Четирипати застанав на испит пред него: за време на студиите, на постдипломските студии, на одбраната на магистерската тема каде беше мој ментор и на одбраната на докторската дисертација (каде, исто така, заедно со професор Ружа Паноска, беше мој ментор).

Секогаш имаше време за мене: постојано го прашував, често се среќавав со него по мое барање, имав повеќе нерешени проблеми, особено во врска со докторатот. Велеше: – Од тебе *се бара многу работи*. Всушност, „на живо“, како пример, ми ја објаснуваше функцијата во текстот на безличниот глагол *се бара*... Велеше: „Лингвистиката не е *хокус-покус*. Таа бара материјал...“ Не ја сакаше и не ја ценеше менталната лингвистика која не е заснована врз конкретен јазичен материјал. Уште тогаш „открив“ дека уште како студент по славистика во Белград и Софија многу добро ги беше усвоил принципите на структурализмот на прашката лингвистичка школа и уште тогаш ги применил во неговите нацрти на новата граматика на современиот македонски литературен јазик, чијшто прв том излезе во 1952 г. во слободната македонска држава.

Зборувааше долго и одушевено за повеќе полски лингвисти. Подоцна, со некои од нив ме поврзаа долги години соработка.

• *Над иеинаесет години соработка*

Најнапред бев помлад асистент, потоа асистент на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици (во периодот кога студирав таа се именуваше Катедра за јужнословенски и балкански јазици) по предметите од областа *современ македонски јазик*, а потоа, по негово настојување, кога бев избран за вонреден професор, ги преземав предметите од областа *историја на македонскиот јазик* (историска граматика и историја на писмениот јазик – историја на писменоста на почвата на Македонија од најстари времиња до денес), токму ова го предаваше професорот Конески.

Секогаш ми даваше поддршка: да повторам, беше промотор на мојата магистерската и докторската теза, како и мој рецензент на сите избори, односно реизбори на нашиот факултет, но и на сите мои конкурирања на странските наставни и научни институции.

Еднаш, во 1986 г., пишував за неговиот препев на „Лирски интермецо“ на Х. Хајне. Тогаш напишав дека овој препев е мошне значаен за афирмирањето на македонскиот јазик, бидејќи сите јужнословенски јазици ги претставиле своите литературнојазични форми токму преку препевот на ова дело: да се потсетиме на словачкиот, словенечкиот, хрватскиот, српскиот, бугарскиот препев. Значи, ако на една страна за афирмацијата на новиот литературен јазик е значаен преводот на Библијата, на другата се наоѓал токму препевот на „Лирски интермецо“.

На почетокот на 1984 г., веднаш по моето идење од Полска, му ги донесов првите стихови на Чеслав Милош објавени во тогаш сè уште недемократска Полска. Со оваа книга во Полска се навестуваше доаѓањето на новото демократско време, бидејќи оваа книга излезе со одобрение на нобеловецот, а тој претходно беше забранил, сè додека таму се на власт полските комунисти, да се објави макар и еден негов стих. Книгата беше издадена пред Божиќ 1983 г. од страна на издавачката куќа Чителњик/Читател од Варшава. Со големо внимание неколкупати ја исчита оваа книга. Потоа долго зборувавме за Милош. Оттогаш му донесов сè што излезе во Полска од Милош. Многу го почитуваше овој писател. Напиша реплика на некои негови стихови и му ги посвети.

Ја ценеше и ја поддржуваше соработката со полските лингвисти. Последното што го приложи во оваа соработка беше статијата објавена во полското списание *Социолингвистика* под наслов „Рамповци“. Овој број на списанието му беше посветен на меѓународниот славистички конгрес којшто се одржа во Братислава 1993 г. и во него, благодарјќи му на неговиот главен уредник, професорот Владислав Љубаш, беше поместен еден голем македонски блок.

Ова македонско презиме Рамповци, како што ни раскажува Конески, имало најнапред подбивна конотација, а потоа истата конотација станала престижна. Малкумина знаат дека тој преку оваа статија ја опиша судбината на своето пошироко семејство, на својот род. Јас статијата како устен текст ја слушав неколкупати пред тоа за време на разговорите во Клубот на пратениците, неговото сакано сврталиште од она време. Конески со оваа статија ни го претставува и начинот на поимањето на светот на македонскиот човек. Навистина, тој последните години од животот многу пишувавше за имињата, називите, прекарите, па издаде и книга на оваа тема. Беше обземен со значењата на имињата. Ним им придаваше митска моќ.

При моејто доаѓање во октомври 1993 г. во Полска му ја однесов на Кишињоф Вроцлавски од Варшава, последната сѝи-хозбирка на Конески „Црн овен“ со негова посвета. На посветата пишуваше: „Еве конечно од мене и нешто митолошко“.

• *Последен поздрав*

За неговата смрт (декември 1993 г.) разбрав во Краков. Кога им го пренесов на полските колеги овој тажен настан, сите реагираа со дабоко тажно чувство.

Неколку недели пред смртта, по еден повод, а во однос на својата поезија, јавно искажа една мисла која многупати ја имав слушано од него пред тоа: „Зошто пишував на јазикот на еден мал народ (македонскиот), а не на некој голем јазик? Затоа што со тоа ќе ги изневерев моите основни принципи. Не постои поезија на мал и голем народ. Постои поезија која кореспондира со културниот простор во една широка смисла.“ Преку Неговиот збор македонскиот јазик кореспондира со целата европска култура. Беше и остана мајстор.

Мислејќи на неговите претходници, Прличев, Константин Миладинов, Рацин, еднаш напиша дека тоа се луѓе бележани со јален знак.

И Ти си еден од нив, драг мој професоре!

**ПРЕДГОВОР КОН КНИГАТА
„ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ⁷⁶**

Професоре,

еве нè заедно во уштите една акција: со голема чест го работевме Твојот ракопис, па затоа сакаме да Ти благодариме што ја имавме оваа реална можност. Биди уверен дека Твојата нова книга на македонски јазик ќе е пречекана со срце и душа од сèрана на читателите. Твоите книги, независно од жанрот и намената, секогаш од публикацијата беа прифатени како клуч што го отвора срцето на македонскиот човек (ја парафразирам познатата мисла на Т. Синајски), затоа и оваа книга ќе го доживее истински успех. Среќни сме дека по повеќе години Твојата мисла поворотно ќе дојде до нас, ќе ни даде поинтересен за нашата работа. Затоа, сите ние, Твоите почитувачи сме Ти благодарни.

Во рацете на читателот се наоѓа една особена книга.

Овој труд (неговата англиска верзија: в. Конески 1983) претставува прва историска фонологија на македонскиот јазик воопшто, објавен во посебна книга и тоа во странство кај еден ремиран издавач. Особено значење за оваа книга претставува фактот дека таа е објавена во серија со други такви книги, историски фонологии на словенските јазици. Уредникот на серијата Г. Шевелов и самиот е автор на историската фонологија на украинскиот јазик, една од основните книги со ваква тематика во славистичкиот свет. Тој имал соодветна концепција за тоа како треба да изгледа конструкцијата на книгите посветени на историската фонологија на одделните словенски јазици, така што таа концепција е одразена и во оваа книга. Бидејќи дијалектолошкиот

⁷⁶ Блаже Конески, *Историска фонологија на македонскиот јазик* (*A historical Phonology of the Macedonian Language*), МАНУ, Култура, Скопје 2001. (Редакција Људмил Спасов, соработници: Искра Пановска-Димкова, Љупчо Митревски. Книгата е објавена по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески.)

материјал и неговото објаснување биле важен дел од книгата, Б. Видоески подготвил *Поглед на фонолошките особености на македонските дијалекти*, кој се наоѓа во книгата. Накусо може да се заклучи дека појавата на оваа книга во 1983 г. пред јавноста (домашната и, особено, странската) ја афирмира историјата на македонскиот јазик.

Објавувањето на оваа книга беше многу потребен потег, бидејќи на меѓународен план од страна на некои „научни“ кругови од поранешниот политички исток (тука особено треба да ги споменеме бугарските центри) во тоа време на македонскиот јазик засилено му се одрекуваше историјата, а со тоа и правото на сегашност. Современиот македонски стандарден јазик, од страна на споменатите кругови, се прикажуваше како регионална писмена норма (втора, трета итн.) на бугарскиот јазик. Ваквите напади беа силно изразени од бугарската средина. Во 1978 г. излезе една опширна студија објавена во сп. *Български език*, XVIII, кн. 1, с. 3-43, под наслов „Единството на българския език в миналото и днес“, зад која всушност стоеше акад. Владимир Георгиев, а беше потпишан Институтот за бугарски јазик при БАН во Софија⁷⁷ и со која беа набележени насоките на идната партиска, научна и државна политика на Бугарија кон тогашната СР Македонија и нејзината култура.

Претходно Блаже Конески во изданието на својата *Историја на македонскиот јазик* од 1965 г. (како и во следните изданија) го имаше обработено фонолошкиот развој на македонскиот јазик во далеку поскупоцен обем, но тука се гледаа главните замисли подоцна применети во споменатото англиско издание на *Историската фонологија*.

За конечниот изглед на книгата, заслужен е и акад. Божидар Видоески, кој во додаток кон неа ги даде основните информации за синхрониската фонолошка диференцијација на македонскиот јазик, со што се даде нужната дополна кон неговата историска фонологија. Потоа, заслужни се издавачот Г. Шевелов, кој дал многу ценети забелешки кон текстот, како и акад. З. Тополињска, која исто така во текот на работата и печатењето на текстот учествувала во неговиот конечен облик со важни сугестии. За ова нè информира самиот Бл. Конески во краткиот предговор кон книгата.

⁷⁷ За ова в. Стаматоски 1998: 176-177.

Со преведувањето на книгата се зафати познатиот американски славист професорот Виктор Фридман. Во врска со овој проект, неодамна (ноември 2001 г.), замолен од моја страна, тој ги напиша следниве неколку реченици: „I remember clearly the day that Blazhe Koneski asked me to translate his historical phonology together with Bozho Vidoeski's dialectological outline into English. Blazhe had asked me to come to see him at the Academy – this was back in the days when it was still housed in the old building that is now the Italian Embassy. I came to visit, and he and Bozho explained that they very much wanted me to be the one to translate this work into English. Translation is not one of my favorite tasks, but of course I was only too happy to be able to repay Blazhe and Bozho in some way for the many years of kindness they had shown me. And so it was that Blazhe put me in touch with George Shevelov, who was the series editor. I still have the photocopied manuscript with Blazhe's penciled corrections and notes as well as a copy of the original version of Bozho's outline and the later edited version. I keep them in remembrance of two very dear teachers and friends.“

Напишаното од В. Фридман се однесува на 1977 г. (или порано) кога имено станала оваа средба.

Некаде во тоа време јас се вработив како асистент по современ македонски јазик на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет во Скопје. Еден ден ми пријде професорот Конески и ми ја даде истата копија (не фотокопија, како што вели Фридман, туку текст пишуван на шапирограф и вкоричен) со истите рачни забелешки направени од негова страна. Ме зачуди тоа што книгата беше напишана со латиница, но објаснување најдов во фактот дека Конески мислел дека така странците кои треба да се занимаваат со ракописот во неговото претворање во книга, подобро ќе го разберат текстот. Освен тоа, сите примери беа транскрибирани со фонетска азбука, па тие требало посебно да бидат допишувани со латиница, што во тоа време претставуваше несомнен проблем. Како и да е, професорот Конески ми го даде македонскиот ракопис и ми рече нешто во смисла да го земам и да го чувам за да ми се најде во иднина. Не помина многу време, по предлог на професорот Конески, по неговото заминување од Факултетот, јас го презедов предметот Историја на македонскиот јазик, па така текстот ми се најде и тоа многу, во врска со моите предавања пред студентите по македонистика.

Сега (2001 г.) истиот ракопис се наоѓа пред мене, но со една поинаква цел. Од него направивме (јас и двајцата мои соработни-

ци) книга која за првпат се објавува во Македонија на македонски јазик под наслов *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Оваа задача беше многу пријатна, интересна, но и одговорна. Пријатна е затоа што ние, учениците на Блаже Конески, имаме шанса барем малку да му се оддолжиме на својот сакан професор. Интересна е затоа што тоа требаше да го сториме на малку необичен начин: требаше да појдеме од македонскиот ракопис кој е во релативно сурова состојба, да ги преземеме забелешките направени со рака од страна на професорот и ракописот да го споредиме со англискиот текст врз чии коректури професорот повторно правеше забелешки, додаваше и менуваше. Притоа требаше примерите, кои се мошне важен дел од текстот, да ги „вратиме“ во нивната првобитна староцрковнословенска или дијалектна форма. Задачата е одговорна затоа што почитта која ја чувствуваме кон професорот нè обврзуваше работата да ја изведеме, така да се каже, најпрецизно. Затоа го предупредуваме читателот на книгава дека целата одговорност за евентуалните грешки ја земаме врз себе.

Сакам со неколку реченици да ја објаснам концепцијата на Блаже Конески за проучувањето на историјата на македонскиот јазик и неговата историска фонологија.

Блаже Конески се најде пред еден интересен проблем: требаше, по преземањето на Катедрата за македонски јазик (и јужнословенски јазици) во 1946 г., да конципира повеќе предмети (наставни области) како основач на самата Катедра. Конципирањето на одделните предмети значи и истовремено определување на предмети на истражување од областа на македонскиот јазик, авансирање на некои теми што ќе бидат предмет за разработка во најблиската и подалечната иднина.⁷⁸

Конципирањето на некои од предметите беше помалку или повеќе конвенционална работа: предмет на проучувањето на областа *современ македонски (стандарден) јазик* – сите рамништа на стандардизираниот облик на македонскиот јазик од фонологијата до синтаксата, како и, се разбира, лексиколошка обработка на фондот на зборови на македонскиот јазик. Предмет на проучувањето на *дијалектологијата на македонскиот јазик* е опис на структурата и на семантичките категории одразени во конкретни

⁷⁸ За ликот на Блаже Конески и за неговото значење за македонската култура в. Стаматоски 1995.

дијалекти, систематизација на дијалектите на македонскиот јазик итн.

Конципирањето на предметот *Историја на македонскиот јазик* претставува посебен проблем. Сам по себе тој е делив на два дела: историска граматика на македонскиот јазик и, условно речено, развиток на нормата на македонскиот јазик. Делот *историска граматика на македонскиот јазик* Блаже Конески го именува како *историја на македонскиот јазик* (така гласи и неговата книга, в. библиографија), а делот *развиток на нормата на македонскиот јазик* го именува како *историја на писмениот јазик* или, поточно, *историја на јазикот на словенската писменост во Македонија од најстари времиња до денес*.

Со ваквите решенија тој избегнува неколку стапици: прво, ако тој се задржеше на именувањето *историска граматика*, тогаш овој дел ќе требаше во нашата ситуација да се раздели на уште два дела – *историска граматика на црковнословенскиот јазик во Македонија* и *историска дијалектологија на македонскиот јазик*, бидејќи кај нас не постои историски нормиран јазик пред современиот период и бидејќи кај нас современиот македонски стандарден јазик своите корени ги има повеќе во дијалектите, а помалку во црковнословенската писмена традиција; второ, отука произлегува дека ние за нашата ситуација не можеме да зборуваме за развиток на нормата на македонскиот јазик, бидејќи и овој дел треба да го поделиме на два следни дела – развој на нормата на црковнословенскиот јазик и развој на нормата на современиот македонски стандарден јазик (од Мисирков и од 1945 г.).

Конески го избра својот пат, бидејќи објективниот материјал го налагаше него: тој во предметот *историја на македонскиот јазик* (условно речено, и во првиот и во вториот дел) ги следи оние граматички и нормативни тенденции (*македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

За историјата на нашиот јазик мошне се важни фактите што ги нуди историската дијалектологија. Тоа е реконструкцијата на етапите на дијалектната диференцијација на македонскиот дијасистем, како и претставувањето на главните дијалектни групи формирани како резултат на претходно одвивачките процеси, ка-

рактерот на границите, односно на преодните зони меѓу тие групи, главните правци на изоглосите итн. Овие проучувања се важни и од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно од гледна точка на неговата дијалектна база. Во таа насока се издвојува студијата посветена на централните говори на западното наречје, но и централни во македонскиот дијасистем: скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот (Видоески 1998: 189-212). Нивните заеднички карактеристики се истовремено основа на стандардниот јазик. Тоа се: **ж** се рефлектирало во */a/*: *рака*, *џаџ*, вокалното *л* е заменето со секвенцата */ol/* на поголемиот дел: *волна*, *долго*, *солза*, додека вокалното *р* ја задржало својата силабична вредност: *врв*, *дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем: */ul/*, */el/*, */yl/*, */ol/*, */al/*, со симетричност во консонантизмот во однос на признакот +звучност: */u/* : */s/*; */ч/* : */џ/*. Гласовите */ќ/* и */џ/* имаат широка употреба во однос на групите *иџи* и *жд*: *фаќа*, *веџа*. Кај денталните сонанти постои тенденција да се ликвидира корелацијата по мекост, во повеќето микросистеми старото меко *л* затврднало во наследената лексика: *клуч*, *недела*, додека во турцизмите сè уште се чува мекоста: *џелџие*, *џелџ*. Гласот */ф/* има фонемски статус, со исклучок на мали ареали. Трето лице мн. през. завршува на *-аџи*: *викааџи*, 3 л. мн. аор. и имперф. завршува на *-а*: *викаа*, *дојдоа*.

Или со други зборови: централните дијалекти претставуваат природна основа на литературниот/стандардниот јазик. Токму таков позитивен избор гледаме кај нашиот стандарден македонски јазик.

Македонскиот дијасистем⁷⁹ почнал да се оформува најнапред преку процеси во фонологијата.

Јужнословенските јазици, во таа смисла и нивната источна подгрупа – македонскиот и бугарскиот, се претставуваат лингвистички како дијалектен континуум во кој, низ историјата, се имаат

⁷⁹ Терминот *дијасистем* потекнува од Вајнрајх (1954: 390). Него го дефинираме на следниов начин: „систем на дијалектен комплекс гледан во дијахрониски континуитет, а кој одлучува за самостојноста на еден јазик“. Односно: дијасистемот е определен од множество на изоглоси што поврзуваат појави од јазичен карактер, последица на дијахрониски процеси и кои довеле до нивна комбинација и усогласување на комбинаторен и синтагматски план во синхронијата. Во самата дефиниција е содржано постоењето на изоглоси носители на појави со централен и периферен карактер за еден дијасистем, односно изоглоси што се носители на типичните јазични појави на дијасистемот и изоглоси што се носители на карактеристики што не се типични од гледна точка на дадениот дијасистем. Ваквата дефиниција заинтересираниот читател може да ја согледа и во опширната статија посветена на македонскиот јазик/дијасистем на Брозовиќ (1983).

јавено иновациски центри, формирани како жаришта на нови појави. Формирањето на овие жаришта води кон создавање на посебни дијасистеми. Така, македонскиот јазик развил низа иновации врз прасловенското наследство кои ја обликувале неговата посебност. Треба да се истакне дека иновациите предизвикале паралелен развој на соседните јужнословенски дијасистеми. Тоа го истакнува Видоески (1996: 33): „Македонскиот јазик, ..., развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец, различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. (...) Македонските иновации се јавуваат речиси паралелно со оние што ги истакнавме како источно-јужнословенски. Тие иновации ја засегаат јазичната структура како целина.“ Сп. и Видоески (1997: 14): „На територијата населена со македонските племиња рано се создало силно иновационо огниште кое довело до оформување на самостојниот македонски дијасистем, кој во текот на својот развој останувал во близок контакт со своите словенски и несловенски соседи. Споменатото старо иновационо огниште на територијата на македонското западно наречје, на денешната територија на т.н. централни говори, било активно низ целиот историски пат на македонскиот дијасистем и токму говорите затворени во тој круг со важни македонски иновации станале база на денешниот македонски стандарден јазик.“ Според тоа, во источно-јужнословенската подгрупа на балканските јазици, и развојот на македонскиот и на бугарскиот јазик оделе паралелно еден покрај друг, а не еден од друг, македонскиот од бугарскиот, на пример. Сп. ја и констатацијата на Чашуле (1998: 368): „Проучувањата покажуваат дека, иако блиски, македонскиот и бугарскиот јазик не само што покажуваат дивергентни текови и се разликуваат значително по степенот на балканизација, туку типски се распоредуваат во две групи – македонскиот како нај-централен балкански јазик, а бугарскиот како јазик на значително поумерена балканизација.“ Иако македонскиот јазик е тесно поврзан со другите два соседни јужнословенски јазици – српскиот и бугарскиот, врската со бугарскиот јазик е поинаква: македонскиот и бугарскиот сочинуваат јазична подгрупа што може да се определи како источно-балканско-словенска. Ваквата класификација се аргументира со фактот дека јазиците-дијасистеми расположени на источниот дел на Балканскиот Полуостров (бугарскиот, македонскиот и југоисточните дијалекти на српскиот јазик) покажуваат инвентар на заеднички особености како што се: губењето на деклинацијата, губењето на инфинитивот, развојот

на постпозитивниот член (но: не на еднаков начин и не со еднакви резултати во секој од нив посебно), па покрај посебностите што ги разделуваат дијасистеми (на пр. развојот на еровите во бугарскиот наспроти македонскиот, како и развојот на „јат“), сепак не постојат апсолутни граници меѓу македонскиот и српскиот, македонскиот и бугарскиот јазик, како што впрочем не постојат такви граници и меѓу хрватскиот/српскиот јазик наспроти словенечкиот итн. Ваквото издвојување на бугарскиот и македонскиот јазик во посебна источно-балканска подгрупа произлегува од опозицијата балканизирани vs небалканизирани јужнословенски јазици. Во таа смисла принамот +балканизиран е карактеристичен за македонскиот и бугарскиот јазик, додека за српскиот/хрватскиот важи принамот -балканизиран.

Понатаму ќе ги издвојам оние резултати од дијахронските процеси што се најважни во формирањето на македонскиот јазичен дијасистем.

Најнапред треба да се истакне дека местото на македонскиот јазик во јужнословенскиот и словенскиот јазичен свет е определено, сосема правилно, според најстарата дистинкција – развојот на еровите. Балканските словенски јазици (в. на пр. Лант 1952) можат да се разделат на две групи според развојот на прасловенските редуцирани вокали (еровите): источна каде што двата ера не се развиле еднакво и западна каде што тие се развиле еднакво. Од западниот дел на балканските словенски јазици се изведени два дијалекта (дијасистеми) коишто ја дале основата на словенечкиот и на српскиот/хрватскиот литературен јазик, а „the eastern Balkan Slavic dialects gave rise to the Bulgarian literary language in the nineteenth century and to the newest of European literary languages, Macedonian, in our own day“ (Лант 1952: 1).

Историски гледано, македонскиот дијасистем преживеал промени од два вида: првиот вид промени се последица на внатрешни развојни тенденции на дијасистемот, на пр. упростувањето на односите во рамките на консонантскиот потсистем наследен од прасловенскиот јазик како последица на затврднувањето на меките консонанти, додека вториот вид промени се последица на другојазични влијанија, на пример појавата на романско-балкански тип на перфект со *има* во улога на помошен глагол + глаголска придавка. Меѓутоа, треба да се нагласи и фактот дека некои промени започнати како последица на внатрешни развојни тенденции нашле плодна почва во јазичното окружение на македонскиот јазик и биле поддржани во рамките на општата тенденција

за изедначување на системите на јазиците од балканскиот простор. Таков е случајот со процесот на упростување на падежниот систем кој бил поттикнат од фонетски процеси што значеле изедначување на формата на одредени падежни форми и со тоа настанување на нивна неизразност, на пр. генитивот се изедначил со дативот, сп. *од Блажеџа* – на *Блажеџа* итн. Губењето на морфолошкиот падеж наследен од прасловенскиот јазик довело до изразување на падежните релации со синтагми од предлози и именки (нечленувани односно членувани), сп. *мустаќи на/од сѝар војник* (генитивна релација) – *мустаќиџе на/од сѝариоџи војник*.

Прашањето кога се добил новиот тип на македонскиот јазик е едногласно решено во науката и временски границата се поставува во XV век. Тоа е времето кога се афирмирал (дури и во писменоста) јазичниот модел на македонскиот јазик што во науката (без оглед на точноста на оваа определба) се нарекува *балкански*. Во науката исто така е решено прашањето дека најстарата фонетска иновација, која го издвоила македонскиот јазичен ареал, е замената на силните ерови (в. погоре), имајќи ја предвид состојбата во старословенскиот канон што непосредно се надоврзува на состојбата во прасловенскиот јазик по доаѓањето на Словените на територијата на денешната Југоисточна Европа. Значи сме ја имале ситуацијата $\text{ъ} > \text{o}$, $\text{ь} > \text{e}$, сп. *сон*, *ден*. Оваа особина, в. погоре, ја опфатила сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден пограничен појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфемии се раширила и на североисток, зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје (в. Видоески 1997: 11). Причината за оваа промена лежи во „нестабилниот“ карактер на еровите во историјата на прасловенскиот јазик (в. Поповска-Таборска 1991: 76-78), така што таквата промена е природен израз на новонастанатата јазична индивидуалност, во случајов на македонската.

Меѓутоа, во науката не е докрај расчистено прашањето каква е улогата на втората, според хиерархијата на важноста, промена од фонетски карактер, која довела до реструктуризација на фонолошкиот систем, консеквентно до нови функционални решенија во рамките на системот, а тоа е депалатализацијата на меките консонанти, како палатализираните (супфонолошки – фонетски меки), така и на палаталните (фонолошки меки). Овој проблем се поврзува со поширокото прашање за присутноста на признаците на мекоста во фонолошкиот систем на современиот

македонски јазик. Историскиот развој на македонскиот консонантизам го карактеризира мошне нагласениот процес на губењето на фонолошката природа на овој признак (сп. сега во системот имаме едвај пет меки консонантски фонemi, и во принцип со не силно изразена мекост: *ќ, џ, љ, њ, ј*), како и воопшто губење на овој признак од македонската фонетика (в. Савицка, Спасов 1997: 81). Конески (1958: 28) во таа смисла нагласува: „Затврднувањето на меките консонанти е една од најкарактеристичните тенденции во историскиот развој на македонскиот консонантизам. Пројавена веќе во стариот период на нашиот јазик, таа тенденција се остварува на различен начин сè до наше време, со сета онаа нерамномерност во степенот на нејзиното извршување од дијалект до дијалект.“

Нека ми биде дозволено овде да ја истакнам тезата на Конески, која и лично многу ја поддржувам, дека процесот на депалатализацијата на меките консонанти (и тоа пред сè на непарните меки консонанти со мекост од нефункционален карактер *ш, ж, ч, џ, s* и, ограничено, *с*, како и на групите *шш* и *жд*, но и на парните меки консонанти со мекост од функционален карактер *љ, њ, р*) е вториот израз на јазичната самостојност на македонскиот јазик. Прво, затврднувањето на меките консонанти ги реструктурирало функционалните можности на консонантскиот систем во целина и предизвикало промени на морфемите, како и во дистрибуцијата на гласовите, на вокалите, но и на некои од консонантите. Затоа и појавата наречена „мешање на носовките“, која, како што е познато, го зафатила македонскиот и бугарскиот јазичен терен и претставува резултат од повеќе процеси, дала кај нас донекаде поинакви резултати (в. Конески, 1977: § 62 и пошироко). Конески со право укажува дека како фонетски процес, од типот на асимилациите, замената на *ѡ* во *ѡ* зад непарните меки консонанти била територијално ограничена на Охрид, за што ни сведочи изговорот *чјдо* (*ѡѡдо > ѡѡдо*), познат до пред стотина години.

Во однос на појавата „мешање на носовките“ македонскиот и бугарскиот терен биле издиференцирани мошне рано. Како што е познато само во периферните југоисточни македонски говори постои ситуација карактеристична за бугарскиот јазик, односно изедначување на носовките и еровите во „неопределен“ вокал, со тоа што рефлексот на *ѡ* и *ѡ* го смекнувал претходниот консонант. Понатаму, тенденцијата на затврднувањето на меките консонанти влијаела и врз појавата на протетички гласови, *ј* во

западномакедонските говори каде што имало мешање на почетните **ѝ** и **ѝж** и постарото протетичко *в* во источната група говори каде што и не можело да се јави мешање на почетните **ѝ** и **ѝж**, сп. *јаже* – *важе*, губењето на промените од мек наспроти тврд тип, сп. *ножеви* – *ножови* итн. Консеквентно, оваа тенденција е резултат на формирањето на современиот фонотактички тип на македонскиот јазик. Имено, низа особености од парадигматски карактер на фонолошкиот систем на македонскиот јазик, односно особеностите на реализацијата, посебно ограничената алофонија со позициски карактер, укажуваат на тоа дека македонскиот јазик можеме да го вброиме во неакомодирачки тип на изговор. Одлучувачки факт е непостоењето на позициски смекнувања на консонантите пред предните вокали, непостоење на поизразита вокалска алофонија зависна од консонантскиот контекст, отсуство на корелација по мекост во системот на консонантските фонemi и воопшто ограничениот број на меките консонанти, односно фактот дека тие немаат контекстуални ограничувања (в. Савицка, Спасов 1997: 115-116). Овие особини го разликуваат македонскиот јазик од бугарскиот јазик, но и од источнословенските, на пр. од рускиот јазик кој се карактеризира со изразит акомодирачки тип на изговор. Ова го покажуваат и конфронтативните испитувања (в. на пр. Савицка, Спасов 1992; Танушевска, ракопис).

Меѓутоа, не е мал бројот на изоглосите што се распростират низ повеќе од еден дијасистем, при што често, иако не секогаш, за тоа одлучува и нивната старост: постарите изоглоси истовремено се и „релативно подолги“, почесто ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, додека „помладите“ изоглоси се и „релативно покуси“, почесто не ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, а пак „најмладите“ изоглоси се и „најкуси“, често се ограничени дур и во едно дијалектно подрачје на даден дијасистем. Притоа, најчесто „помладите“ изоглоси по својата природа се несловенски балкански елементи во словенските дијалекти. Така, на пр., изоглосите што ги означуваат „класичните балканизми“, за што стана збор и погоре, како што се: различните форми на губењето на морфолошкиот падеж, постпозитивниот член, аналитичката компарација и др., зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан (в. Видоески 1997: 12).

Што се однесува на прашањето за карактеристиките на изоглосите што ги определуваат и ги разграничуваат македонскиот и бугарскиот дијасистем, мора да се имаат предвид структу-

ралните (формалните) карактеристики и нивната фреквенција, дистрибуцијата во текстот, нивните семантички карактеристики, како и нивната старост. На пр.: најстарата изоглоса што ја опкружува речиси целата македонска јазична територија (со исклучок на еден мал појас на северните дијалекти) е *o* од силниот заден ер (*сон*) во сите позиции. Таа изоглоса ја преминува македонската јазична територија и ги зафаќа северозападните бугарски дијалекти, но таму ѝ минува во *o* само во суфикси, што значи дека во однос на дадената карактеристика македонскиот јазик се разликува во квалитативна и во квантитативна смисла.

Во таа смисла Тополињска (1996) истакнува: „познато е дека македонските системи покажуваат резултати на најинтензивна интерференција со ароманскиот и мегленороманскиот, додека бугарските системи имале најразвиени контакти на давањеземање со (дако)романските дијалекти (с. 37); треба да паметиме (1) дека двата стандардни система претставуваат идеализација на состојбите карактеристични за дијалектните комплекси кои во поширока перспектива сочинуваат алки на еден дијалектен континуум, но алки прилично просторно оддалечени, и (2) дека самите механизми на стандардната идеализација, свесно одбрана во двете јазични заедници, суштествено се разликуваат (с. 61); типолошките разлики што ги покажуваат двата современи стандарди можат да се поделат – во прв ред – на две групи. Првата, поважна и поинтересна, ја сочинуваат разликите настанати како реакција од страна на различни словенски дијалектни системи на различни импулси од соседните несловенски системи. Во втората група спаѓаат разликите настанати во резултат на свесни интервенции на кодификаторите (с. 100); во групата разлики предизвикани од карактерот на стандардизационите процеси на бугарска страна се гледаат ефекти на насилна славизација и „дебалканизација“, така што во бугарскиот стандарден јазик наоѓаме појави што им се туѓи на сите бугарски дијалекти. Македонската стандардизација не знае за такви појави – таа од својата дијалектна база се оддалечува главно во смисла дека проскриптивната стандардна норма *ex definitione* бива построга од узуалната дијалектна норма (с. 101)“.

Македонскиот јазичен дијасистем во рамките на јужнословенскиот јазичен континуум почнал да се диференцира мошне рано: интензивните ерови се вокализирале кон крајот на X и почетокот на XI в., појавата на т.н. „мешање на носовките“ ја гледаме во текстовите настанати во XII и XIII в. што значи дека во живиот јазик можела да се јави порано, процесот на депалатализацијата

на непарните меки консонанти, започнат кон крајот на XI в. во западномакедонските говори предизвикал промени во гласовната синтагматика што се одразило врз распределбата на аломорфите на некои морфеми, додека затврднувањето на парните меки консонанти кон XII в. ги засегнало функционалните можности на самиот консонантски систем.

Сите овие тенденции се резултат на формирањето на современиот фонотактички тип на македонскиот јазик што можеме да го определиме како неакомодирачки тип на изговор.

Од сето кажано произлегува дека *Историјата на фонологијата на македонскиот јазик* од Блаже Конески се вбројува во основните трудови во македонистиката воопшто.

АСНОМ И ЈАЗИКОТ

ДЕКЛАРАЦИЈАТА НА АСНОМ ЗА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ГРАЃАНИНОТ НА ДЕМОКРАТСКА МАКЕДОНИЈА ВО СПОРЕДБА СО ФРАНЦУСКАТА ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ И ГРАЃАНИНОТ ОД 1789 Г. (ТЕКСТОЛОШКА АНАЛИЗА)⁸⁰

ЦЕЛ НА ТРУДОТ

Цел на трудот е да се покаже дека македонската декларација донесена од страна на АСНОМ на неговото Прво заседание на 2 август 1944 г. претставува типичен пример на современи, настанати по Француската револуција, граѓански, либерални и демократски уставни декларации, каде се уредуваат основните права и слободи на човекот и граѓанинот во демократско општество.

Сите овие декларации како своја основа ги имаат идеите на либералните европски мислители од XVIII век, а особено на Жан Жак Русо, со теоријата за општествениот договор, Шарл Луј Де Монетскје, со теоријата за поделба на власта и Џон Лок, основачот на либерализмот, промотор на правото за менување дури и со

⁸⁰

Во коавторство со Александар Љ. Спасов.

сила на секоја власт што ги загрозува слободите и правата на единката.

Целта имаме идеја да ја постигнеме преку анализа на спомнативе декларации како текстови, покажувајќи ја нивната структура, набљудувајќи ги одделните нивни делови, покажувајќи ја поставеноста на одделните теми, како и нивниот сооднос, покажувајќи ја заднината на односот меѓу темата и ремата на текстот, покажувајќи како текстот дејствува врз колективот кому му е наменет.

АНАЛИЗА

Преамбула

Во принцип уставните декларации се состојат од преамбула и нормативен текст. Преамбулата има за цел на свечен начин, често со употреба на патетичен стил, да ја декларира основната намера на законодавецот, идеолошката основа на актот, како и да го поврзе актот со борбата и идеалите на претходните генерации, со што се покажува дека носењето на актот не е случаен момент и случаен избор на една заедница, туку претставува резултат на подолготраен стремеж на претходните генерации (на предците) за востановување на квалитативно нови општествени и правни односи. Ова посебно важи за уставните акти со оглед на нивното највисоко значење во хиерархијата на правните акти.

Француската декларација содржи преамбула во која се истакнува дека „во присуство и под покровителство на господ се прокламираат следниве права на човекот и граѓанинот“. Бидејќи се работи за отфрлање на монархијата, како што е познато, за патрон на овој акт се зема само господ како синоним за вечна и апсолутна сила. Во Декларацијата на АСНОМ не постои преамбула. Ова може да се објасни со фактот дека истиот ден кога е донесена Декларацијата е донесен и Манифестот на АСНОМ, а тој со својата содржина сосема ги исполнува потребите на една преамбула, па претпоставката е дека се тргнало од практични причини да не се повторува содржински истиот текст. Замена на мотивот господ во македонскиот текст, односно Манифестот, се тешките борби и пролиената крв на најдобрите македонски синови од што произлегува „Првото народно собрание, тој симбол на твојата слобода и изразител на твојот суверенитет“. Истовремено се нагласува дека „овија исторически печалби кои ѝ ги оповестува твоето прво народно собрание не се ни случајни ни аризани. Тија

се плод од реки пролеана крв и од купишта коски посејани од едниот до другиот крај на Македонија.“ Обраќајќи се до „браќата Арнаути, Турци и Власи“ Манифестот кажува: „Тешкото минато ни покажа оти интересите на нашите народи са исти, а нивната садба заедничка. Во овие решителни моменти сите ние изградуваме слободна Македонија.“ На крајот од овој дел е извлечена следнава поента: „каква Македонија ќе изградиме, таква ќе ја имаме“.

Овој исказ е носечкиот мотив на целиот текст и според тоа е обраќање до сите категории граѓани.

Доколку ги составиме овие цитати, добиваме преамбула која по своите пораки и вредности слободно може да ја споредуваме со Американската декларација за независност од 4 јули 1776 година и борбата на американците за слобода од британската хегемонија.

Normativen del

Нормативниот дел ги пропишува правата и обврските содржани во правниот акт и затоа, најчесто, тој се пишува во рамките на административниот (бирокарскиот) стил што значи дека не е насочен да ги предизвика чувствата на широката публика, туку е насочен кон стручните лица. Сепак имајќи ги предвид револуционерните околности (екот на граѓанската револуција во Франција, летото 1789 г.), како и револуционерните промени што ги предизвикала, таа со ограничен патетичен стил ја применува познатата револуционерна максима на Русо дека „човекот е роден слободен, додека насакаде тој е во пранги“. Во таа смисла чл. 1 од Француската декларација вели: „луѓето се раѓаат и остануваат слободни и со еднакви права; општествените разлики можат да се засноваат единствено врз заедничка полза“. Со иста смисла членот 1 од Асномската декларација свечено прокламира: „Сите граѓани на федералната македонска држава се еднакви и рамноправни пред законите, не гледајќи на нивната народност, пол, раса и вероисповеданијег. Со оглед на етничкиот состав на Македонија, логичка целина со чл. 1 чини и чл. 2: „На националните малцинства на Македонија се осигурават сите права на слободен национален живот.“

Не е случајно дека и во двете декларации во гледната точка на текстот (исфрлање на главниот мотив) се наоѓаат личните права и слободи што спаѓаат во групата на т.н. негативни права, заеднички за сите оние кои живеат на една територија (без оглед на нивниот правно-политички статус). Негативни права се оние

права што бараат воздржување на државата од мешањето во приватниот живот, т.е. претставуваат синоним на ослободување од прангите на државната власт. Нивната цел е да се предизвикаат чувства кај луѓето дека нивната слобода е првенствена, а потоа тие врз основа на својата слободна волја одлучуваат да се здружат во општествено политичка заедница – држава. Затоа и чл. 2 од Француската декларација ги определува целите на политичкото здружување: сочувување на природните и неотуѓивите права на човекот, како што се слободата, сопственоста, безбедноста и отпорот кон угнетувањето. Во Асномската декларација, без посебна дефиниција на слободата како централен поим, директно се преминува на истите права и слободи, наведени во Француската декларација. Овој текст светлината ја фрла врз сигурноста на приватната сопственост и приватната иницијатива во стопанството, со што целна група е граѓанската класа на Македонија. Ова се прави поради објективниот страв на граѓанската класа на Македонија дека комунистичката револуција може да ја надвлее националната, па затоа однапред се осигурува неповредливоста на материјалните добра на македонското граѓанство.

Во согласност со основниот поим на главниот мотив – слободата, текстот во Француската декларација се дава дефиниција на слободата. Од тој поим понатаму се изведуваат сите вторични поими, а тоа се: правата и конкретните слободи. Дефиницијата на слободата во чл. 4 „се состои од овластувањето да се прави сè она што не е штетно за другите“, а во чл. 5 да се поентира дека „законот има право да ги забранува единствено оние дејства што се штетни за општеството“ и дека „никој не може да биде спречен да го прави она што законот не го забранува“. Асномската декларација не дава конкретна дефиниција на слободата, туку само ги наведува изведените поими, т.е. слободи: слобода на вероисповеста, слобода на совеста, говорот, печатот, собирањето, договорот и здружувањето (нота бене: повеќепратиски систем, што се девалвира две години подоцна со првиот Устав на НРМ кој ја прогласува КПМ за раководна сила во општеството). Во чл. 9, следејќи ја Француската декларација, се ограничува поимот на слободата со штетните дејства што се забрануваат, а тие во конкретните историски околности се: фашистичките и профашистичките дејства.

Во Асномската декларација, за разлика од Француската, во чл. 11 (последниот член), веројатно под влијание на афирмирањето на социјалните функции на државата што настанува во години-

те пред и по големата светска економска криза, ги истакнува следниве позитивни функции на државата: отстранување на неписменоста, подигнување на народната култура и осигурување бесплатна просвета. Ова се терцијалните мотиви во градбата на текстот, ако се согласиме дека примарниот мотив (централниот поим) е националното ослободување, истакнато во Манифестот на АСНОМ, односно во можната преамбула покажана на почетокот на нашиот текст. Секундарниот мотив (изведените поими од централниот поим) е идниот слободен живот на секого во идното демократско македонско општество, додека, како што споменавме, потоа следи терцијалниот мотив, односно идната социјална улога на македонската држава.

Фонот на текстот и на двете декларации се слободарските идеи на либералните мислители, наведени претходно, а тоа се: ограниченост и поделба на власта од Монтескје, отпор против угнетувачката власт на Џон Лок, а како централна се наоѓа идејата за општествениот договор на Жан Жак Русо. Впрочем и едниот од секретарите на иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ, првиот претседател на РМ, Киро Глигоров, во своите искажувања нагласува дека кај младата македонска интелигенција постоела силна инспирација од либерално-демократските и граѓанските идеи и револуции во Европа. Со ова не биле отфрлени влијанијата на социјалистичките и комунистичките идеи и револуции, така што може да се каже дека во сите документи на АСНОМ е присутен духот на компромис меѓу либерално-граѓанската и работничко-класната идеја.

ЗА ГРАМАТИЧКИТЕ ОПИСИ НА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

**БЛАЖЕ КОНЕСКИ: „ГРАМАТИКА НА МАКЕДОНСКИОТ
ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК, ДЕЛ ПРВ. УВОД. ЗА ГЛАСОВИТЕ.
ЗА АКЦЕНТОТ, СКОПЈЕ 1952; ДЕЛ ВТОР. ЗА ФОРМИТЕ И
НИВНАТА УПОТРЕБА, СКОПЈЕ 1954**

Пишувана и издадена во време кога сè уште македонскиот литературен јазик не беше стабилизан, оваа Граматика ја одиг-

ра токму улогата на поддршка кон побрзата и поуспешната негова стабилизација.

Таа е поделена на основни делови кои треба токму една таква граматика да ги содржи: фонетика, акцент, форми на зборовите (зборообразување и морфологија) и морфосинтакса, кус истоприски преглед на писмениот јазик.

Оваа книга е една од стожерните за македонската култура воопшто, бидејќи ние дотогаш немаме ваква комплетна граматика на македонски јазик. Треба да се каже дека обиди за пишување на различни граматички поврзани со македонскиот јазик постоеле во втората половина на XIX век. Да се потсетиме дека една граматика има напишано Григор Прличев посветена на неговиот космополитски замислен литературен јазик со кој треба да се служат и Македонците. Граматика на македонскиот јазик имал намера да напише и отец Партениј Зографски, но овој проект не бил остварен. Ѓорѓи Пулевски пишува граматика на македонскиот јазик, именувајќи ја „Слогница речовска“, помакедончен наслов за интернационалниот збор граматика, но таа претставува збир на граматички размислувања, според тоа не е комплетна студија. По Втората светска војна се појави школска граматика на македонскиот литературен јазик на Круме Кепески, со помал обем, како според квантитетот, но и со повеќе нецелосни и научно неиздржани толкувања. Потоа се појави (1952 г.) една многу важна студија посветена на најмладиот словенски стандарден јазик – македонскиот под наслов „Граматика на македонскиот стандарден јазик“ од американскиот лингвист Хорас Лант, професор на еден од најзначајните универзитети во САД, Харвардскиот. Граматиката на професорот Лант е напишана на англиски јазик и таа изврши непроценлива позитивна улога во афирмацијата на македонскиот литературен јазик низ светските славистички центри. Преку оваа граматика македонскиот литературен јазик доживеа целосна афирмација во светот на науката, но и во светот на политичката јавност. Врската меѓу оваа граматика и граматиката на Конески е несомнена. Во неа се афирмирани сите принципи од Граматиката на Конески. На таков начин му е дадено и индиректно признание на тогаш младиот научник Блаже Конески од страна на еден еминентен американски лингвист.

Граматиката на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески е нормативна граматика, што значи дека таа ги препорачува правилностите на литературниот јазик, но истовремено таа е описна, што значи дека таа ги опишува сите јазични рамништа:

од фонетско до морфосинтаксичко. Фасцинира научниот метод на описот: применети се најмодерните достигнувања во тогашната славистика, но е направен и еден чекор напред. Описот тргнува од содржината на јазичните структури, значи прифатен е принципот дека формата ја отсликува содржината, но и дека формата соодветно влијае врз содржината. Конески не им робувал на тогашните научни стереотипи, така што во неговата Граматика се среќаваме со толкувања на некои појави, таква е, на пример, вторичната преодност на глаголите во македонскиот јазик, кои многу подоцна се општоприфатени во науката. Едноставно речено, Конески има визија и научна интуиција да ги постави и да ги реши проблемите на оригинален начин.

Во делот посветен на акцентот на македонскиот литературен јазик, Конески дава еден севкупен опис на акцентските целости и клитичките изрази од типот *киселá'½вода* и *на'½маса* не затоа што тие се една појава за македонската прозодија, туку затоа што тие се една од основните дистинктивни признаци на македонскиот јазик.

Фасцинира описот на глаголските времиња и нивните значења. Тргувајќи од семантиката на глаголските времиња, Конески дава и за денешни услови најсовремен опис, на синтаксата на македонскиот глагол.

Истиот принцип е применет и кај описот на именските форми. Да го споменам само описот на глаголската придавка во македонскиот јазик од типот *оден, јаден, шеџан, ѝренесен, изработен* и сл.

Во заклучокот треба да се истакне дека Блаже Конески во раните педесетти години на XX век му подари на македонскиот народ дело од трајна вредност. Како што минува времето, станува јасно дека вредноста на ова дело постојано се зголемува.

ЗНАЧЕЊЕТО НА ГРАМАТИКАТА НА ХОРАС Г. ЛАНТ ЗА АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

0. Кон крајот на четириесеттите и на почетокот на педесеттите години на XX век македонскиот лингвистички центар ги прави своите први чекори кон афирмацијата на македонскиот јазик во странство (под овој збор треба да ги разбереме лингвис-

тичките центри надвор од Република Македонија). Во таа смисла мошне се важни личните контакти кои ги остварува Бл. Конески со повеќе лингвисти: Н.С. Бернштејн, Зѓ. Штибер, Ал. Белиќ, Р. Де Бреј и повеќе други. Нужноста од ваквите контакти произлегува од потребата да му се олесни патот на пробивањето на македонскиот јазик на меѓународната сцена, а преку тоа да се разбијат стереотипите кај некои од водечките лингвисти од тоа време дека во светот на стандардните јазици нема место за уште еден, бидејќи сите се веќе „измислени“ (в. Видоески 1995). Ситуацијата за македонскиот јазик уште повеќе се комплицира и од фактот дека неговото прифаќање особено во словенскиот свет, но и во европските земји, бидува попречувано и од политички поводи каков што е исфрлањето на тогашна Титова Југославија од друштвото на земјите на „народната демократија“ и Резолуцијата на Информбирото при што во функција на политички притисок врз земјата особено нагласено се негира македонската нација и нејзиниот јазик од страна на бугарските и на некои од руските научни средини.

Во такво време, исполнето со многу контроверзи, во Македонија, во 1951 г., доаѓа американскиот лингвист Хорас Г. Лант и престојува три месеци благодарейќи ѝ на поддршката што ја добива од властите на Универзитетот во Харвард. Овде тој стапува во контакт со македонските лингвисти. Како што истакнува и самиот, неговата граматика ги „represents the fruits of that visit“ (Лант 1952: XI). Меѓутоа, интересот на Лант за македонскиот јазик датира од поодамна, од 1944 г., кога тој наишол на некои весници и списанија на македонски јазик, како и на една тенка брошура која содржела превод на некој руски расказ. Потоа, во текот на учебната 1946/47 г., Лант слушал предавања кај проф. А. Фринта на Карловиот универзитет во Прага посветени на македонскиот јазик.⁸¹ Во текот на 1950 г. е одржана серија конференции за странски слависти на Блед под спонзорство на тогашното југословенско (сојузно) Министерство за наука и култура и таму Лант следел предавања за македонскиот јазик одржувани од страна на Блаже Конески и Крум Тошев, како и предавања за македонската литература одржувани од страна на Харалампие Поленаковиќ.

На истото место, во предговорот, Лант ни кажува дека неговата книга „Граматика на македонскиот литературен јазик“ не ќе беше можна без константната помош од страна на Блаже Ко-

⁸¹ Лант (1952: XI) со право нагласува: „This was probably the first regular course in Macedonian offered by a non-Yugoslav institution.“

нески, којшто не само што го прегледувал печатениот материјал, туку и ги контролирал примерите, ги објаснувал граматичките проблеми, ги дефинирал зборовите поместени во речникот на крајот од книгата, поминувајќи часови и часови со авторот на Граматиката. Лант нагласува: „I can only hope that its appearance will serve some way as an expression of my thanks to him“ (1952: XI). Во благодарувачето Лант им се обраќа и на професорот Крум Тошев, како и на асистентите Рада Угринова и Божо Видоески.⁸² Во ова се крие почетокот на една мошне важна активност на акад. Б. Видоески, а тоа е неговиот огромен труд вложен во иницирање и негување на контакти со странски лингвисти и инспирирање тие да се занимаваат со македонскиот јазик. Во врска со соработката со Лант, треба да се спомене дека Видоески (в. Видоески 1950а, 1950б, 1950в, 1950 г., 1951) веднаш по завршувањето на студиите активно се ангажира во процесите на стандардизацијата, јазичното планирање на македонскиот јазик, така што тој станува еден од Лантовите главни информатори на неговата Граматика. Иако, како што истакнува Фридман (1998) „Vidoeski's willingness to work with Lunt was an act of singular courage, since it was politically dangerous for Yugoslav citizens to associate with western scholars at that time.“

Мошне е важно да се истакне дека Лант во разгледуваниот предговор им се заблагодарува на повеќе личности од странство кои со своите добронамерни забелешки и читања придонеле ракописот на Граматиката да ја добие конечната форма. Тоа се авторитетни лингвистички имиња: Павле Ивиќ, Роман Јакобсон, Корнелиус Ван Схонефелд (Cornelius van Schooneveld), Морис Хале (Morris Halle). Споменатите личности не биле избрани случајно. Така, на пр., Роман Јакобсон, еден од основоположниците на прашкиот/европскиот структурализам и основач на харвардскиот лингвистички центар, несомнено бил и професионално заинтересиран за истражувања од типот на Лантовата граматика на македонскиот јазик, најнапред заради поддршката на типолошките истражувања на словенските јазици на кои Јакобсон им има посветено големо внимание, бидејќи произлегуваат од неговото сфаќање за јазикот како систем, сп. ја неговата мисла „основата на типологијата не е инвентарот, ами системот“, начело што е сега заедничко добро на науката (Јакобсон 1958), понатаму заради доследната примена во оваа граматика на структуралистичкиот опис врз еден словенски јазик. Во врска со ова, да се потсетиме дека

Јакобсон е пред сè славист. Влијанието на теориската концепција на Роман Јакобсон врз Лантовиот опис на македонскиот јазик се гледа низ целата Граматика. Да се потсетиме дека Јакобсон има правено структуралистички ориентирани анализи на словенските падежи, на словенската морфологија, на рускиот глаголки систем (в. Јакобсон 1948), а коишто имаат и општотеоретски заклучоци; голем дел од нив се применети во анализата спроведена од страна на Лант. И другите наведени научници кои го читале ракописот на Лант биле во соодветна врска со него: сите тие се негови професори или колеги. Особено радува фактот дека меѓу нив се наоѓа и српскиот научник Павле Ивиќ, ученикот на познатиот Александар Белиќ. На овој начин се потврдува признавањето на македонскиот јазик од страна на српската славистика што е уште позначајно бидејќи претходно не беше така; да се потсетиме на Белиќевата штокавска теорија и за поврзувањето на западните македонски дијалекти во континуум со српските штокавски говори. Освен тоа, Павле Ивиќ уште тогаш е приврзаник на новостите што ги воведува структурализмот во лингвистиката и во славистиката. Тој е еден од следбениците на Јакобсоновата структуралистичка теорија (за ова в. Ивиќ 1997: 6).

Сè што е досега речено, покажува дека оваа граматика е создавана со големо внимание. Да одиме по ред.

1. Првиот дел од книгата ѝ е посветен на македонската граматика. Во неа се опфатени следните теми: фонологија и ортографија (прва глава), морфологија на имињата (втора глава), глагол, зборообразување и морфологија на глаголот (трета глава). Вториот дел од книгата претставува селекција на текстови за прочит. Третиот дел на книгата го сочинува англиско-македонски речник. И на крајот, во прилог е дадена карта на Македонија.

Најнапред се задржувам на вториот дел. Селекцијата на текстовите е правена со цел да се даде хронолошки преглед на македонската продукција, но и да се претстават факти од македонската културна историја. Текстовите ги коментирам по ред.

Од народната литература (од збирките на М. Цепенков, А. Костенцев и К. Шапкарев) се преземени три приказни. Овие текстови се акцентирани од страна на Бл. Конески. Лант (1952: 106) вели дека акцентуацијата се разликува од онаа што тој ја подготвил од снимките пред сè во однос на повеќесложните сврзници кои според увото на Лант содржеле свој акцент, а пак Конески ги вклучил во „larger accentunits“, синтагматски акцентски изрази. Другите разлики се однесуваат на логичкиот акцент којшто Ко-

нески го ставил на некои зборови кога тој го расчитувал снимениот текст или кога акцентирал други пишувани текстови.

Понатаму следува еден мал извадок на текст од Евангелието (Лука X), приказната за добриот Самарјанин. Овде се важни три работи: најнапред ова е прв превод на македонски стандарден јазик на библиски текст што нè поврзува со преводите на новозаветните текстови на современ дијалектен јазик од втората половина на XIX век, понатаму, овој превод е направен од страна на Бл. Конески стилски во духот на споменатите текстови, т.е. во духот на народниот начин на раскажување и најнакрај, овој извадок соодветствува со истиот текст објавен на повеќе словенски јазици во споредбената граматика „Словански јазици“ на Рајко Нахтигал (1952), така што е податен за споредба.

Од современата есеистичка проза е земен долг извадок од текстот на Блаже Конески „Македонската литература во деветнаесетти век“ (изборот не е случаен и е мотивиран од фактот дека во однос на јазикот и стилот овој текст претставува одличен пример во рамките на жанрот и истовремено дава неопходни информации за македонската култура). Од современата драмска проза е земен извадок од „Бегалка“ од В. Иљоски (изборот на оваа драма е мотивиран од фактот дека таа првобитно била напишана на кумановски говор, а потоа осовременета на стандарден јазик), а исто така поради фактот дека нејзиниот јазик е интересен бидејќи „The dialogue is typical of colloquial Macedonian, except that it contains a relatively large percentage of words of Turkish origin, which gives it a some what old-fashioned flavor.“ (Лант 1952: IX).

Од уметничката проза овде се застапени современите писатели Владо Малески-Тале со „Младоста на Фросина“, оценета како една од подобрите кратки раскази на македонски, Славко Јаневски со повеста „Улица“ со забелешка дека ова е најдолгиот расказ на македонски во тоа време, сличен на роман и необичен според својата тематика бидејќи го разгледува животот во Југославија меѓу двете светски војни, Јован Бошковски (земени се три извадоци од „Растрел“, кус расказ излезен 1946 г. и за оваа пригода адаптиран од страна на авторот на стандарден јазик) и Димче Маркоски, со забелешка дека „Чичко Алексо“ е единствениот објавен расказ од страна на „овој млад автор“ и дека темата на партизанското движење, герилската војна и партизанскиот илегален живот е централна и кај многу други автори. Многу е интересна забелешката на Лант (1952: X) дека јазикот на овој расказ е ис-

правен од страна на Бл. Конески највеќе во однос на лексиката (елиминација на србизмите).

2. Книгата содржи предговор, мошне важен од гледна точка на определување на македонскиот јазик како посебен дијасистем⁸³ во словенскиот јазичен свет. Мора посебно да се одбележи (в. погоре) дека во тоа време (1952 г.) ситуацијата за македонскиот народ е многу сложена: тој и неговиот стандарден јазик базиран врз централните *a*-говори на западномакедонското наречје е изложен на остри напади од страна на претставниците на официјалната бугарска лингвистика, но и на некои претставници на советската (руска) лингвистика, при што се одрекува сегашноста и минатото на нацијата, на нејзиниот јазик, а се проблематизира постоењето на македонско малцинство во соседните земји: Бугарија, Грција, Албанија. Всушност, се прават обиди да се изгради македонски јазичен стандард врз база на егејските и пиринските говори. Тоа е еден јазик со мешана македонско-бугарска граматика на кој е издадена и една граматика и други учебници, па дури се печатат и преводи. Повеќе за ова в. кај Ристовски (1999). Лант (1952: 1) не само што јасно и гласно кажува дека македонскиот народ освен во Република Македонија живее и во Егејска и Пиринска Македонија, туку и го определува статусот на неговиот јазик во овие делови на Македонија: „In Bulgarian or Pirin Macedonia, the Macedonian language enjoyed the status of a secondary tongue from 1944 until 1948, but it has since been forbidden. In Greek or Aegean Macedonia, where the Slavic population has been decreased by emigration or hellenization, the language has never been permitted.“ Ваквото објективно изјаснување е еден многу смел чекор за она време и е одраз на високиот степен на независност и научната слобода на Хорас Лант, кој како Американец воспитан во демократски дух, е ослободен од „балканските“ предрасуди.

Местото на македонскиот јазик во јужнословенскиот и словенскиот јазичен свет е определено, сосема правилно, според најстарата дистинкција – развојот на еровите. Балканските словенски јазици, според Лант (1952: 1), можат да се разделат на две гру-

⁸³ Терминот „дијасистем“ потекнува од У. Вајнрајх (1954: 390). Него го дефинираме на следниот начин: „систем на дијалектен комплекс гледан во дијахрониски континуитет, а кој одлучува за самостојноста на еден јазик“. Ваквата дефиниција заинтересираниот читател може да ја согледа и во опширната статија посветена на македонскиот јазик/дијасистем на Д. Брозовиќ (1983).

пи според развојот на прасловенските редуцирани вокали (еровите): источна каде двата ера не се развиле еднакво и западна каде тие се развиле еднакво. Од западниот дел на балканските словенски јазици се изведени два дијалекта (дијасистеми) коишто ја дале основата на словенечкиот и српскиот/хрватскиот литературен јазик, а „the eastern Balkan Slavic dialects gave rise to the Bulgarian literary language in the nineteenth century and to the newest of European literary languages, Macedonian, in our own day“. Бидејќи во науката се јавуваат различни мислења за почетокот на македонскиот литературен јазик, в. Спасов (1995), треба да се нагласи дека Лант неговиот почеток го сместува во 1944 г., по официјалното прогласување на македонскиот литературен јазик на Првото заседание на АСНОМ.

Во таа смисла, Лант (1952: 6) ја доуточнува својата дефиниција, па истакнува дека иако македонскиот јазик е тесно поврзан со другите два соседни јужнословенски јазици српскиот и бугарскиот, врската со бугарскиот е подлабока: македонскиот и бугарскиот сочинуваат јазична подгрупа, определена според Лант, како источно-балканско-словенска. Оваа своја класификација тој ја аргументира со фактот дека јазиците-дијасистеми расположени на источниот дел на Балканскиот Полуостров (бугарскиот, македонскиот и југоисточните дијалекти на српскиот) покажуваат инвентар на заеднички особености како што се: губењето на деклинацијата, губењето на инфинитивот, развојот на постпозитивниот член (јас би додал: не на еднаков начин и не со еднакви резултати во секој од нив посебно), па, покрај посебностите коишто ги разделуваат дијасистемите (на пр. развојот на „јат“ во бугарскиот наспроти македонскиот), сепак не постојат апсолутни граници меѓу македонскиот и српскиот, македонскиот и бугарскиот, како што, впрочем, не постојат такви граници и меѓу хрватскиот/српскиот дијасистем наспроти словенечкиот итн. Ваквото издвојување на бугарскиот и македонскиот јазик во посебна источно-балканско-словенска подгрупа меѓу јужнословенските јазици произлегува од опозицијата, имплицитно дадена кај Лант, а таа е: балканизирани *vs* небалканизирани јужнословенски јазици. Во таа смисла, приznakот +балканизиран е карактеристичен за бугарскиот и македонскиот јазик, додека за српскиот/хрватскиот важи приznakот -балканизиран. Ова е единственото правилно сфаќање на мотивираноста на Лантовата поделба. Поинаку работата ја разбира Тодор Маневиќ (1953-54 а: 431), па го критикува Ланта за ваквата поделба велејќи дека „за деобу јужнословенских језика у

две групе нема доволно оправдања“, аргументирајќи дека „морфолошке и нарочито синтаксичке особине у македонском, које се упоређују са бугарским, новијег су постанка и њих не смео издвајати од општих балканизама, ако већ у једну нормативну граматику, ради места које одређујемо македонском језику, уносимо местимично паралеле из осталих словенских језика и потсећамо на старије стање извесних језичких форми“. Вистината е дека јужнословенските јазици, во таа смисла и нивната источна подгрупа – македонскиот, бугарскиот се претставуваат лингвистички како дијалектен континуум во кој, низ историјата, се имаат јавено иновациски центри, формирани како жаришта на изоглоси. Формирањето на овие жаришта води кон создавање на посебните дијасистеми. Тополињска (1996) истакнува: „познато е дека македонските системи покажуваат резултати на најинтензивна интерференција со ароманскиот и мегленороманскиот, додека бугарските системи имале најразвиени контакти на давање-земање со (дако)романските дијалекти (с. 37); треба да паметиме (1) дека двата стандардни система претставуваат идеализација на состојбите карактеристични за дијалектните комплекси кои во поширока перспектива сочинуваат алки на еден дијалектен континуум, но алки прилично просторно оддалечени, и (2) дека самите механизми на стандардната идеализација, свесно одбрана во двете јазични заедници, суштествено се разликуваат (с. 61); типолошките разлики што ги покажуваат двата современи стандарди можат да се поделат – во прв ред – на две групи. Првата, поважна и поинтересна, ја сочинуваат разликите настанати како реакција од страна на различни словенски дијалектни системи на различни импулси од соседните несловенски системи. Во втората група спаѓаат разликите настанати во резултат на свесни интервенции на кодификаторите (с. 100); во групата разлики предизвикани од карактерот на стандардизационите процеси на бугарска страна се гледаат ефекти на насилна славизација и „дебалканизација“, така што во бугарскиот стандарден јазик наоѓаме појави што им се туѓи на сите бугарски дијалекти. Македонската стандардизација не знае за такви појави – таа од својата дијалектна база се оддалечува главно во смисла дека проскриптивната стандардна норма *ex definitione* бива построга од узуалната дијалектна норма (с. 101)“.

Меѓутоа, не е мал бројот на изоглосите што се распростират низ повеќе од еден дијасистем, при што често, иако не секогаш, за тоа одлучува и нивната старост: постарите изоглоси истовремено се и „релативно подолги“, почесто ги преминуваат гра-

ниците на еден (или повеќе од еден) дијасистем, додека „помладите“ изоглоси се и „релативно покуси“, почесто не ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, а, пак, „најмладите“ изоглоси се и „најкуси“, често се ограничени дури и во едно дијалектно подрачје на даден дијасистем. Притоа, најчесто „помладите“ изоглоси по својата природа се несловенски балкански елементи во словенските дијалекти.

Што се однесува до прашањето за карактеристиките на изоглосите што ги определуваат и ги разграничуваат македонскиот и бугарскиот дијасистем, мора да се имаат предвид структуралните (формалните) карактеристики и нивната фреквенција, дистрибуцијата во текстот, нивните семантички карактеристики, како и нивната старост. На пр.: една од најстарите изоглоси што ја опкружува речиси целата македонска јазична територија (со исклучок на еден мал појас на северните дијалекти) е *o* од силниот заден ер (*сон*) во сите позиции. Оваа изоглоса навистина ја префрла македонската јазична територија и ги зафаќа северозападните бугарски дијалекти, но таму *ъ* минува во *o* само во суфикси, што значи дека во однос на дадената карактеристика македонскиот јазик се разликува во квалитативна и во квантитативна смисла. Овој, како и другите податоци, во главни црти, ги покажува Лант (1952: 6-7) кога ги дава карактеристиките на македонскиот јазичен дијасистем, в. т. 3.

3. Лант (1952: 6-7) ги определува карактеристиките на македонскиот јазичен дијасистем. Маневиќ (1953-54 а: 430) му замерува на Лант (и индиректно на Конески, в. Маневиќ 1953-54 б) дека во Граматиката не дава ниту приближна слика за територијалните граници на македонскиот јазик, па може да се дојде до заклучок дека само дијалектите затворени со четириаголникот Прилеп-Битола-Кичево-Велес се македонски. Меѓутоа, во духот на прашката школа, поврзана преку Јакобсон со американскиот харвардски структурализам, Лант мисли на централните западни македонски дијалекти носители на основните карактеристики на дијасистемот, а тоа се говорите во погореспоменатиот четвораголник. За разлика од нив, другите говори, според овој пристап, се помалку или повеќе оддалечени од нив и покажуваат повеќе вкрстувања со изоглоси кои доаѓаат од други жаришта. Пораката е јасна (в. погоре): дијасистемот се сфаќа како множество на изоглоси, последица на дијахрониски процеси кои довеле до комбинација на изоглоси и нивно усогласување на комбинаторен и

синтагматски план во синхронијата⁸⁴. И Лант (1952: 5) и Конески (1952б: 62) зборуваат за централни и периферни (преодни) говори. Сп.: „ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток ... забележуваме постепено преминување на нашите говори накај бугарските. *Јасно е дека периферискиите говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш поради тој свој смесен карактер*“ (курзивот е мој, Љ. Сп.).

Значењето на „Граматаката на македонскиот литературен јазик“ од Бл. Конески за определување на македонскиот јазичен дијасистем, а на која во овој поглед се угледува Лант, по повод 25-годишнината од нејзиното излегување, го истакнува Б. Видоески (1977, б) со следниве зборови: „концепирана вака Граматаката на Конески е прв прирачник од македонски автор на македонски јазик што на читателот му ја презентира јазичната материја на нашиот јазик во нејзината целокупност, изложена системски и научно осмислена и образложена. Само како таква таа можеше да биде добро прифатена и од нашиот, **а особено од странскиот читател** (подвлечено мое, Љ. Сп.).“ А сега за дијасистемот: „За странските слависти беше посебно важно тие да можат да го доловат **она што е во македонскиот посебно и потипично, и диференцијално во однос на другите јужнословенски јазици** (подвлечено мое, Љ. Сп.). Компаративната словенска граматака, која порано македонскиот го прилепуваше кон еден или кон друг соседен словенски јазик, или дури и не го спомнуваше него, дури сега, по излегувањето на учебникот на Конески, можеше поавторитативно да го определува местото на македонскиот јазик во јужнословенската и словенската јазична фамилија.“

4. Како што се кажа погоре, книгата на Лант е составена од следниве делови: Предговор, с. I-XII, Содржина, с. XIII-XIV, Вовед, с. 1-7, Дел I: Граматака на македонскиот литературен јазик, с. 9-104 (Фонологија и ортографија, с. 9-25, Морфологија, с. 26-65, Глагол, с. 66-104), Дел II: Избор на текстови, с. 105-185, Дел III: Речник, с. 187-287.

Како што веднаш може да се забележи, целата граматака е сместена на 95 страни, додека само на глаголот, во овие рамки, му се посветени 40 страни. Ваквата забелешка не произлегува од гола статистика, туку се темели врз фактот дека се работи за опре-

84

За релацијата центар-периферија в. Спасов (1995).

делена методолошка постапка. Имено, поаѓајќи од школата на американскиот дистрибуционализам, во делот на фонологијата е поместена, всушност, во голем дел морфонологија, претставена преку описот на вокалските и консонантските алтернации, додека во деловите посветени на морфологијата и глаголот е поместена синтаксата на реченицата. На овој начин Лант го покажува она што е општоприфатено во новите теории, а имено дека глаголот претставува семантичко јадро на реченицата, или, како што истакнува тој, името е предмет, а глаголот е настан и како таков врзува предмет. Оттаму, на глаголот му е посветено особено внимание (в. погоре) бидејќи, освен синтагматските односи, таму се опишани и сите временски парадигми, наследените словенски, како и новите, појавени под романско влијание во македонскиот јазик. Впрочем, оваа постапка, во деловите посветени на морфологијата и глаголот да е поместена синтаксата на реченицата ја наоѓаме и во Граматиката на Блаже Конески (во вториот дел: за формите и нивната употреба). Мислам дека ваквата постапка во Лантовата Граматика го поддржала Конески да го стори истото, така што може да се претпостави дека инспирацијата за тоа не е дојдена, како што претпоставуваа некои, директно од трудовите поврзани со Прашката школа.

5. Лант, поаѓајќи од состојбата во литературниот јазик, во македонскиот наоѓа 31 фонема. Фонемите во описот се распределени во (под)множества на 5 вокали (*и, у, е, о, а*), 4 полувокали (*р, ј, љ, л*), 3 назални консонанти (*м, н, њ*), 9 парови на консонанти маркирани според признакот +звучност, вклучувајќи тука 4 парови на опструенти/експлозивни (*п/б, т/д, к/г, ч/џ*), 3 парови на фрикативи (*ф/в, с/з, ш/ж*) и 2 пара на африкати (*ц/с, џ/џ*), како и еден непарен безвучен фрикатив (*х*). На тој начин, Лант во иста подгрупа ги сместува (*ј*) што е глајд во македонскиот јазик, како и (*р, љ, л*) што се ликвиди (в. Савицка/Спасов 1997). Интересни се секако опозициите во кои се поставени признаците што ги опслужуваат македонските фонemi. Тоа се 8 парови на дистинктивни признаци претставени во хиерархија од 1 до 8: 1. *вокалски – невокалски*, 2. *консонантски – неконсонантски*, 3. *компланетни – дифузни*, 4. *грависни – акутни*, 5. *назални – орални*, 6. *конингуирани – ирекирани*, 7. *звучни – безвучни*, 8. *спиритизирани – благи*. Од денешна гледна точка радува да се знае дека ова е првата примена на теоријата на универзалните парови на дистинктивните признаци на Јакобсон, Фант и Хале (1952) во описот на односите меѓу гласовите на еден словенски јазик.

Во делот посветен на дистрибуцијата на фонемите Лант ги опишува познатите факти на дистрибуцијата на гласовите во текстот и рестрикциите што притоа се јавуваат. Тој зборува за неутрализација на опозицијата по звучност на крајот од зборот (*леб* → *лей*), однесувањето на *в* во различни контексти (*свай̄и*, *й̄вори*, *двор*, *но: ф̄йор*) итн. Посебно се разгледани границите (јунктурите) на морфолошките шевови: морфемата и суфиксот, морфемата и префиксот (*десей̄ӣе*, *седуммина*, *оддалеку*, *разземе*).

Во делот посветен на вокалските и консонантските алтернации се среќаваме со постапки кои поаѓаат од пописот (констатација на синхронските факти), а не го објаснуваат патот како се дошло до нив. Ќе беше добро да има такви објасненија, коишто ќе ја поврзат синхронијата со дијахронијата. Како пример ја земам алтернацијата *с, з, ш : ф* од типот *образ – обрафче, воз – вофче, кӯӣија – кӯӣифче*. За овој пример Голомб (1956: 113) со право укажува дека може да биде објаснет само историски. Имено, тука се работи за постарата форма **кӯӣихче* која е добиена со дисимилација на групата *ишч* во *хч*, па потоа за премин на *х* во *в/ф* како нормален процес карактеристичен за македонскиот јазик што се докажува и преку дијалектниот материјал.

Следната работа за која може да се зборува при објаснувањето е ставањето во системот на вокалските алтернации на примерите од типот *й̄адне : й̄адна, чуе : чу* како алтернации на ниво на морфолошки исти морфеме (*е : а; е : ∅*), а не како алтернации на морфолошки различни морфеме: првата ѝ припаѓа на презентската основа, а втората на аористната. И за оваа работа со право реагира Голомб (1956: 113), укажувајќи со тоа на општата слабост на американскиот дистрибуционализам, односно да не се зема предвид значењето.

Во делот посветен на ортографските правила се даваат основните принципи што важат за македонскиот литературен јазик.

Особено внимание заслужува делот посветен на прозодиските карактеристики на македонскиот литературен јазик. Секако инспириран од извонредниот опис на оваа проблематика даден во споменатата Граматика на Блаже Конески, Лант на почетокот ја определува природата на македонскиот акцент како конфигурациски и определен по автоматизам како антепенултима кај три- и повеќе од трисложните зборови. Според самиот тој факт, ваквиот акцент во својата природата ја има вградено можноста за варијации од различен тип, сп. *лей'ово, М'илан – Мил'ане!* (вокативна форма, дијалектно маркирана што Лант ја цитира

според Видоески, 1950a: 31) и сл. Тука се дадени и исклучоците од третосложното акцентирање, а кои се однесуваат на прилози, глаголскиот прилог, зборовите од туѓо потекло и др. Во овој дел е разгледан и синтагматскиот акцент, односно акцентот на клиничките изрази од сите типови, сп. *н'а-маса*, *не-ќе-с'е-венча* и сл., како и на акцентските целисти, сп. *сув'о-џројзе* и сл., со отстапувањата предизвикани поради т.н. логички акцент, потоа емфатичкиот акцент итн. Треба да се напомене дека ритмичките целисти, иако во овој дел не се разгледуваат посебно, се набележани во првите три текста од изборот на текстови (в. погоре) и тоа од страна на Блаже Конески.

6. Во делот посветен на морфологијата, како што се истакна претходно (в. погоре), авторот ги разгледува само имињата (помен) (именките, придавките, заменките, прилозите и предлозите), додека на глаголот му е посветен посебен дел. Ова, сосема правилно, произлегува од фактот дека во текот на историскиот развој македонскиот јазик претрпел промени кои во општа смисла значат упростување на формата, а од друга страна усложнување на семантиката на граматичките форми.

Поделбата на зборовите е традиционална и е направена според нивната промена на формата во текстот на менливи (ја менуваат својата форма) и неменливи (не ја менуваат својата форма). Меѓутоа, указателно е објаснението зошто, на пример, глаголите имаат бројни форми. Таму (Лант 1952: 26) се вели дека глаголите изразуваат акција или процес и тие имаат бројни форми преку кои се определени учесниците во процесот и нивната релација кон него (в. претходно). Понатаму се определуваат и другите менливи зборови, така за придавките и заменките се вели дека имаат различни форми со кои се изразува родот. Овој приод на поделбата на зборовите или според формата или според функцијата во текстот е традиционален и повеќе ѝ припаѓа на европската школа отколку на американскиот дистрибуционализам. Секако дека таквиот приод претставува компромис во однос на европската граматичка традиција и во однос на сфаќањата на Блаже Конески претходно покажани во неговата монографија за прилепскиот говор (Конески 1949) и применети во вториот дел на неговата Граматика. Наведената монографија на Конески секако му има послужено и на Лант во составувањето на својата Граматика, за што и самиот известува (в. и Петрушевски 1952: 205).

Во времето кога ја создавал својата Граматика, Лант наидува на определена варијантност при употребата на некои форми во културниот идиом. Тоа доаѓало од фактот, сосема разбирлив за тоа време, дека „Macedonian is very young as a literary language, and although the major outlines of morphology and syntax are perfectly clear and no longer disputed, there are many marginal problems which only time can solve“ (Лант 1952: 27). Во врска со споменативе „многу маргинални проблеми“ или варијантности во практичната употреба на македонскиот литературен јазик, чија поддршка, според мене, доаѓа од разликите произлезени од дијалектната раздробеност, Лант им се обраќал на информаторите од Семинарот за словенски јазици (денешната Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици), а тоа биле, покрај споменатите Блаже Конески и Божидар Видоески, и Крум Тошев и Радмила Угринова-Скаловска, кои според Лант „го практикувале модерниот македонски литературен јазик“. Проф. Угринова-Скаловска (усно соопштение) во врска со тоа ме извести дека Лант, кој инаку се одликува со мошне енергичен карактер, многу прашувал и повеќепати ги проверувал работите.

Во врска со споменатото погоре, Лант кон морфолошкиот опис има пријдено на таков начин што на преден план ги издвојувал македонските специфики на фонот на другите (јужно)словенски јазици. Така, тој со право им посветува поголемо внимание на остатоците на морфолошките падежни наставки во македонскиот јазик кај личните имиња и кај роднинските именки кај независната подметна форма во однос на зависната предметна форма. Сп.: *Сѝојан – Сѝојана, Блаже – Блажеѝа* и сл. Исто така, важна е забелешката дека определеноста кај роднинските називи се изразува преку енклитичките форми на личните заменки и дека во таа смисла тие не треба да прибават член, сп. *мојоѝ ѝаѝко – ѝаѝко ми, ѝвојоѝ син – син ѝи*. Како други карактеристики кои го разликуваат македонскиот од бугарскиот јазик (Лант 1952: 37) се клитичките (неакцентогените) форми на личните заменки за датив односно акузатив *ни : нѝ, ви : ве* добиени по пат на аналогича со формите *ми : ме, ѝи : ѝе*.

Лант (1952: 41) му посветува особено внимание на тројниот постпозитивен член во македонскиот јазик, подвлекувајќи дека особено членските морфеми од типот *-ов* и *-он* имаат деиктички карактер на означување на близина односно одалеченост.

Како карактеристична синтаксичка особеност, граматикализирана во македонскиот јазик Лант (1952: 38) го означува удво-

јувањето на предметот со помош на проклитички односно енклитички заменски форми, сп. *му дадов книга на Марко, го видов Марко*.

Од другите разгледани прашања, интересно е да се одбележи дека синтаксичките особености поврзани со имињата (помен) во македонскиот литературен јазик може да се чини дека се „расфрлани лево и десно“. Ова со други зборови значи дека заинтересираниот читател, научен на поинаков пристап во објаснувањето и структурата на граматиките, очекувајќи за синтаксата да се зборува одделно, односно сè да е собрано на едно место, треба да прочита повеќе параграфи, а особено треба да се задржи на делот за предлозите, ако сака да дознае како изгледаат основните синтаксички структури во македонскиот јазик (за ова прашање в. и Голомб 1956: 116). Горната констатација сепак важи само на прв поглед, бидејќи синтаксичките особености поврзани со имињата се логично средени според принципите на категоријалната семантика. Така, материјалот за именската синтагма може да се најде, меѓу другото, во параграфот посветен на избројаната множина („countedness“), сп. *седум дена, неколку дена*; потоа во параграфот (в. погоре) посветен на зависните форми кои можат да ги имаат машките лични имиња или именките кои укажуваат на определена личност од машки пол, на пр. *Да Ви го препрецијавам сина ми Блажеџа., сина (ми, ѝи), од (пред) Констџанџина Миладинов*, при што се укажува и на можната варијантност, сп. *џвореш-џвоџо на Рајка Жинзифова – џесниџе на Рајко Жинзифов*. Во рамките на синтаксата особено е интересна дистрибуцијата на предлозите *на* и *од* кај именските синтагми во современиот дијалектен и литературен јазик, а што историски е поврзано со функционалното и формалното (не)изедначување на поранешниот генитив и датив во корист на дативот (но не во сите говори, в. понатаму). Во врска со ова прашање, Зб. Голомб (1956: 116-117) во својата веќе цитирана рецензија на Лантовата граматика развива една интересна дискусија во врска со употребата на предлозите *на* и *од* во македонскиот јазик. Во слободна интерпретација таа дискусија изгледа како што следува подолу. Голомб тргнува од констатирањето факт дека Лант го преферира во литературниот јазик предлогот *на* во функција на изразување на индиректен (дативен) предмет (*destinatio*) и припадност (*possessio*), сп. *Пискоџ на жена / на деџе.; На маж не се вели џака.*; а само во еден пример ја имаме посесивната функција, сп. *од џиле млеко*. Во врска со тоа Голомб ги цитира Кепески (1950) и Корубин (1954) каде, помалку

или повеќе, се разграничени функциите на предлозите *на* и *од*, сп. *од Андона, од креветѝ* наспроти *на Андона, на креветѝ*. Голомб, повикувајќи се на Корубин (1954), укажува и на уште една важна функција на предлогот *од*, квазипосесивната, објаснета преку следните примери: *ме разбудува крикањето на (од) враиѝаѝа, на барање на (од) народоѝ*. Голомб (1956: 117) со право укажува дека употребата на предлогот *од* во посесивна функција во македонскиот (но и во постарата фаза на бугарскиот јазик) претставува влијание од балканскиот романски и/или од новогрчкиот јазик. Дискусијата околу ова прашање, односно дали во литературниот јазик да се употребуваат предлозите *на* и *од* во споменатите функции во извесна смисла е сè уште отворена (в. Спасов 1993), бидејќи во овој поглед во културниот идиом постојат превирања и не може да се постави чиста граница. Како и да е, моето подолго задржување врз овој пример не е само поради неговата занимливост и во извесна смисла актуелност, туку е мотивирано од намерата да се покаже дека во времето на пишувањето на Лантовата граматика е интензивен процесот на стабилизацијата на проскриптивната, но и на узуалната норма, кој, рака на срце, не би требало никогаш и да заврши, бидејќи нормата еволуира заедно со јазикот.

7. Од особена важност е делот посветен на глаголот, на што и претходно беше укажано.

Лант (1952: 68) го определува својот пристап кон описот како строго синхрониски: „the facts of the contemporary language are interpreted only in terms of the present-day system, without historical considerations“. Сепак, интересна е теориската појдовна точка во врска со описот на македонскиот глагол. Лант (1952: 66) истакнува дека македонскиот глагол претставува единство на формата и значењето. Во описот на македонскиот глагол тој оперира со три типа категории: онаа што ги карактеризира настанот или процесот, онаа што ги карактеризира учесниците во настанот, како и онаа што ја карактеризира релацијата на учесниците со настанот. Учесниците се окарактеризирани исто така преку три категории: бројот, родот и лицето. Лицето го специфицира (а) зборуваачот, авторот на исказот, првото лице; (б) лицето кому му се зборува, второто лице; и (в) лицето воопшто, ниту еден од претходно споменатите, зборуваачот односно адресатот, т.е. третото лице.

Понатаму, Лант (1952: 66-67) зборува за категоријата аспект (кој го објаснува карактерот на дејството, без да покаже на моментот на зборувањето), при што треба да се нагласи дека тој во

македонскиот јазик наоѓа два типа аспект. Првиот тип е претставен преку два аспекта: терминативен аспект кој означува завршување (комплетирање) на дејството или на серија од дејства, на пр. *Ги фрли камењата*. и интерминативен аспект кој го означува настанот (акцијата или процесот) без да се укаже на неговиот крај, на пр. *Ги фрлаа камењата*. Во вториот тип Лант го сместува аспектот на дистанцата кој означува дека настанот (дејството) се гледа како нешто надвор од определено време или реалност. Тој се остварува на два начина: како дејство кое почнало во минатото и има свои одгласи во сегашноста, или, пак, покажува резултат од минато дејство; или, од друга страна, означува дека зборуваачот не зема одговорност за точноста на кажаното. Така, примерот *Ги фрлиле (интерминативен аспект, дистанца) камењата*. може да значи констатација на факт чии последици се гледаат во моментот на исказот, или дека некој го има известно зборуваачот за настанот. Слично важи и за примерот *Ги фрлаа (интерминативен аспект, дистанца) камењата*.

Од глаголските категории, Лант (1952: 67-68) се задржува уште на глаголската дијатеза, при што се истакнува дека македонскиот глагол може да го определи процесот како непреоден (интранзитивен), но тој не може да даде информација за преодноста (оваа забелешка се однесува на т.н. вторична транзитивизација во македонскиот јазик), сп. *Балоној ѝукна*. наспроти *Го ѝукна балоној*. Преку начинот, од друга страна, се определува односот на учесниците кон процесот во однос на настанот за кој се зборува. Дејството може да биде претставено како потенцијално, сп. *Во живојој би сакал да (сакам да, ѝланирам да) сѝанам ѝилој*., или како планирано (проспективно) што значи дека тоа е со висок степен на можност да се оствари, но не во моментот, сп. *Уиѝре, како и секој ден, ќе одам на рабојта*., *Да си умен, не ќе зборуваи ѝака*. (с. 84). И, се разбира, дејството може да биде предадено како индикативно.

Под насловот *Форми* (на глаголот, б.м.), Лант (1952: 72-80) го опишува образувањето на глаголските збороформи и притоа, исто како и кај именските зборови (в. претходно), го употребува аналитичкиот метод базиран врз строга синхронија што од научна гледна точка е оправдано, но од славистичка гледна точка, т.е. од гледна точка на истакнувањето на специфичностите во зборообразувањето во словенските јазици, не се гледа во што е суштината на словенската конјугација, односно разликите (и односите) меѓу презентската и аористната глаголска основа. Лант нивниот

однос го сведува на проста алтернација на тематската самогласка, сп. *да ѝадне : ѝадна, да исѝие : исѝи, да заѝее : заѝеа* (тука се работи за различни глаголски основи, презентска наспроти аористна, а не за прости алтернации на самогласката на основата).

Под насловот *Значење и уѝоѝреба на глаголскиѝе форми* Лант (1952: 81-104) прави анализа којашто заслужува внимание поради способноста на Лант да ги издели оние особености на македонскиот глаголски потсистем, значајни за неговата морфологија и синтакса, а кои во литературата посветена на прашањето се определуваат како балканизми од различна провениенција. Накратко, тоа се имаконструкциите од типот *има одено, има изедено, има јадено* и сл., со значење на континуирана состојба (continuing state), потоа т.н. балкански тип на кондиционал од типот *Ќе одев на излеѝи, да можев., ќе + имперфект* и зависна да-реченица со значење на услов.

8. Во Делот III: Речник, с. 187-287, е предаден македонско-англиски речник, мислам прв целосен речник на овие два јазика кај нас. Таму се дадени зборовите опфатени во текстовите, во илустрациите кон примерите, но и зборови опфатени во Правописниот речник на македонскиот литературен јазик. Принципите на обработката на речничкиот материјал се исто така објаснети на почетокот на Речникот.

Со него, Граматиката на Лант дава комплетна слика за македонскиот литературен јазик, од фонетика до лексика.

9. Граматиката на македонскиот литературен јазик на Хорас Г. Лант, како што беше наведено на почетокот, има станато неопходна лектира, но и непосредна инспирација, на повеќе трудови посветени на македонскиот јазик воопшто, како и во однос на одделни јазични рамништа. Околу прашањата што се поставуваат во оваа граматика се концентрирале повеќе македонисти од Северна Америка, САД и Канада. Така, ученикот на основачот на македонистиката на катедрата за славистика на Чикашкиот универзитет, професорот Збигњев Голомб, Виктор Фридман во својата дисертација (Фридман 1977) посветена на граматичките категории на индикативот во македонскиот јазик, практички тргнува од Лантовите проучувањата на глаголот, неговите форми и нивните значења во македонскиот литературен јазик што се гледа на многу места во текстот каде Фридман прифаќа, доуточнува, но и отфрла негови заклучоци. Фридман (1977: 98), на пример, има-перфектот го разгледува во рамките на дистинктивните

признаци 1) статалност, 2) резултативност и 3) референтност во сегашноста, со што се надоврзува на системот откриен од страна на Јакобсон (1957) и модифициран од Аронсон (1977).

За оваа Граматика имаат пишувано повеќемина и тоа од различни аспекти. Некои од нив беа споменати претходно во текстот (в. погоре), но овде ќе се потрудам да ги сумирам различните заклучоци. Конески (1953: 79-83) Граматиката на Лант ја означува како крупен придонес на научен план (консеквентно изведен опис врз база на еден синхрониски ориентиран метод) и како дело кое ќе изврши позитивна улога во афирмацијата на најмладиот словенски литературен јазик во странство. М.Д. Петрушевски (1952) исто така истакнува дека граматиката е правена методски консеквентно и препорачува таа да се преведе на македонски јазик за да стане подостапна и за оние што не го знаат англискиот јазик. Голомб (1956) исто така ни кажува дека овој труд е методолошки инструктивен со оглед на целата своја консеквентност, но истовремено му става забелешка на методот на американската дистрибуционалистичка школа дека кога се опишува јазик чија писмена активност се протега речиси 1000 години, мора да се имаат предвид и фактите што ги нуди дијахронијата, а не само на синхронијата. Маневиќ (1953-1954а) покрај пофалбите дека граматиката се одликува со солидни квалитети, принципиелно му забележува на Лант за методот, но исто така имплицитно му забележува на селекцијата на јазичните особености кои Лант ги смета за литературни, правилни и пошироко општествено прифатени во времето кога стабилизацијата на литературниот македонски јазик сè уште не е достигната. Конески (1953: 79) токму ова го истакнува како предност, па вели: „На Ланта треба да му се признае едно качество што е од особена важност кога се работи за опфаќањето на материјата на еден литературен јазик кој тукушто се оформува – тоа е, би рекол, извесен усет за јазичната стварност на моментот.“ Минова-Ѓуркова (1995: 147), во својот опширен приказ на Лантовата Граматика на Симпозиумот посветен на македонскиот јазик од 1945 до 1955 година, заклучува дека таа ја одразува тогашната фаза во развитокот на македонскиот литературен јазик, дека одбележува некои процеси во развиток, регистрира некои колебања на нормата итн., но и дека оваа граматика се одликува со строгост на описот, па поради сето таа заслужува поголем публицитет кај нас.

10. Во заклучок би сакал да истакнам дека и јас се придружувам кон мислењата дека Граматиката на македонскиот литературен јазик од Хорас Г. Лант треба да најде на поширока афирмација кај нас.

Таа за нас, Македонците, е важна заради три работи: 1) консеквентна примена на структуралистичкиот метод при целосен опис на македонскиот јазик, 2) ја одразува најраната фаза на стабилизацијата на македонскиот литературен јазик по неговото официјално нормирање и претставува значаен документ за историјата на нашиот литературен јазик, 3) има несомнен придонес за афирмацијата на македонскиот јазик меѓу научните и студентските средини во Америка (САД и Канада), но и пошироко во Европа.

Самиот Лант, како и неговите ученици и колеги, го афирмирале и во повеќе наврати го бранеле македонскиот јазик пред светската научна јавност преку социолингвистички трудови посветени на минатото и сегашноста на македонскиот јазик, в. на пр. Лант (1959, 1984), Фридман (1975, 1993).

ФАКСИМИЛИ ОД НАСЛОВНАТА СТРАНА,
ПРЕДГОВОРОТ И СОДРЖИНАТА НА КНИГАТА

GRAMMAR
of the
MACEDONIAN LITERARY
LANGUAGE

by **HORACE G. LUNT**

SKOPJE 1952

PREFACE

It is the aim of this book to introduce the reader to the Macedonian literary language. The first part consists of a description of the structure of the sound pattern and the morphological system of the language, the second part is made up of typical examples of Macedonian prose, and the last gives a representative list of Macedonian words with their English equivalents.

This is the first attempt to present Macedonian entirely in its own terms. The current school grammar, *Македонска граматика* (1950), by Krume Kepeski, amounts to an adaptation from similar Bulgarian works, with many quite unnecessary comparative and historical references. The only extensive treatment of Macedonian in any other language is the sketch included in R. de Bray's *Guide to the Slavonic Languages* (London, 1950; pp. 243—313). De Bray took most of his information from Kepeski, and unfortunately included some of the latter's misinterpretations. In the *Guide*, Macedonian is explained exclusively from the comparative point of view, within the framework of the whole group of the Slavic languages. Other published works about Macedonian are only short articles enumerating the salient features of Macedonian as compared to the other Slavic languages.

There are, however, several books and monographs about Macedonian dialects which furnish valuable material for comparative and historical studies. Principle among them are the works of the French Slavists. Prof. André Mazon has written extensively on two of the southwest Macedonian dialects. *Contes slaves du Macédoine sud-occidentale* (Paris, 1923) treats the dialects in the region of Florina or Lerin, in Greece, and *Documents, contes et chansons slave de l'Albanie du sud* (Paris, 1936) is an exhaustive treatise on the dialect of an isolated group of Macedonians in the village of Boboštica in Albania. With Prof. André Vaillant, Mazon edited and published a nineteenth-century text from an area in

VI

Greece which has long been completely hellenized, *L'Evangélique de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar* (Paris, 1938). The bibliographical and comparative data about all Macedonian dialects given in this book are particularly important. The Russian scholar A. Seliščev, writing more from a historical point of view, published several important studies: *Очерки по македонској диалектологији* (Kazan', 1918), a general description and history of Macedonian dialects; *Македонские кодичи XVII и XVIII веков* (Sofia, 1933), an analysis of older written materials; and *Полог и его болгарское население* (Sofia, 1929), which contains a description of a northwestern dialect. The Polish scholar M. Małeckie studied and published materials from the southeasternmost Macedonian dialects, from the villages of Suho and Visoka, northeast of Salonika. None of these works is directly concerned with the dialects on which the Macedonian literary language is based, although Seliščev does touch on them from time to time. The monograph by the Serbian linguist Aleksandar Belić, *Galički dijalekat* (= *Srpski dijalektološki zbornik*, VII, Srem. Karlovci — Beograd, 1935), analyzes a western Macedonian dialect which, although not one of those from which the literary language is drawn, nevertheless has many characteristics in common with them, as for example the accent and the triple definite article.

There is a mass of literature dealing with the origins of Macedonian dialects and the question of their relationship to Serbian or Bulgarian. The majority of this literature is polemic and hopelessly biased. An excellent summary of the opinions expressed during the '30's can be found in Małeckie's article 'Z zagadnien dialektologii makedonskiej', *Rocznik Slawistyczny*, (1938), 119—144.

None of this literature has been used directly in writing the present grammar. Some of the contemporary work by Macedonian linguists has been very important, however. The short monograph by Blaže Koneski on his native dialect of Prilep, 'Прилепскиот Говор', published in the *Годишен зборник* of the Skopje University for 1951 is of great value. It is an analysis of one of the principle sources of the literary language, written by the leading Macedonian linguistic scholar, and has influenced my point of view in a number of respects. The articles in the little journal published by the Seminar of South Slavic Languages in Skopje, *Македонски Јазик* (1950), have also proved useful. Nearly all of the material for the treatment of the accent and the prepositions has come from Koneski's articles in this journal, and other articles have been used freely, although in basically modified form.

VII

A number of difficulties face anyone who tries to analyze such a new language. Macedonian, like most literary languages, contains elements from several regional dialects, and is not identical with any single dialect. While there is general agreement on the outlines and the most significant features of the pronunciation, morphology and syntax, there remains a mass of secondary matters which have still to be solved.

There is not yet a generation educated solely in Macedonian, and the influences of the school languages (principally Serbo-Croatian, and secondarily Bulgarian) are ever present both in speech and in print. The written norms are now fairly well codified, and people who are concerned with culture write in accordance with the norms. That is not to say that the daily press, which must print hurriedly translated news items, achieves a high standard, nor that the barber or baker who puts a notice in his store window is careful with his spelling or his grammar. But it does mean that there is something which can be identified as standard literary Macedonian and contrasted to other things which are not standard.

As a basis for description, I took prose published in the years 1950-51, further restricting myself to works coming under the general heading of *belles-lettres*. Poetry was excluded because it admits a plethora of archaisms and dialectisms and abounds in variant forms not found in prose. Journalistic and most expository prose was not included because the writers too often are strongly under the influence of their school Serbo-Croatian, and they have not taken the time to become sufficiently acquainted with the daily language of the people and with the details of the newly established norms of the literary language. As arbiter for the quality of any given work, and for the „correctness” of any form or construction, I have relied on the judgment of the members of the Seminar of South Slavic Languages at the Macedonian University in Skopje. The description is thus to some degree also a prescriptive, normative grammar, for it ignores usages arbitrarily termed as not in accordance with the standard. However a complete description of all the usage found in all prose of the two years in question would fill several volumes with variant details and elements from many different dialects and languages.

In speaking, most Macedonians continue to pronounce according to their local dialects, and many individuals retain their native morphological and syntactical systems. More and more effort is being made, however, to adopt a pronunciation more in accord with the written standard, and deviant morphological forms are less and less in use among intellectuals. As a basis for the description of the phonemic system, I took the pronunciation of Blaže Koneski, poet, writer, translator, and Professor of the Macedonian Language at

VIII

the University, a native of Prilep. Certain of my observations are based on the speech of his colleagues in the Seminar of South Slavic Languages, Prof. Krum Tošev (also a native of Prilep), Assistant Božo Vidoeski (from Poreče, an area north of the Prilep—Bitola—Kičevo—Veles quadrangle), and Assistant Rada Ugrinova (from Skopje). Data from recordings which other speakers made for me have in every case been checked with these four people.

The grammar is intended to be strictly synchronic. Historical and comparative remarks are confined to the outline in the Introduction and to occasional footnotes. The description is not complete, for it does not treat in detail the adverbs, conjunctions, and particles. The salient points of syntax are included in the morphology. All the points treated have been illustrated by examples taken from Macedonian prose or from one of the four informants named above. The examples have all been checked by Macedonians, and are thus guaranteed to be standard. Any errors in translation are of course my own fault.

The grammar has been written from a strictly linguistic point of view, and will therefore be of most interest to the student of Slavic and general linguistics. I believe, however, that the non-linguist who is interested in learning Macedonian will find it possible to understand the terminology and point of view if he will read slowly and carefully, and will study the examples in conjunction with the grammatical statements.

The texts in the second part of the book have been chosen to illustrate different kinds of prose treating different subjects, and at the same time to present a few representative pieces of Macedonian literature. It cannot pretend to be an anthology, for the selection was made more on the basis of length and of type of vocabulary and subject matter than on that of literary value. It was preferred to present long excerpts which are complete in themselves, or complete works, rather than many fragments which might perhaps be more varied, but which would be incomplete. Although some of the selections were written before 1950, they have been edited to bring them into line with contemporary usage.

The first three selections are folktales which were collected and published during the nineteenth century. They illustrate the type of language which is considered exemplary for the new literary language, although certain details are not accepted. In this book, these texts have been slightly edited, principally in orthography, to eliminate the least acceptable regionalisms. For the benefit of the reader who is interested in comparing this standard with the original dialect form of the stories, I will cite the sources. *Жената од Гаволска опашка* was recorded in the town of Štip

IX

by A. Kostencev and published in the Bulgarian journal *Сборник за народни умотворения* IX (1893), 155. *Мачорот аџија калуѓер* is one of the many folktales recorded by the expert raconteur and folklorist Marko Cepenkov, a tailor of Prilep, and published in the same *Сборник*, VIII (1892), 217. *Свекор, свекрва и снаа* was published in the *Сборник от български народни умотворения*, част втора, VII, 1 (Sofia, 1892), p. 65, compiled by Kuzman Šapkarov, one of the foremost educators in Macedonia in the latter part of the nineteenth century.

The story of the Good Samaritan was included for the benefit of those who are interested in comparing this version with other languages. The same text in many different Slavic languages was published in Rajko Nahtigal's book *Slovanski jeziki*, 2nd edition, Ljubljana, 1952.

The translation of the Gospel text, and the normalization and accentuation of the folk texts were done by the author of the next selection, Blaže Koneski. He was born in Prilep in 1921 and educated in Serbo-Croatian schools. He studied Slavic literatures at the universities of Belgrade and Sofia. From the first, Koneski has been active in the codification and standardization of the literary language, and the astonishingly rapid progress of unification is due in no small degree to his energy and good judgment, to his teachings, admonitions and example. The excerpts included here comprise most of the introduction to the book *Македонската литература во 19 век*, which includes an anthology of nineteenth century Macedonian literature. They are excellent examples of Macedonian expository prose, and give some details about the history of Macedonian culture.

In this and other texts, omissions are indicated by (...).

The play *Безалка* was first written in the dialect of Kumanovo, and was produced in Skopje in 1928. Its author, Vasil Il'oski, was born in Kruševo in 1902, but grew up and was educated in Bulgarian and Serbian schools in Kumanovo. He is at present Professor in the Normal School in Skopje. *Безалка* was rewritten in the new standard language, and published in 1951. The excerpts included here were selected and edited, with Il'oski's aid and approval, to present the main plot in as short a form as possible. The dialogue is typical of colloquial Macedonian, except that it contains a relatively large percentage of words of Turkish origin, which gives it a somewhat old-fashioned flavor.

The Youth of Frosina is one of the best short stories in Macedonian to date. It appeared first in the now defunct literary magazine *Нов Ден* (VI, 8—10, 1950, pp. 21—30). The author, Vlado Maleski, known by his war-time pseudonym 'Tale', was born in Struga in 1919, and educated in Albanian schools in Scutari and

X

Serbo-Croatian schools in Struga. He has been active in Macedonian cultural life and is at present cultural editor of the daily newspaper *Нова Македонија*. This story was incorporated into the scenario which Maleski wrote for the first Macedonian film, *Frosina*, which had its premier on June 31, 1952. It treats one of the central themes of Macedonian literature, the difficulties of the life of the *pečalbar*, the worker who is forced to go away from home to seek employment, and of the hard lot of the wife and children he leaves behind.

A Street (1951) is to date the longest story in Macedonian, which has yet to produce a novel. The author, Slavko Janevski, was born in Skopje in 1920, and he attended school there. He is one of the leading poets, and only recently has turned to prose. *Улица* is unusual in its treatment of life in Yugoslavia between the two wars—most Macedonian prose deals either with an older period or with the Second World War and the subsequent events.

The three selections by Jovan Boškovski all appeared in the first published volume of Macedonian short stories, *A Shot* (*Пастрел*), which came out in 1946. They have been edited by the author to conform with the present-day standard language. Boškovski was born in Skopje in 1920 and educated there. He has written a number of short stories, of which these are typical. At present he is a writer and director with the Macedonian film company, Vardar-Film.

Čičko Alekso is the only published story of the young writer Dimče Markovski. He was born in Prilep in 1923 and educated in Serbo-Croatian and Bulgarian schools. The story was originally published in the short-lived literary magazine *Idnina* (II-6, 1950, pp. 45—55), which ceased publication in 1950. The language has been slightly revised by B. Koneski (principally to eliminate Serbisms), and the punctuation, which was completely chaotic, has been changed to conform to American usage (not Macedonian standards, particularly with regard to the use of quotation marks). The theme of the Partisan Movement, guerilla warfare, and the life of underground workers is central in Macedonian literature, and this story is typical of many others, by various authors.

It may be noted, parenthetically, that the punctuation found in Macedonian publications is extremely varied. Some authors hold to the German and Russian type of punctuation by hard and fast rules, while others follow the looser sort of system used by the French and English. And all are dependent on the whim of the printer, who frequently imposes a few ideas of his own. The use of the comma and the means for indicating direct quotation are subject to the most fluctuation.

The vocabulary is made up first of the words in the reading selections and those discussed in the grammar. It includes, further,

XI

most of the words from the spelling dictionary in the *Македонски правопис*, and from the vocabulary compiled by Koneski for the Serbian and Croatian readers of the *Антологија на македонска поезија* (Belgrade, 1951). It also includes a number of words which I collected for a discussion of word-formation in Macedonian. The reader who is acquainted with the general Slavic habits of word-formation will find interesting material here. The vocabulary also contains some of the most important words which appear in the daily press, and the most frequent abbreviations.

This book is the result of a long-standing interest in Macedonian which dates from 1944, when I chanced to see some Macedonian news bulletins, a newspaper, and a tiny brochure containing a translation of a Russian story. It was impossible to get more materials in 1945, and I learned nothing more about the new language until 1946—47, when I attended the lectures of Prof. Antonín Frinta, at the Charles University in Prague. This was probably the first regular course in Macedonian offered by a non-Yugoslav institution. During the next few years I read the few Macedonian books which I managed to obtain, and studied the available works on various Macedonian dialects. In 1950, at a series of conferences for foreign Slavists conducted at Bled under the sponsorship of the Yugoslav Ministry of Science and Culture, I heard the lectures of Prof. Blaže Koneski and Prof. Krum Tošev on the Macedonian language, and that of Prof. Haralampie Polenaković on Macedonian literature. In 1951, thanks to a leave granted me by the President and Fellows of Harvard University, I was able to spend three months in Macedonia, working exclusively on the language. This book represents the fruits of that visit.

It would never have been possible without the constant aid of Blaže Koneski. Not only did he furnish printed materials and help in the control of the Macedonian texts and examples, as indicated above, but he was always willing to spend hours in explaining grammatical problems, defining words, and furnishing suitable illustrative examples for various points. It was his initiative which made possible the printing of this book in such an astonishingly short time after the completion of the manuscript. I can only hope that its appearance will serve in some way as an expression of my thanks to him.

Professor Krum Tošev, and Assistants Rada Ugrinova and Božo Vidoeski also gave much of their time. Miss Ugrinova and Mr. Vidoeski particularly lightened my burden of mechanical work by helping to record vocabulary on cards, and by patiently defining words for me for hours on end. Miss Ugrinova also read the proofs of the Macedonian texts. I am deeply grateful to these Macedonian

XII

scholars. My thanks are due also to Assistant Pavle Ivić, of the Institute for the Serbian Language in Belgrade, for his help in reading proof.

The grammar owes a great deal to the teachings of my colleague and friend Prof. Roman Jakobson, of Harvard University. The general approach to the problems is one which I learned from him, and his comments on the first draft of the manuscript enabled me to clarify many difficult points. I should also like to thank at this time Dr. Cornelius van Schooneveld, who read most of the manuscript and discussed various problems with me. To Prof. Morris Halle of the Massachusetts Institute of Technology I am grateful for his many helpful comments, and especially for his advice on the analysis of the phonemic system. The manuscript would never have been finished in time had it not been for the unselfish help given me by Dr. Lawrence G. Jones and Dr. E. Paul Gauthier in the arduous task of typing the vocabulary. Bob Ellrich and Al Baum also gave much-needed help in the final preparation of the manuscript.

Finally, I wish to thank the Yugoslav Council for Science and Culture and the Macedonian Ministry of Education, Science and Culture for the financial aid which they granted me, thus enabling me to prolong my stay in Macedonia and study the language more thoroughly.

Horace G. Lunt

Belgrade, July 21, 1952.

TABLE OF CONTENTS

	page
Preface	V
Table of Contents	XIII
Abbreviations	XV
Introduction	1
PART ONE — A Grammar of the Macedonian Literary Language	9
Chapter I. Phonology and Orthography	9
Phonemics (§1)	9
Morphophonemics (§1.2)	14
Orthography (§1.3)	18
Prosodic Features (§1.4)	21
Chapter II. Morphology	26
Introductory Remarks (§2)	26
Substantives (§2.1)	27
Gender (§2.11)	27
Forms (§2.12)	27
Plurals (§2.13)	28
Collectives (§2.14)	31
„Countedness“ (§2.15)	32
Vocative (§2.16)	32
Dependent Forms (§2.17)	33
Adjectives (§2.2)	34
Comparison (§2.4)	35
Pronouns (§2.3)	36
Personal Pronouns (§2.31)	37
Demonstrative Pronouns (§2.24)	40
Definite Articles (§2.41)	41
Interrogative Pronouns (§2.5)	43
Relative Pronouns (§2.6)	44
Indefinite Pronouns (§2.7)	45
Qualitative and Quantative Adjectives (§2.8)	47
Numerals (§2.9)	47
Adverbs (§3)	51
Prepositions (§4)	52
Chapter III. The Verb	66
Introductory Remarks (§5)	66
A. The Morphology of the Verb	68
General Notions (§6)	68
Aspect Morphology (§6.1 - 6.4)	69
Forms (§7)	72
Present (§8)	73
Imperfect (§9)	73
Aorist (§10)	74

XIV

	page
Imperfect I-participle (§11)	75
Aorist I-participle (§12)	75
n/t participle (§13)	75
Imperative (§14)	76
Verbal Adverb (§15)	76
Verbal Substantive (§16)	76
Irregular Verbs (§17)	76
„to be“ (§18)	79
Summary (§19)	79
B. The Meaning and Use of the Verbal Forms	81
Direct Forms	81
Present (§20)	81
Excuse: да + Present Forms (§21)	84
Imperfect (§22)	87
Aorist (§23)	90
„Distanced“ Forms (§24)	91
n/t participle (§25)	97
има-compounds (§25.4)	99
Potential Mood (§26)	100
Projective Mood (§27)	101
Intransitive Voice (§28)	101
Imperative (§29)	102
Verbal Adverb (§30)	104
Verbal Substantive (§31)	104
PART TWO — Reading Selections	105
A. Folk Texts	105
Жена од гаволска опашка	105
Мачорот аџија и калуѓер	106
Свекор, свекрва и снаа	109
B. Gospel Text, Luke X:30-35	111
C. Contemporary Expository Prose	112
Blaze Koneski: excerpts from Македонската литература во 19 век	125
D. Contemporary Dramatic Prose	125
Vasil Il'oski: excerpts from Бегалка	125
E. Contemporary Narrative Prose	140
Vlado Maleski — „Tale“: Младоста на Фросина	140
Slavko Janevski: excerpts from Улица	152
Jovan Boškovski: Непријатели	164
Во поход	167
Земјата на Панка Бисерин	170
Dimče Markovski: Чичко Алексо	175
PART THREE — Vocabulary	187
Map of the Republic of Macedonia	

**ОПИСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТИ, СЕМАНТИЧКИ
ФАКТИ, ДИЈАЛЕКТНИ ФАКТИ, ФОНОЛОГИЈА,
ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ГРАМАТИКА НА СТАНДАРДНИОТ
ЈАЗИК) ОД ВИКТОР А. ФРИДМАН**

0. Виктор А. Фридман ѝ е познат на македонската средина како научник кој се занимава со македонскиот јазик, но и со повеќето јазици кои се зборуваат на балканскиот простор. Според тоа, знаењето на повеќето балкански јазици, словенски и несловенски, му овозможува на Фридман и македонскиот јазик да го опишува во таков контекст, односно во контекст на интерференции на типолошки слични јазици.

Граматиката на македонскиот јазик е дел од поголемата книга под наслов „Словенски јазици“ која е редактирана од Бернард Комри и Гревил Г. Корбет и издадена од издавачката куќа „Routledge“ (Лондон и Њујорк) во 1993 г. Идејата на редакторите е во една книга да се соберат описи на сите словенски литературни јазици и секој опис да го следи истиот модел. На овој начин секој лингвист има можност да прави споредба на една јазична појава кај сите словенски јазици. На таков начин книгата е наменета не само за слависти туку за сите лингвисти англофони. Со ова се објаснува фактот дека за јазиците со кирилско писмо, секој збор и секоја реченица е дадена и на кирилица и на латиница. За разлика од другите вакви прегледи за словенските јазици кои имаат само по еден автор, редакторите, докажувајќи дека развитокот на словенска лингвистика сега е толку голем што не може еден човек да ја познава целата лингвистичка литература за сите словенски јазици, решиле секој опис да биде напишан од човек кој е познат како експерт за дадениот словенски јазик. Освен тоа, сите автори живеат или во Северна Америка или во Велика Британија. Така е поканет Виктор Фридман да ја напише главата за македонскиот јазик.

Затоа што книгата им е наменета на лингвисти од различни профили, основата е дескриптивна, со оглед и на дијахронијата и на синхронијата. За разлика од другите слични прирачници, повеќе внимание ѝ е посветено на синтаксата, како и на деловите од лексиката кои се интересни за типолозите (боите, деловите на телото, и роднинските термини). Од причина што секоја глава тре-

ба да биде споредлива со другите глави што се однесуваат на словенските јазици, како и поради ограничениот број страни, некои информации се присутни само заради споредливоста и/или не се повеќе расчленети.

Ова се општите информации што ги добив лично од Фридман, а сега сакам да преминам на подетални објаснувања.

1. На почетокот е предадена дијалектна карта на Македонија, а дијалектите се поделени според следниве групи: западни дијалекти (охридско-преспанската група и дебарската група, полошка група, Гора, Скопска Црна Гора и западно-централната група), костурско-корчанска група; источни дијалекти (Куманово, Крива Паланка, Штип, Струмица, Тиквеш, Мариово, Малешевско-Пирин, долновардарска група, Серес-Неврокоп). Овде треба да се спомене дека оваа поделба е постара. Во поновата поделба (в. Видоески 1998)⁸⁵ јужните говори се приклонети кон југоисточното наречје, па оттаму новата поделба изгледа како што следува: Западномакедонско наречје: Централни говори; Западни периферни говори (горнополошки, дебарски, струшки, охридски и преспански говори; Дримколско-голобродски говор; Вевчанско-радошки говор; малорекански (галички) говор; Рекански (жировнички говор); Југоисточно наречје: Штипско-струмички говори; Тиквешко-мариовски говори; Малешевско-пирински говори; Јужни говори (Солунско-воденски (долновардарски) говори; Серско-лагадински говори; Костурско-корчански говори (Корчански говор; Костурски говор; Нестрамско-костенариски говор); Северни говори.

Во воведниот дел како *македонски* се дефинираат оние словенски говори што се зборуваат на територијата на етничка Македонија. Потоа е даден кус преглед на борбата на Македонците за свој јазик низ вековите сè до неговата официјална кодификација.

Потоа следува одделот за фонологија, каде што е даден инвентарот на сегменталните фонеме (вокали и консонанти) и нивниот изговор со повеќе примери. Инвентарот е предаден на вообичаен начин, значи како во македонските граматика. Предадени се основни информации за акцентот на зборовите и клитичките изрази како и акцентските целини.

Натаму следуваат морфофонолошки алтернации наследени од прасловенскиот јазик, како и други морфофонолошки рецетни алтернации.

⁸⁵ Видоески 1998-2000 = Видоески, Б. 1999, *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 1-3, МАНУ, Скопје.

Третиот дел под наслов Морфологија е поделен на морфологија на имињата и морфологија на глаголот. Особено внимание му е посветено на тројниот член како македонска специфика. Потоа се предадени множинските форми на именките од сите видови: од обичната до избројаната множина, при што е укажано и на колебањето на наставките. Заменките (личните и заменките придавки) се објаснети во третиот параграф. Во истиот параграф се објаснети и придавките, со нагласка дека не постои синхрониска опозиција во значењето меѓу долгите и кратките форми на придавките. Потоа тука се дадени и придавските компарации. Сега следуваат и броевите (главните броеви и бројните придавки). Целиот материјал е богато илустриран со примери.

2. Глаголската морфологија е секако една од областите со кои Фридман се има занимавано пошироко и детално во своите трудови, така што овој дел е подетално обработен. Значи, тука се зборува за маркери од типот на експектативни (*ќе*), оптативни (*нека*), субјунктивни (*да*), интерогативни (*ли*) и други. Оваа поделба е мошне интересна и валидна во научна смисла. Тука се зборува и за двоаспектните глаголи, со наставката *-ира* и со други наставки, како *-ува*, а другите глаголи се поделени на оние со имперфективен аспект и оние со перфективен аспект (вид). За *има-серијата* се вели дека ја покажува сегашната резултативна состојба и се опонира со наследениот *л-перфект*. Категоријата прекажаност (статус) е, според оваа теорија, поврзана со категоријата таксис (последователност во времето). За кондиционалот се вели дека има два типа: потенцијален со *би* и очекуван со *ќе*, сп. *Ако ми се јавише би дошол*. – *Ако ми се јавевше ќе дојдев*. Ова сепак не е општа појава, значи се среќава кај дел од корисниците на културниот идиом и нема дијалектна поддршка. Меѓутоа, таа појава е интересна и секако треба да се одбележи.

Потоа се зборува за категоријата транзитивност во контекст со заменката *се*, на пр. *се разбуди* – *го заспа* *дејше*. каде со право се укажува на вторичната транзитивност во македонскиот јазик развиена од лексички непреодни глаголи. Потоа следува делот за пасив и тука се гледаат сличности меѓу македонскиот и англискиот јазик во однос на т.н. *се-пасив*, сп. *зелкаџа се вари* – *зелкаџа е варена*.

3. Одделот каде што се објаснува конјугацијата е најголем во рамките на главата за морфологија на глаголот, што е разбир-

ливо заради сложеноста на глаголските парадигми како и заради нивниот голем број во македонскиот јазик.

На прво место се разгледани синтетичките глаголски парадигми во сегашното време, во имперфектот и аористот, па потоа аналитичките парадигми при што се поаѓа од глаголската *л*-форма и поделбите на раздели на глаголите според првото лице еднина, што е во духот на македонската граматичка традиција. Подолу се предадени глаголската придавка, глаголскиот прилог и глаголската именка од глаголот *моли* како зеднички пример.

4. Следува деривациската морфологија (зборооообразување), а како прво доаѓа деривацијата на именките, потоа се зборува за придавската деривација, а на крајот се наоѓа глаголската деривација.

Следниот дел е посветен на редот на зборовите кај исказните реченици без клитики и составени со клитики (кратки заменски форми, долги заменски форми, негација и сл.). Потоа Фридман зборува за нормалниот ред на зборовите кај именската синтагма и за неутралниот ред на зборовите, придавката да се најде пред именката. Понатаму во следниот параграф се зборува за редот на зборовите кај другите типови неисказни реченици, односно прашалните реченици. Тука се констатира дека прашалната партикула *ли* се користи помалку во македонскиот јазик отколку во бугарскиот јазик.

Во следниот параграф се зборува за координација и односи меѓу деловите на реченицата и се истакнати некои македонски специфики во однос на англискиот јазик. Следниот параграф ѝ е посветен на субординацијата (подреденоста), при што се истакнати македонските специфики во однос на употребата на заменките *кој(ишо)*, *дека*, *оѝи*, *ишо* и др. Потоа се зборува за негацијата. И овде се даваат некои интересни забелешки, интересни за родениот зборуваач на македонскиот јазик, бидејќи тој и не ги „забележува“ во зборувањето, како на пр. следнава: глаголот *сум/е* не се употребува во негираните конструкции од типот *Дирекѝорои [го] не бил/било*. наспроти *Дирекѝорои го нема*.

Во следниот параграф се зборува за анафората и тука доаѓа до израз македонската специфика изразена преку проклиза на кратките заменски форми, сп. *Ги чекав Кирил и Лиле. Таа дојде, а ишој не*. наспроти *Го видовме Владо кога ишој влезе*. што значи дека личната замена мора да биде кореферентна со *Владо*.

Во следниот параграф се зборува за рефлексивните и заемно-повратните глаголи (reflexives and reciprocals). Во следниот параграф се зборува за посесивноста. Во следниот параграф се зборува за квантификацијата.

5. Следната глава му е посветена на речникот и таму на почетокот се кажува колку има заглавни зборови во речникот на македонскиот јазик, колку има грцизми, турцизми со забелешка дека во реалниот јазик има многу повеќе зборови од забележаните во РМЈ (Речник на македонскиот јазик). Потоа се даваат сличностите (со некои примери во табеларен преглед) меѓу македонскиот и соседните словенски јазици и рускиот јазик.

Интересна е забелешката во која се вели дека постои тенденција за чување на турцизмите во литературниот јазик, бидејќи тие ја поддржуваат разликата меѓу македонскиот и другите словенски јазици. Понатаму исто така е интересно да се објасни фактот дека еден број од романизмите, како дел од интернационалната лексика, на пр. се прифатени уште во турскиот период, сп. на пр. *манџа*, *визииа* и сл. Следниот параграф зборува за инкорпорирањето на странските зборови, па се истакнува дека адаптацијата се случува на повеќе (на сите) јазични нивоа, но полесна е на зборообразувачкото, сп. *фри-шој* – *фри-шојови*. Следниот параграф ѝ е посветен на лингвистичката семантика, па таму се зборува за термините на боите, деловите на телото, роднинските односи.

6. Следниот параграф дава кус преглед на дијалектите и нивните најважни одлики, како на пр. редукцијата на неакцентираниите вокали, разликите во акцентот, историските рефлексии на јат, еровите итн. Накусо се споменуваат и морфолошките и синтаксичките опсобености, на пр. разликите во местото на клитиките меѓу западното и источното наречје итн.

На крајот е даден релативниот број на зборувачите на македонскиот јазик во Република Македонија што само по себе е еден интересен податок. Сосема на крајот се наоѓа библиографијата, односно користената литература.

7. Овој преглед на македонската граматика е еден навистина значаен прилог за македонистиката воопшто. Особено е важно дека тој се наоѓа во еден зборник на граматички нацрти на граматиките на другите словенски јазици. Со тоа тој добива и по-

широко значење во афирмацијата на современиот македонски литературен јазик.

На крајот нека ми биде дозволено да истакнам дека граматичкиот опис на современиот македонски литературен јазик од Виктор А. Фридман ги надминува првичните цели за кои е создаден, а имено да го претстави македонскиот јазик во рамките на семејството на другите словенски јазици, и дека тој има една поширока вредност и затоа треба да му се претстави одделно и на македонскиот читател.

ФАКСИМИЛ ОД СОДРЖИНАТА НА КНИГАТА

CONTENTS

0.	Sociolinguistic and geolinguistic situation	7
0. 1.	Geography	7
0. 2.	Terminology and History	7
0. 3.	Standardization	10
0. 4.	Status	10
0. 5.	Dialects	11
0. 5. 1	Major isoglosses	11
0. 5. 2	Vocalic inventories	11
0. 5. 3	Prosody	12
0. 5. 4	Morphology	13
0. 6	Number of speakers	14
1.	Phonology	15
1. 1.	Orthography	15
1. 2.	Phonemic inventory and phonotactics	16
1. 2. 1.	Vowels	16
1. 2. 2.	Consonants	17
1. 3.	Prosody	21
1. 4.	Morphophonemic alternations	22
2.	Morphology	25
2. 1	Noun	25
2. 1. 1.	Gender	25
2. 1. 2.	Number	26
2. 1. 3	Definiteness	28
2. 1. 4	Case	30
2. 1. 5	Noun derivation	32
2. 2	Adjectives	35
2. 2. 1	Gender/Number inflection & non-inflection	35
2. 2. 2	Definiteness	35
2. 2. 3	Comparison, Gradation	36

2. 2. 4	Derivation	36
2. 3	Pronouns	37
2. 3. 1	Personal	37
2. 3. 2	Possessive	38
2. 3. 3	Deictic	38
2. 3. 4	Interrogative	39
2. 3. 5	Totalizing	39
2. 4	Numerals	39
2. 5	Verbs	41
2. 5. 1	Inflection	41
2. 5. 2	Verbal Categories	48
2. 5. 3	Verb derivation - aspectual	59
2. 6	Adverbs	60
2. 7	Prepositions	61
3.	Syntax	62
3. 1	Element order in declarative sentences	63
3. 2	Nondeclarative sentence types	68
3. 3	Copular sentences	71
3. 4	Coordination and comitativity	72
3. 5	Subordination	74
3. 6	Negation	77
3. 7	Anaphora and pronouns	79
3. 8	Reflexives and Reciprocals	82
3. 9	Possession	86
3. 10	Quantification	87
	Bibliography	97
	Acknowledgments	101
	Map	103

НАЦРТ-ПРОЕКТ ЗА НОВА НАУЧНА⁸⁶ ГРАМАТИКА НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК⁸⁷

1. КУС ПОГЛЕД ВРЗ ДОСЕГАШНАТА ГРАМАТИЧАРСКА АКТИВНОСТ ОД ОБЛАСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Колку и на прв поглед да изгледа дека нашата граматичарска традиција е сиромашна, историјата на македонската лингвистика укажува дека постојат повеќе довршени или недовршени дијакхрониски и синхрониски граматички описи на престижните варијанти на македонскиот писмен јазик. Тука најнапред треба да се спомене *Крајќкајѝа словенска ѓрамајѝика* на Григор Прличев од 1868 год. (Прличев 1994), *Слоѓница речовска* на Ѓорѓи Пулевски (Пулевски 1880; Ристовски, 1996а, 1996б), *Мисли за болѓарскиоѝ јазик* 1 и 2 од Партениј Зографски (Зографски 1858; Ристовски 1996а), *Абецедароѝ* од 1925 година, потоа *Македонскајѝа ѓрамајѝика* од Ѓорѓи Киселинов (Ристески 1991), *Грамајѝика ѝо македонски јазик* од група автори (издадена 1953 г. по Резолуцијата на Информбирото) итн. Овде, се разбира, не ги имаме на ум граматичките описи на различните македонски говори. По формирањето на македонската држава (на I заседание на АСНОМ, 1944 година), граматичарската дејност почнува со *Грамајѝикајѝа на македонскиоѝ јазик* од Круме Кепески (Кепески 1950), потоа доаѓа граматичкиот опис на македонскиот литературен јазик во познатиот *Водич низ словенскиѝе јазѝици* од Реѓиналд де Бреј (Де Бреј 1951), потоа *Грамајѝикајѝа* на Хорас Г. Лант од 1952 год. (преобјавена: Спасов 1998, 2003а) и секако најцелосен, најобремен текст ни дава *Грамајѝикајѝа на македонскиоѝ лиѝератулен јазик* од Блаже Конески, 1 и 2 дел, 1952/1953 год. и заедничкото издание со мали дополнувања од 1965 година. Многу значајни решенија за одделни граматички прашања поврзани со современиот

⁸⁶ Терминот научна граматика го разбираме во однос на опозиција на терминот применета граматика, што значи граматика која не е непосредно наменета за практични цели: лектура и коректура, основно и средно образование, изучување на македонскиот јазик како јазик на средината, како странски јазик и сл., коректурни софтверски програми итн.

⁸⁷ Во коавторство со Искра Пановска-Димкова.

македонски стандарден јазик (СМСЈ) даде Благоја Корубин (в. Корубин 1969-1986, *Јазикот на денешен, 1-4*, 1990а), но жалиме дека од него сепак не добивме една целосна граматика на македонскиот литературен јазик. Освен погоре споменатите, и други странски научници се однесувале со должно внимание кон македонскиот литературен/стандарден јазик, па се напишани граматички кои повеќе или помалку тргнуваат од основното дело: Граматиката на Конески. Тоа се граматиките на: Мареш (1994), Фридман (1992; Спасов 2003а), Тополињска (1995), Пјанка (1990), Усикова (1985 2000), Ковалов (1977), Бошњаковиќ (1986) и др.

Граматиката на Конески, како што е познато, стана основа за детални проучувања на одделните граматички прашања во земјата и во странство, основа на граматиките на македонскиот јазик за употреба во основните и во средните училишта и, се разбира, основна универзитетска граматика при наставата по македонски јазик на домашните, но и на странските университети. Нејзиното значење е, така да се каже, пресвртно во нашата наука за јазикот, бидејќи таа во однос на предметот на описот ја стабилизираше нормата на македонскиот јазик, но истовремено го насочи неговиот натамошен развиток.

Граматиката на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески е и нормативна граматика, што значи дека таа ги препорачува правилностите на македонскиот литературен јазик. Истовремено таа е и описна, што значи дека ги опишува сите јазични рамништа: од фонетско до морфосинтаксичко. Фасцинира научниот метод на описот: применети се најмодерните достигнувања во тогашната славистика, но е направен и еден чекор напред. Описот тргнува од содржината на јазичните структури, значи прифатен е принципот дека формата ја отсликува содржината, но и дека формата соодветно влијае врз содржината. Мошне е важно да се истакне дека Конески не им робува на тогашните научни стереотипи, така што во неговата Граматика се среќаваме со толкувања на определени појави (каква што е, на пример, вторичната преодност на глаголите во македонскиот јазик), кои, како научно прашање стануваат општо прифатени во науката дури многу подоцна.⁸⁸ Едноставно речено, Конески има визија и научна ин-

⁸⁸ Фасцинира и описот на глаголските времиња и нивните значења. Тргувајќи токму од значењата на глаголските времиња, Конески дава и за денешни услови најсовремен опис на синтаксата на македонскиот глагол. Истиот принцип е применет и кај описот на именските форми. Да го споменеме

туиција да ги постави и да ги реши проблемите на оригинален начин. Оттука, може да се заклучи дека Блаже Конески во раните педесетти години на XX век му подари на македонскиот народ дело од трајна вредност. Како што минува времето, станува јасно дека вредноста на ова дело опстојува и неговото препрочитување нуди решенија и за новите прашања што се појавуваат со текот на времето.⁸⁹

Навраќајќи се кон историјата на македонската научна лингвистичка мисла, треба да истакнеме дека мошне современи описи за своето време ни даваат и македонските интелектуалци од XIX век, Зографски (Зографски 1858, 1859), па дури и Пулевски (Пулевски 1880, 2003), и особено Мисирков, кој во главата посветена на македонскиот литературен јазик во книгата *За македонскиот јазик* (Мисирков 2003), како и на други места во книгата, покажува извонредно познавање на структуралистичката лингвистика, којашто ќе стане владејачки правец во славистиката по 20-тите години на XX век, во рамките на познатата Прашка школа (Спасов 1997, 2003б).

Мисирков⁹⁰ и Конески се наоѓаат на слични методолошки позиции. И двајцата тргнуваат од фактот дека јазикот е психолошки и социолошки феномен, што значи дека природниот јазик претставува средство за комуникација меѓу луѓето, но истовремено јазикот е одраз на посебноста на една општествена заедница (во случајот македонската), така што неговата современа состојба е последица на неговиот еволутивен развој и, во таа смисла, претставува суштествен признак на таа општествена заедница.⁹¹

само описот на глаголската придавка во македонскиот јазик од типот *оден, јаден, шеџан, пренесен, изработен* и сл. (в. на пример, Тополињска 1995).

⁸⁹ Како што истакнува Видоески (Видоески 1977б) по повод 25-годишнината од излегувањето на Граматиката на Конески: „Конески при распоредот на јазичната материја избира методска постапка што е најадекватна со функцијата на јазичните единици во процесот на комуникацијата. Во природниот ред на зборовните групи тој јасно ги разграничува категоријалните значења и функционалната страна на јазичните елементи. И на тој план авторот бил принуден да врши ревизија во класификацијата на некои групи зборови (сп. за придавските заменки и модалните зборови), а со тоа и ревизија на некои термини.“

⁹⁰ в. Пандев 2003.

⁹¹ Спореди ги и зборовите на Пулевски: „Народ се велит људи који се од еден род и који зборувајет еднаков збор и који живуваат и се другарат едни со други и који имајет једнакви обичаји и песни и веселја. Тије људите ји викајет

Нивниот поглед врз јазичниот систем поаѓа од фактот дека јазичните единици, тргнувајќи од гласовите па до исказите, претставуваат структури со функција. Структурите се наоѓаат во меѓусебен однос (синтагматски) и сите структури, освен гласовните, имаат своја парадигма. Јазикот се развива (еволуира) во зависност од општествените промени, а историјата на јазикот ги опишува еволуциите коишто довеле до појавата на современата јазична состојба.⁹²

2. ПРЕДМЕТ НА ОПИСОТ

Предлагаме новата граматика да има поширок предмет на описот од обично прифатените стандарди. Тоа значи дека е потребно да се опише нормата (со сите промени што се должат на нејзината еволуција), но и да се покаже нејзината варијантност што се должи, во наши услови, на повеќе причини. Да споменеме некои од нив: широката прифатеност на стандардот наспрема сè уште живата конкуренција од страна на дијалектите, понатаму влијанието врз современата стандарднојазична норма, особено врз нејзината говорена форма (в. Корубин 1969-1986) на историските градски културни средишта, како што се: Кукуш, Штип, Скопје, Велес, Прилеп, Битола и Охрид, чијшто говорен идиом во текот на XIX век и подоцна е престижен и претставува замена за непостоењето на еден пошироко прифатен нормиран јазик. Сепак, кај нас не постои чешката или словенечката ситуација каде што, покрај постоењето на стандардниот јазик, постои општо прифатен разговорен и писмен јазик (коине).⁹³ Процесите на демократизација на општествата од крајот на XX и почетокот на XXI век исто така имаат влијание врз стандарднојазичната норма, особено врз културниот идиом, така што досегашниот стереотип за литературниот јазик единствено како јазик на убавата литература-

народ, а место во које живеат народ се велит отечество од тој народ. Така и Македонците се народ и местово нивно је Македонија“ (Пулевски, 1875).

⁹² В. Мисирков 2003: 283-309.

⁹³ Проучувањата покажуваат (в. Савицка, Спасов 1997) дека разликите во реализацијата на фонемите и појавата на некои од алофоните имаат дијалектна мотивација. Тоа го покажуваат и разликите, на пример, во примената на избројаната множина: *два денари – два денара* итн. (в. Лаброска 1999). Оттука можеме да заклучиме дека варијантноста на стандарднојазичната норма во наши услови е пред сè дијалектно мотивирана.

тура и јазик на интелектуалците повеќе не важи, од што произлегува дека СМСЈ се употребува и од различните социјални слоеви на општеството, се разбира со зголемена варијантност (в. на пример, Треневски 1997 и Јованова-Грујовска 2002).

Од досега изложеното произлегува дека треба да се тргне од правилата поставени на сите рамништа на јазичното општење во Граматиката на Конески (фонетско, зборообразувачко, морфосинтаксичко, синтаксичко), да се укаже на варијантноста таму каде што се јавува, на нејзината опфатеност, како и на нејзиното функционирање во различните сфери на општење (функционални стилови, в. Минова-Ѓуркова 2003). Ова значи дека предметот на описот треба да ја претстави современата стандардна норма на македонскиот јазик на сите рамништа. Меѓутоа, да се даде дефиниција на таквата норма, како и воопшто на јазичната норма, е особено тешко. Дефинициите кои ја сфаќаат нормата како општествена појава, историски конвенционален факт (сп. Степанов 1966: 173) не гарантираат егзактност. Од друга страна, изедначувањето на нормата со кодифицираниот узус не соодветствува во целост на интуитивното разбирање на овој термин. На пример, прифатена е во нормата употребата и на предлогот *на* и на *од* во генитивно-посесивните синтагми од типот: *куќаџиџа на Трајковци* – *куќаџиџа од Трајковци* иако кодифицираниот узус го претпочита предлогот *на* во оваа употреба; или нормативно се зборува и во Битола и во Прилеп и во Скопје, но во определени ситуации и во Штип, но сепак постојат отстапувања од кодифицираниот узус, на пример: поширок односно потесен изговор на вокалите, различна фреквенција на зборообразувачките модели, различна употреба на конструкциите со *има* итн.

Според тоа, во предметот на описот треба да влезе описот на фонетската и граматичката норма, кој, според оценката на интелегентскиот слој на општеството, е прифатена како правилна и има општонароден опсег, т.е. не е регионално маркирана. Затоа, нормата не може да се дефинира, туку таа треба да се покаже преку описот на материјалот. Не треба да се заборава дека општествената норма прифаќа и некои отстапувања од кодификацијата, обично такви кои имаат заеднички обем и се територијално независни. Многу е важно да се согласиме со фактот дека, и покрај тоа што нормата на македонскиот јазик е кодифицирана релативно неодамна (1903-1945), веќе се има создадено една општествена норма со општ опсег, со една прифатлива варијантност (в. ги трудовите на Корубин 1969-1986). Општо земено,

стандарднојазичната македонска ситуација на крајот на XX и на почетокот на XXI век претставува типична слика на развојот на една општественојазична норма која, од една страна, е отворена кон определени перифериски и регионални влијанија, додека, од друга страна, отфрла извесни процеси и не прифаќа структури што му се туѓи на системот⁹⁴, што значи дека е неопходен нејзин современ опис.

3. МЕТАЈАЗИК НА ОПИСОТ

3.1. Кус преглед на принципите на описите на современите словенски литературни стандардни јазици⁹⁵

Граматичкиот опис по својата природа е сложена работа, бидејќи, освен граматичкото рамниште во потесна смисла на зборот, го опфаќа и фонетско-фонолошкото рамниште, односно рамништето на линеаризација на гласовите. Според тоа, треба да се донесе решение дали фонетско-фонолошкото рамниште ќе биде прво или последно во описот на граматиката на современиот македонски стандарден јазик. Во науката се познати описи на словенските стандардни јазици каде што фонолошкото рамниште е претставено во последната (третата) книга (в. Граматика СПЈ 1984₁, 1984₂). Меѓутоа, факт е дека повеќето описи на граматиките на современите словенски стандардни јазици тргнуваат од фонетско-фонолошкото рамниште и тоа е претставено во првата книга од серијата (в. на пр., Граматика СРЛЈ 1970, Граматика ССЈ 1974-1975, Граматика СБКЈ 1982-1984, Синтакса ХКЈ 1991, Граматика СХЈ 1997 и др.).⁹⁶

⁹⁴ Овие прашања, како што е познато, се предмет на обемни дискусии меѓу македонските лингвисти (в. ги зборниците посветени на Благоја Корубин 2000-2001, потоа зборниците од научните собири на млади македонисти 1993-1997, зборникот *Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година* и др.).

⁹⁵ Овој преглед нема функција сам за себе ниту пак има цел да биде исцрпен за односната проблематика, туку е наменет за да ја поддржи нашата концепција.

⁹⁶ Сосема традиционален е пристапот кај Граматиката на современиот бугарски јазик (в. Граматика СБКЈ 1982-1984). Интересен е пристапот на М. Стевановиќ (в. Граматика ССЈ, 1974-1975): неговата граматика со право го носи насловот *Современ српскохрватски јазик* бидејќи тргнувајќи од духот на женевската школа и од веќе класичниот опис на современиот руски јазик од Виноградов (в. Виноградов 1947), Стевановиќ го опишува литературниот јазик како средство за комуникација на јазичниот колективитет/колективитети коишто го

Од оваа шема отстапува Словенската словница на Јоже Топоришич (в. ги сите изданија од 1976 до 2000 г.), којашто е компонирана циклично. Во првиот круг се поаѓа од определување на местото на словенечкиот книжевен јазик⁹⁷ во рамките на функциските улоги на словенечкиот јазик, каде што е познато дека има повеќе функциски ограничени јазични идиоми (наспроти книжевниот јазик се наоѓа заедничкиот говорен јазик со својата писмена варијанта, потоа љубљанскиот говорен јазик со својата писмена варијанта, па регионалните јазици, на пример крањскиот, итн.). Потоа продолжува со кус приказ на фонетиката и на функционалната фонетика (во духот на Прашката школа), збооробразување, морфологија. Она што е важно и што претставува новост во однос на другите описи на словенските јазици е делот посветен на градбата на текстот, односно функционирањето на јазичниот текст (комуникација – спогошање).

Како заклучок треба да кажеме дека во современите описи на словенските литературни јазици се напушта младограматичарскиот и квазиструктуралистичкиот принцип според кој јазичните рамништа постојат независно едно од друго, туку се настојува тие да бидат разгледувани во функционално единство. Револуцијата во оваа насока ја направи Граматиката на современиот руски литературен јазик од 1970 г. (в. Граматика СРЛЈ 1970), чијшто опис, поаѓајќи од теоретските принципи на чешката лингвистика, се состои од метајазички правила (апстрактни шеми – модели) на природниот јазик и нивно функционирање/манифестација и нивна употреба во рускиот јазик. Функционалноста станува водечка линија при описот на современите словенски литературни јазици. Меѓутоа, речиси сите граматики на современите словенски литературни јазици (освен донекаде онаа на Топоришич) завршуваат со синтаксата. Ниту една не ги разгледува начините на создавањето на текстот и правилата на неговата структурализација/формализација.

Сосема обратно од овој пристап се поставени современите прирачници за учење на т.н. светски јазици: англискиот, германскиот, францускиот, каде што курсистите најнапред се учат да создаваат текстови (тргнувајќи од претпоставката дека имаат из-

зборуваат овој јазик во различни ситуации на нивното општење: официјално, неофицијално, во средината на својот дијалект, во домашна средина итн.

⁹⁷ Топоришич за словенечката јазична ситуација настојува на терминот книжевен јазик (*slovenski knjižni jezik*) затоа што смета дека за содржината на поимот не соодветствуваат термините литературен јазик, стандарден јазик и др., во што според наше мислење има право.

весни општоцивилизациски познавања на овие јазици), па потоа ги совладуваат правилата на фонетиката, морфонологијата итн. Овој пристап, *mutatis mutandis*, е применет и во граматичките описи на овие јазици (в. на пример, Хокет 1958, Пјанка 1969, Прирачник ПЛ 1975, Комри 1979, Мак Доналд 2000 и др.).

Мора тука повторно да се истакне научничката интуиција на Конески (Конески 1965-1996), кој во својата Граматика не дава само прости примери за илустрација на граматичките, фонолошките и други правила, туку извадоци од текст, што значи дека секогаш укажува на начините на градбата на текстот својствени на македонскиот јазик.

Од досега кажаното, јасна е нашата намера да му посветиме посебен дел на начинот на градбата (формализација/идиоматизација) на македонскиот текст, бидејќи на ова рамниште, според наше мислење, се регулираат правилата на формализацијата на јадрениот исказ/синтагма реченица, простата реченица и сложената реченица. Овој пристап не треба да се меша со простиот опис на т.н. функционални стилови на јазикот (разговорен, административен итн.), туку, уште еднаш да нагласиме, се работи за „начини на раскажување“ (во духот на терминологијата на Конески, в. Конески 1965-1996).

3.2. Од семантика кон формализација (идиоматизација) на македонскиот јазичен текст

Природниот јазик го одразува човековото гледање на светот, па, според тоа: јазикот е израз на антропоцентристичкиот систем на описот на објективниот свет и за нас оваа позиција е појдовна. Оттука произлегува дека кај човековото „размислување“ постојат две страни: 1. моделот на перцепцијата на светот, којшто е вграден кај секој човек и е резултат на генетските можности и на колективното и личното искуство и 2. начините на описот на светот (номинализација и линеаризација) во конкретен јазик, што исто така зависи од колективот што се служи со определен јазик, но и од можностите (степенот на способноста за слежување со јазикот, надареност) на единката што му припаѓа на конкретниот јазичен колектив.

Според тоа, граматичкиот опис мора да тргне од една универзална јазична семантика (заедничка за сите природни јазици што постоеле и постојат на овој свет) и да ги покаже правилата на создавање на граматиката, формализацијата/формализациите на исказот, па дури и идиоматизациите на македонскиот јазик. Притоа, граматиката на современиот македонски стандарден ја-

зик треба да тргне од она што е норма (со сите огради, в. претходно), додека варијантностите треба да ги опише како јазична функција, стилска разлика.

Според тоа, нашиот основен пристап е: од семантика кон форма/структура, односно кон граматика (в. Каролак 2001, Руве 1972). Тоа не значи дека оваа граматика ја замислуваме како опис на семантичките категории, туку токму обратното: реализација на семантичките категории во соодветни структури или во комбинација на структури. Ние ја објаснуваме семантичката мотивација на употребата на конкретните структури во современиот македонски стандарден јазик. На пример, семантичката категорија множество ќе се разгледува реализирана кај структурите: множина кај именските зборови, множина кај глаголите, што значи дека самата форма на множина не се сфаќа како семантичко-граматичка категорија, туку токму обратно: како реализација на соодветна семантика во структурите/формите.

Тука сме должни да укажеме на уште една ограда. Нашата граматика, по дефиниција, не е историска и не е дијалектна, што значи дека ние историските, односно дијалектните факти ги разгледуваме, ако е потребно, како објаснување на фактите на современиот стандард, единствено како функционални, односно стилски разновидност (на пример, образувањето на глаголските придавки со *-ние/-ње*: *освеејление* – *освеејлување*, образување на збирна множина со и без ново јотување: *цвеије* – *цвеќе* итн.).

Нашата семантичка концепција не значи просто претставување на значенските разлики на опозициите. На пример, не се тргнува од формалните разлики меѓу свршениот и несвршениот вид, туку се тргнува од концепцијата на постоење на прости видови (моментен и континуативен), со чие комбинирање се добиваат сложени видови/видски конфигурации, во коишто доминира момент или континуум. Постоењето на овие видови е мотивирано (му соодветствува) на постоењето на прости и од нив изведени сложени поими. Така, на пр., простиот поим *верба* е изразен како прост континуативен вид кај глаголот *верува*. Додавањето на морфеми со сопствени, автономни видски вредности, на пример префиксот со моментен вид *йо-* прави сложен поим и автоматски сложен глаголски вид – инхоативен: *йоверува* итн. Ова значи дека основниот пристап врз кој го темелиме граматичкиот опис на СМСЈ има општ карактер. Ја прифаќаме констатацијата за постоењето на две рамништа во природните јазици: поимско рамниште – множество на поими и множество на правила на нивно

комбинирање, и формално рамниште (рамништето на исказите) – множество на искази придружени на поимите и множество на правила на нивното комбинирање, односно правила на спојување на простите искази во сложени искази, што сè се сведува на различни примери на линеаризација на текстот на СМСЈ. Понатаму, тоа значи дека, на пример, терминот глаголски вид го употребуваме за категоријата на видски поими, додека со терминот форми/показатели на глаголскиот вид ги означуваме исказите коишто произлегуваат од видските поими.

Излегувајќи за миг од основната тема, сакаме да истакнеме дека областа поврзана со граматиката на видот во македонскиот јазик е речиси целосно обработена во трудовите произлезени од проектот *Глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик*. В. ги трудовите на Каролак 2003, Пановска-Димкова 2002, 2003, Спасов 2002, Тофоска (2002). Преку овие трудови може да се види нашиот пристап во конкретната обработка на еден граматички многу значаен блок за македонскиот јазик.

Ова термилошко решение доследно го применуваме и во сите други случаи, на пример: поимот на определеност наспроти показателите на определеноста во СМСЈ и нивното функционирање во текстот, поимот на множината наспроти показатели на множината во СМСЈ, односно типовите множина и нивното функционирање во текстот итн.

Со ваквиот пристап автоматски отпаѓаат бесплодните дискусии на тема дали глаголскиот вид е граматичка, лексичка или лексичко-граматичка категорија, а принципиелно истото, со сите огradi, се однесува и на членот и на вторичната преодност итн., додека нивната дистрибуција мора да се разгледува како варијантност во јазичниот текст бидејќи објективната ситуација во културниот идиом на македонскиот јазик тоа го наложува. Понатаму, на пример, исто така станува сомнителен често употребуваниот во нашата наука термин граматикализација, на пример граматикализација на вторичната преодност во примерот: *џи качи скалиџе vs се качи џо скалиџе*. Него евентуално можеме да го прифатиме во објаснувањето на историјата на некои појави, значи како историски, а не како синхрониски термин. За нас оваа појава претставува современ јазичен факт (в. Спасов 1981, Јанушева 2004).

3.3. Опис на фонетското и фонолошкото рамниште

Фонетско-фонолошкото рамниште, се разбира, треба да се опише како посебен дел на јазичната стварност, што е општопри-

фатена констатација, меѓутоа тука може да се постави прашањето дали овој опис треба да биде морфонолошки придружен со описот на фонетските признаци на гласовите. Таков е потходот во генеративно-трансформациските граматики. Од друга страна, во „класичните граматики“ на словенските јазици се среќаваме со една „бркотница“, што значи дека се опишуваат фонетските признаци на гласовите без да се разгледува нивната функција во текстот, а сето тоа се именува како фонолошки опис, терминот глас се изедначува со терминот фонема итн. Ние воведуваме новост, бидејќи го прифаќаме постоењето на два система: фонетскиот систем, од една страна, и, од друга, фонолошкиот систем (в. Савицка, Спасов, 1997). На овој начин, во фонетскиот систем се прикажани сите потенцијални и реализирани гласови во македонскиот стандарден јазик во сите можни позиции, додека на нивото на фонолошкиот систем ја објаснуваме функцијата на гласовите, односно ги претставуваме фонемите во СМСЈ. Ова значи дека теоријата и методот на описот на фонетските и фонолошките факти се потпира на теоријата на структуралната фонологија и тука не се разгледуваат правилата на дистрибуцијата. Нив ги сместуваме во одделот зборообразување. Ова понатаму значи дека во принцип ја прифаќаме прашката фонолошка теорија приведувајќи кон неа извесни суштински модификации, кои во својата основа претставуваат компромис меѓу прашкиот структурализам и дистрибуционалистичката фонологија. Овде ја прифаќаме пред сè дефиницијата на фонемата како единица способна да ги разликува значењата на изразите и граматичките форми. Од друга страна, фонемата ја разбираме исто така како збир на конкретни фонетски реализации, како општествено стабилен гласовно-артикулациски тип. Последицата на таквиот потход е ставањето на поголема нагласка врз фонетскиот опис, без ограничувањето само на дистинктивните признаци, како и опишување на типичните реализации на сегментите.

Сметаме, исто така, дека правописните правила треба да влезат како посебен дел во новата граматика на СМСЈ. Колку и да изгледа невообичаено во однос на познатата граматичарска практика, овој потег во наши услови е оправдан. Еве зошто: пред сè нашиот правопис е фонетски, делумно фонолошки, што значи дека во максимално дозволена мера ја одразува синтагматиката на гласовниот текст, што понатаму значи дека не е независен систем од фонетиката и морфонологијата, туку претставува слика на реализацијата на овие системи. На тој начин, правописните правила ста-

нуваат дел на граматичките правила во широка смисла на зборот. Внесувањето на правописот како дел од граматиката ќе има во наши услови и важна дидактичка компонента, што значи дека на читателот и употребувачот на стандардниот јазик ќе му станат многу појасни правописните правила, а со тоа ќе отпаднат бесплодните дискусии на тема зошто се пишува вака а не онака, зошто го немаме темниот вокал во стандардниот јазик итн.

4. ПОВРЗАНОСТ НА ОВАА ГРАМАТИКА СО ДРУГИТЕ ОСНОВНИ ДЕЛА ШТО СЕ ВО ФУНКЦИЈА НА ОПИС НА СМСЈ

Како што е познато, Блаже Конески е автор/коавтор или редактор на низата дела посветени на СМСЈ: Граматиката на македонскиот литературен јазик, сите изданија од 1965 г. до 1996 г., Правописот на македонскиот литературен јазик од 1950 г. во коавторство со Крум Тошев (којшто е основа на понатамошните правописи – 1970-1998), РМЈ (1961-1966/1996), проектот Терминолошки речник во МАНУ. Овде не се работи само за фактот дека една личност е водечка во нивната реализација, туку пред сè за фактот дека сите овие дела се наоѓаат во координација и служат за објаснување на истиот предмет, современиот македонски стандарден јазик. Сметаме дека таквиот пристап на заемност, дополнување и осветлување на истиот предмет од различни агли е многу потребен и во досегашната практика е докажан како успешен и затоа сакаме да го продолжиме. Тоа значи дека нашата граматика нужно тесно се поврзува со досега објавените дела, но и со оние што се работат: Граматиката на македонскиот јазик (1965-1996), Правописот на македонскиот јазик (1950-1998), Правописниот речник (1999), Толковниот речник на македонскиот јазик (проект), Терминолошкиот речник (1978-), Речникот на македонската народна поезија (1983-), но и Речникот на личните имиња кај Македонците (1992), Речникот на презимињата кај Македонците (1994-2001), Речникот на топонимите (1996), Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи (1992-2000), Фразеолошкиот речник (2003), Речникот на странските зборови (2002). На овој начин, сите овие дела ќе му станат еднакво пристапни и еднакво потребни на употребувачот на СМСЈ, што значи нема да го збунуваат со навидум различни решенија.

Ова значи дека нашата граматика нема де се пишува со цел да воведува промени во однос на фактите изнесени во досегашните споменати дела и тоа не е нејзина цел, туку напротив: ќе го претстави јазичниот стандард и културниот идиом на македонскиот јазик од крајот на XX и почетокот на XXI век и ќе ја потврди оправданоста на досегашните решенија за различни јазични прашања и успешноста на нивното функционирање во практиката.

5. НАЦРТ-СТРУКТУРА НА ГРАМАТИКАТА

Граматиката ја замислуваме како опис на два плана. Едниот план го сочинуваат формата и содржината, а другиот план ѝ припаѓа на семантиката/значењата. Соодветно на тоа, Граматиката ја конципираме во два тома: формална граматика на СМСЈ и семантичка граматика на СМСЈ. Иако од практични причини се задржуваме на опозицијата на термините формална *vs* семантичка граматика којашто излегува од текстот, ваквата поделба во суштина претставува поделба на синтетичка и аналитичка граматика според интерпретацијата на Хјелмслев (в. Хјелмслев 1928-1953).

Двете вака замислени граматики на СМСЈ можат да се напишат независно една од друга, а не како што планираме. Да бидеме искрени, немаме сознанија дека нашата концепција на две паралелни граматики (аналитичка и синтетичка) во рамките на еден проект е досега применета во науката. Меѓутоа, тргнувајќи од научното кредо на коешто му припаѓаме, ние имаме намера двете граматики да ги направиме според иста методологија служејќи се со истите единици. Овде веднаш се јавува проблемот кој ја од граматиките – аналитичката или синтетичката, да ја сместиме погоре во хиерархијата како прва. Според методологијата на Хјелмслев (Хјелмслев 1928) каде што како прв е даден текстот, треба најнапред да тргнеме од семантичката, односно аналитичката граматика. Но, тука се јавува уште еден проблем. Проблемот, имено, значи дека е потребно да го изработиме описот на артикулацијата (поделбата) на текстот – што ќе се направи во семантичката граматика, а потоа, тргнувајќи од единиците добиени како резултат на анализата, да ја направиме синтезата. Ова со други зборови значи дека треба да ги покажеме механизмите на генерирањето тргнувајќи од единиците и доаѓајќи до текстот, а тоа ќе биде направено во формалната граматика.

Чисто формална граматика во принцип не може да се оствари. Во прилог на ова тврдење зборуваат повеќе вакви обиди (в. на пример, Синтаксата на современиот полски јазик на Салони и Свиѓињски 1985). Освен тоа, сама по себе таа нема некоја значајна применливост (освен ако не земеме предвид дека генералните принципи на формалната граматика се еднакви на принципите на компјутерските јазици: фортран, алгол и др.). Ова значи дека она што го нарекуваме формална граматика (што, според нашето сфаќање, сепак не е чисто формална, бидејќи се работи за формите и нивните значења, а не за „чистите“ форми земени надвор од значењето) претставува во суштина синтетичка граматика чијашто задача е опис на создавањето на дискретни единици (синтагми) од основните единици, односно опишување на патот тргнувајќи од единиците на системот и стигнувајќи до текстот.

Од ова се подразбира дека синтетичкиот том којшто го нарекуваме формален, ќе биде со обратен опис од аналитичкиот том. Притоа, нагласуваме дека нема да применуваме две различни методологии што ќе важат одделно за секој од предвидените томови и во таа насока не сакаме такво нешто да се разбере од оваа статија. Тоа значи дека толкувањата од типот: формалната граматика произлегува исклучиво од формата, а семантичката граматика произлегува исклучиво од значењето, се погрешни, иако такви толкувања можат да произлезат од доследното сфаќање на знакот како двострана единица. Ова значи дека не ја отфрлуваме концепцијата на инваријантноста (непостоење на варијанти), туку напротив (в. погоре) ние тргнуваме од варијантноста.

Свесни за хиерархиската поставеност на семантиката над формата, во концепциската подреденост на Граматиката сепак тргнуваме од формалната (синтетичката) граматика како прв том, па потоа доаѓа семантичката (аналитичката) граматика како втор том. Ваквата композиција произлегува од една нелингвистичка, но сепак мошне важна методолошка мотивација. Имено, се работи за простиот факт дека во досегашната школска практика се применува принципот форма > содржина, така што, за да бидеме подобро разбрани од читателите, ние го прифаќаме овој принцип.

Задача на семантичката граматика претставува поделба (артикулација) на текстот, што значи изнаоѓање, тргнувајќи од текстот, на единиците на системот. Оттука, фонологијата ја поставуваме на првото (најниското) рамниште, бидејќи таа претставува резултат на втората артикулација (види ја поделбата на

Мартине, т.н. двојна артикулација на јазикот). Од практични причини неа ја издвојуваме во посебен, трет том, поврзан со аналитичкиот том (семантичката граматика). Ваквата поставеност поаѓа од фактот дека фонолошките единици имаат функција (односно претставуваат функционални единици) во градбата на јазичниот текст, за разлика од фонетските (артикулациските) единици, па фонетиката со правописот природно се поврзува со синтетичкиот том (формалната граматика), а фонологијата со аналитичкиот.

Според тоа, ја предлагаме следнава структура на Граматиката, претставена преку томови:

5.1. Прв том: Формална граматика на СМСЈ (Граматика на структурите на СМСЈ)

Во овој том планираме да ја покажеме граматиката на структурите, односно на формите, и тоа според следниот редослед:

- Прва глава: Опис на фонетскиот систем и правописни правила;
- Втора глава: Морфонологија и зборообразување;
- Трета глава: Морфологија и морфосинтакса;
- Четврта глава: Синтакса: именска синтагма, проста реченица, сложена реченица (паратакса и хипотакса);
- Петта глава: Градба на текстот во зависност од неговата функција (стилистика).

Овде се предвидува претставување на формите на сите споменати рамништа претставени преку одделните глави, како и опис на содржината на овие форми. По овој повод не би сакале да завлегуваме во подетални објаснувања. Нив ги планираме на вториот чекор од разработката на проектот, при што го задржуваме правото на определени несуштински измени што ќе произлезат од самата разработка. Меѓутоа, веќе сега можеме да кажеме дека според поделбата на граматичките рамништа што ја предлагаме, овој том го сфаќаме како еднаков според структурата до веќе постоечките гарматики. Исклучок претставува петтата книга: Градбата на текстот на СМСЈ – која во овој тип граматика во принцип не е застапена.

5.2. Втор том: Семантичка граматика на СМСЈ

Семантичката граматика на СМСЈ планираме да почне од рамништето на текстот. Можеби оваа концепција некогаш ќе го потсети на концепцијата применета во генеративно-трансформациските граматики, коишто се создадени во рамките на оваа школа и коишто го имаат следниот распоред: синтакса, морфологија, фонологија (морфонологија, фонетика), меѓутоа веднаш сакаме да истакнеме дека нашата концепција не се совпаѓа со оваа концепција бидејќи формите и нивните содржини ние ги издвојуваме во посебен том (в. претходно). Нашиот пристап е можеби поблизок до современиот когнитивизам, односно до концепцијата на перцепцијата и создавањето на природниот јазик во насока на неговата употреба во животот на човекот. Според тоа, користејќи го јазикот, ние создаваме текстови коишто се наменети (како што ни е познато од лингвистичката прагматика) да информираме за нешто, да постигнеме некоја цел со својата информација, да убедиме некогаш, да го натераме соговорникот да изврши некое дејство, односно некоја активност во наша полза. Тоа значи дека ние не зборуваме со изолирани реченици и притоа „не размислуваме“ дали се тие прости, независносложени или зависносложени итн., туку зборуваме со текст со определени негови форми и со содржини на тие форми, којшто може да биде составен, според неговата концепција и потреба, од проста реченица или сложена реченица.

И покрај тоа што навидум даваме еден мошне детален опис, сепак и овој опис намерно го направивме мошне општ бидејќи и од вака замислениот општ опис веднаш произлегуваат повеќе прашања на коишто сега-засега тешко веднаш би одговориле. На пример, ако се задржиме на првата книга од овој том: Граматика на текстот на СМСЈ, веднаш може да се постави прашањето што ќе содржи таа. Очигледно дека тука ќе се задржиме на опишувањето на механизмите на поврзувањето, односно кохеренцијата, на синтагматските единици својствени на текстот. Понатаму, веднаш како следен чекор се подразбира точното определување на границите на првата етапа на поделбата (артикулацијата), што значи, понатаму, определување на сопственојазичните единици и во врска со нив, изнаоѓање на тоа кои механизми служат за поврзување (претставуваат спојки) на овие единици. Ова значи дека текстовното рамниште ќе биде синтакса на текстот, а потоа ќе следува опис на синтаксата на единиците добиени од првата поделба (артикулација) на текстот, што значи синтакса на исказите (разбрани како реченици: sentences, а не како дел-реченици:

clauses). И на крајот, доаѓа морфосинтаксата, синтагматиката на зборовите како резултат на делењето на синтагмите, односно морфологијата со поделбата на семантемски единици и на операторски единици (единици коишто немаат семантичка функција).

Оттука, следува дека вториот том е конципиран во следниве книги:

- **Прва книга: Граматика на текстот на СМСЈ**

Граматиката на текстот, како што беше и претходно назначено, мора да почнува од можните текстуални типови коишто се создаваат во природниот јазик и кои во крајна линија зависат од прагматичките ситуации во кои може да се најде употребачот на јазикот. Притоа, треба да имаме предвид дека, освен емпиристичката прагматика, постои и лингвистичка/јазична прагматика, коишто можат но во некои ситуации и не можат меѓу себе да се изедначат, од проста причина што јазикот функционира како автономен систем. Бидејќи ние се занимаваме со јазикот, граматиката на текстот мора да биде посветена на лингвистичката прагматика. Според тоа, нејзината концепција тргнува од дејството на зборувањето (act of speech), на пример: од илокуциски дејства и планирани перлокуциски ефекти па сè до прагматските аспекти на референцијалноста.

- **Втора книга: Синтакса на СМСЈ**

Синтаксата во оваа книга тргнува од семантиката на формите, што подразбира дека семантичките категории се обликуваат во соодветни синтаксички структури. Се разбира, овде тргнуваме од основната структура на реченицата (јадрена структура на исказот), односно од предикатско-аргументската структура на реченицата и ги разгледуваме предикатите и нивните аргументи почнувајќи од простата реченица, а во нејзините рамки ја разгледуваме именската синтагма, што значи предикатите од прв ред, па потоа ги разгледуваме предикатите од втор ред коишто се претставени преку различните типови сложени реченици. Во оваа смисла нашата концепција се разликува од она што е применувано во досегашните синтаксички трудови од македонски автори, каде што како предикати се разбираат единствено глаголите (глаголски и глаголско-именски предикат, в. Минова-Ѓуркова 1994). За нас, и именката може да биде предикат од прв ред, потоа некои од сврзниците се секако предикати од втор ред, а нивни аргументи се зависните односно независните реченици коишто сврзникот ги врзува итн. Ваквиот пристап е општо усвоен во семантичката граматика.

- **Трета книга: Морфологија на СМСЈ**

Од претходното произлегува дека насловот морфологија опфаќа, всушност, морфосинтакса, односно синтагматика на формите како дискретни единици и нивна семантика. Тоа значи дека тргнуваме од фактот дека зборовите се составени од лексички и граматички морфеми, коишто имаат своја содржина но и свое значење, односно семантика, и токму комбинацијата на овие морфеми, односно на нивните значења го дава значењето на зборот. Според тоа, комбинирањето на морфемите во зборот е семантички мотивирано и ние сме должни овде да ја покажеме оваа мотивираност.

5.3. Трет том: Фонологија на СМСЈ

Овој том во концепциска смисла е поврзан со вториот том затоа што, иако на прв поглед нив ги разликува приznakот постоење, односно непостоење на значење, што значи дека формите имаат свое значење, додека фонемите немаат, фонемите се поврзани со формите, односно со нивната семантика, бидејќи тие имаат функција, односно претставуваат дискретни гласовни функционални елементи на градбата на јазичниот текст.

Според тоа, фонолошкиот опис на СМСЈ има цел да го покаже функционирањето на гласовните единици во јазичниот текст, односно да ги покаже оние комбинации на дистинктивните признаци коишто функционираат во градбата на морфемите и зборовите, како и да ги покаже правилата на дистрибуцијата на фонемите и нивните алофони, карактеристични за СМСЈ. Притоа, ние нужно го отфрламе поимот архифонема, па затоа ги покажуваме ограничувањата во појавувањето на гласовите во определени контексти, односно почетокот, средината, или крајот на зборот во СМСЈ.

6. ЗАКЛУЧОК

Заклучокот е еден и самиот се наметнува.

Грамматиката на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески воведува „научна револуција“ не само во граматичкиот опис на СМСЈ туку и во граматичките описи на современите словенски стандардни јазици. Тоа не е дело кое, така да се каже, мораше да се појави во процесот на конечната стандардизација на македонскиот јазик и кое „мораше“ да ја исполни задачата на де-

нот, туку е високонаучно дело, кое ги содржи отворените патишта за негово натамошно доизградување. Научна обврска на сегашната генерација е да го продолжи делото на Конески и преку создавање на една нова научна граматика на СМСЈ да ги афирмира сите достигнувања на Граматиката на Конески и во теоретски и во практичен поглед. И, ако дозволите, на Професорот му должиме такво обновување на неговото фундаментално дело, што ќе одговори на барањата на новото време, XXI век.

ЗА СТАТУСОТ И ЗА ПЛАНИРАЊЕТО НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

ПЛАНИРАЊЕТО НА ЈАЗИЦИТЕ ВО СФР ЈУГОСЛАВИЈА (од гледна точка на македонскиот јазик)⁹⁸

Ќе започнам со изложување на три тези „за разговор“ дадени на почеток. Првата теза ќе ја искажам на словенечки јазик, втората на македонски и третата на српскохрватски, со што и практички сакам да покажам дека сум против крајности односно против ексклузивности да не се употребува (или – да се употребува само) еден или друг јазик, или само еден итн. Јас сум за една средина, за една заедничка линија.

Првата теза гласи:

Dinamičan značaj norme makedonskog jezika. Norma je sorazmerno elastična, tako ji dobro uspeva slediti razvoj splošnega govornega kulturnega idioma, ker pomeni da se dovolj lahko prilagaja tudi razvoju jezikovnih zvrsti.

Втората теза гласи:

Потреба да се одбегнува догматскиот карактер на нормата. Догматскиот приод (како евентуална појава) може да го кочи

⁹⁸ Ова излагање од 1989 г. имаше за цел да покаже една претпоставена идеална јазична ситуација од гледна точка на македонскиот јазик во периодот на СФРЈ, но истовремено овде имплицитно се покажани и проблемите со кои тогаш се судираа македонските зборувачи.

развојот на нормата, форсирајќи (евентуално пропишувајќи) извесни јазички тенденции за сметка на други.

И третата теза е:

Потребна добро познавања језика народа (српскохрватски, македонски и словеначки), како и познавање с језицима народности.

Македонскиот јазик е јазик на мал колектив, но истовремено неговата двострана (типолошка и генетска) поврзаност со јазиците во непосредното (балканско и јужнословенско) соседство, му ја осигурува неопходната ширина за да ја оствари потребната база на самостојност. Оттука произлегува дека јазичната политика во СФРЈ (и особено – во СРМ) треба да се води во правец кон добро совладување на овие јазици, како и во правец на издигнувањето на лингвистичката култура (учењето на странски јазици, јазиците на современата светска комуникација), што како резултат ќе даде постигнување на идеална културолошка конвертибилност.

Мојам да кажам, поткрепувајќи го тоа и со сопственото искуство, дека нормата не можеме да ја дефинираме, меѓутоа можеме да ја опишаме. Јас лично не би се согласил со ниту една дефиниција на нормата којашто евентуално и овде би била дадена. Така, на пр., правејќи фонологија на современиот македонски стандарден јазик, ние (Ирена Савицка од Варшава и Људмил Спасов од Скопје)⁹⁹ дојдовме до горниот заклучок, опишувајќи го, а не дефинирајќи го т.н. културен идиом претставен преку писмената и усната норма на македонскиот јазик.

Нормата во македонскиот јазик е релативно добро развиена, уште повеќе затоа што македонскиот дијалектен јазик е изразито поделен на источно и западно наречје, а нормата успева да ги превладее разликите меѓу овие две наречја, така што зборуващите (носители на источните дијалекти) се служат релативно добро со нормираниот културен идиом.

Ние имаме и адекватно добро развиена наука за јазикот, па така лингвистичката литература од македонистичката област не е авторство само на Македонци, туку и на многу научници од СФРЈ, како и странски научници. Имаме одличен тротомен речник на македонскиот јазик (моментално се работи врз нов многу пообеман речник), имаме мошне современ и мошне употреблив правопис што се јави како важен стабилизирачки фактор на нор-

⁹⁹ Савицка, И., Спасов. Љ., 1990, *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик (прва свеска): Семенитална фонологија*, МАНУ, Скопје (в. и Савицка, Спасов 1997).

мата. Македонската лингвистика е добро развиена и во областа на конфронтативните проучувања. Овде посебно би ги издвоил македонско-полските конфронтативни проучувања (при што постепено се раѓа македонско-полска односно полско-македонска конфронтативна граматика), потоа руско-македонски, англиско-македонски, македонско-српскохрватски јазични конфронтации, а се надевам ќе следуваат и македонско-словенечки.

Што се однесува до функционалните стилови на македонскиот стандарден јазик и тие имаат една добра развиеност. Па затоа, надоврзувајќи се, не можеме да кажеме дека нормата на македонскиот јазик е настаната по Втората светска војна. Постои еден процес, којшто се протега на повеќе од сто години, кога нашата норма е поставена. Нормата на Крсте Петков Мисирков не се разликува многу од денешната норма, односно се разликува во степен на развојот, којшто го забележуваме како нормален процес и кај другите словенски и особено јужнословенски јазици. Треба да се истакне уште еден фактор важен за развојот на нормата, а тоа е факторот на писмената традиција. Традиционалната македонска (и словенска) писменост има влијание врз современата норма, а тоа се огледа и со извесното нивелирање на состојбата на современиот македонски јазичен стандард со состојбата на другите словенски и особено јужнословенски јазици, значи – српскохрватскиот и бугарскиот јазик.

Јазичната политика би требало да се води во правец на изнаоѓање (и поддржување) на јазик-излез (или јазик-аутпут), па дури и (можеме да кажеме) – јазик-инпут, затоа што секој еден јазик на мал народ мора да има свој јазик (или – јазици) излез. Особено ние, во Југославија, мораме да бидеме свесни дека живеаме во една држава, па во таа држава треба за Македонците јазик-излез да бидат српскохрватскиот и словенечкиот, за Словенците – српскохрватскиот и македонскиот, а за Србите, Хрватите, Црногорците, Бошњациите (Муслиманите) и другите од српскохрватското говорно подрачје – македонскиот и словенечкиот. Во таа смисла, се залагам за воведувањето во наставните програми во сите школи во СФРЈ како задолжителни предмети на македонскиот, односно на српскохрватскиот, односно на словенечкиот јазик. И во таа смисла се надоврзувам на тезата на проф. Д. Брозовиќ,¹⁰⁰ прифаќајќи дека рускиот јазик може да биде јазик-излез за

¹⁰⁰ Проф. д-р Далибор Брозовиќ во рамките на секцијата за јазичка политика се заложил за помасовното учење на светските јазици во СФРЈ, а во таа смис-

југословенските народи (и не само за нив). Се разбира, тука воопшто не се потценува значењето на другите светски јазици, како англискиот, германскиот, францускиот, шпанскиот и другите, напротив и тие мораат да се форсираат во наставата, имено како јазици-излези.

Во нормата на македонскиот јазик се забележуваат извесни регионални различности, бидејќи не треба да заборавиме дека во Македонија постојат неколку стари градови што се јавуваат како културни центри во минатото (па и денес): постои Битола, како еден стар културен центар, постои Охрид, како еден стар културен центар, постои и Скопје, кој не е млад, но не е и постар културен центар од споменатите. Оваа извесна (нагласувам – извесна) регионална различност има свои позитивни и свои негативни страни. Неа можеме да ја видиме во делата на убавата литература, можеме да ја видиме во употребата на секојдневниот културен идиом, но се разбира таа се губи колку што одиме кон повисоките сфери на општење, сосема се губи во научниот стил, на пример.

Не сум приврзаник на ставот „политика во јазикот“, бидејќи сметам дека на тој начин се излегува од лингвистиката; се согласувам, меѓутоа, дека ние лингвистите треба да се занимаваме со јазичното планирање или јазичната прогноза, при што првиот термин подразбира поактивен, а вториот – попасивен пристап.

Основна работа е дека македонскиот јазик е стандарден јазик во СРМ, но и официјален (стандарден) јазик во СФРЈ. Овој факт и практички и прагматички наметнува определен свесен однос. Така, јазичното планирање треба да се прави на општојугословенско ниво. Ова произлегува од фактот дека живееме во иста држава и тоа е многу добро, бидејќи таа држава е критериум за гарантираниот слободен развиток на македонскиот стандарден јазик, како и на словенечкиот и на српскохрватскиот. Сето тоа е позитивно и на културолошко ниво, бидејќи тоа ја збогатува нашата култура, го збогатува, ако ми биде дозволено да речам, и нашето образовно ниво. Токму во тоа ја гледам и културолошката конвертибилност. Знаењето на повеќе јазици фактички овозможува збогатување на нивото на културната наобразба на секој поединец – носител на еден или друг јазик. Во таа смисла македонскиот јазик се јавува како јазик-излез (или јазик-аутпут) за

ла го издвои рускиот јазик како релативно лесен за совладување за Југословените, поради структурната сличност на рускиот јазик како словенски со јужнословенските јазици.

припадниците на народностите кои живеат во СРМ. Во истата насока и српскохрватскиот и словенечкиот треба да бидат нивни јазици-излези. И обратно, се залагам за учењето на јазиците на народностите каде што живее мешано население.

Кога ги разгледуваме процесите што се случуваат во СРМ во врска со јазичното планирање и со развојот на нормата на македонскиот јазик, можеме да тврдиме дека сè што се случува со развојот на јазикот (развојот на функционалните стилови, експанзија на нормата итн.) го следиме и кај другите јазички стандарди. Некои процеси можат да се разгледуваат со задоцнет (или со забрзан) развој, во зависност од визурата. Општо земено, евидентно е дека експанзијата на јазичниот идентитет и неговата афирмација се несомнени. Меѓутоа, многу е важно да се истакне, што вчера не беше кажано, дека Македонците како народ немаат равноправност на јазикот на својата етничка територија. За разлика од словенечкиот народ, на пример, кој исто така живее и вон од државните граници, а кој е релативно признат и во Италија и во Австрија, па можеме да зборуваме за словенечки културен простор, за жал, ситуацијата со македонскиот јазик надвор од државните граници е повеќе од трагична. Така, во Грција константно се врши една антимакедонска кампања, што доведува до апсолутното непочитување на човечките права на Македонците кои живеат таму или се по потекло од Егејска Македонија. И во Бугарија воопшто не му е дозволено на македонскиот народ да се искаже, односно на некој начин да се служи со својот мајчин јазик. Особено по 1968 година, Македонците ги нема ни на пописните листи. Сето кажано претставува еден југословенски проблем и како таков треба да се решава.

Сакам, на крајот, да истакнам дека ние јазичната состојба ја планираме за XXI век, па треба да се сложиме дека, ако ги прифатиме позитивните иницијативи, можеме да постигнеме една релативно идеална ситуација на (барем пасивното) познавање на јазиците во Југославија, а со тоа да ги зацврстиме и своите јазици и да ја зацврстиме Југославија.

**ХИЕРАРХИЗАЦИЈА НА ЈАЗИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА ВО СПОРЕДБА СО РЕПУБЛИКА
СЛОВЕНИЈА ВО ОДНОС НА ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА
НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА¹⁰¹**

Пред да навлеземе во разгледувањето на проблемот третиран во оваа статија, нужно сакаме да разјасниме како го разбираме поимот хиерархизација на јазиците, претставен врз примерот на Македонија и Словенија.

Хиерархизацијата на јазиците ја разгледуваме од неколку аспекти: од аспект на државата / државниот јазик / јазик во службена употреба на целата територија на државата (хиерархиски поставен на највисоко рамниште / обично назначен во уставот како официјален јазик), потоа од аспект на јазик на еден регион каде живее население кое е во значителен број или мнозинско, а кое не го зборува официјалниот јазик на државата (хиерархиски поставен на пониско рамниште во однос на официјалниот јазик), потоа од аспект на јазикот на одделни единици кој не е официјален јазик на државата, ниту е јазик на одделен регион различен од официјалниот јазик, а е во свеста на единката, или групата, која го зборува.

Тука се поставува прашањето како овие единици го употребуваат својот јазик или своите јазици, за нивниот евентуален билингвизам или мултилингвизам. Ова прашање спаѓа во рамките на поширокиот проблем на степенот на акултурацијата во дадена средина која може да биде свесна/активна или несвесна/пасивна.

Ние во овој прилог си ги поставивме следниве цели:

1. да ги покажеме уставните и законските решенија на СРМ, на СРС и на СФРЈ во поглед на јазичната политика и хиерархизацијата на јазиците дефинирана погоре и да ги назначиме проблемите на нивното функционирање во практиката;
2. да ги покажеме уставните и законските решенија на РМ и на РС по распаѓањето на СФРЈ и по нивното осамостојување;

¹⁰¹ Во коавторство со Лидија Аризанковска. Прилогот претставува верзија на излагањето под наслов „Hierarhizacija jezikov v R. Makedoniji in R. Sloveniji glede na jezikovno politiko EU“, што беше изложено на симпозиумот „Obdobja“ – Ljubljana, 3-5 декември 2001 г.

3. да ги покажеме проблемите во поглед на јазичната политика со кои се судри РМ 1991 г., како и новите решенија по уставните амандмани од 16 ноември 2001 г.;
4. да укажеме на решенијата кои произлегуваат од Европската повелба за регионалните или малцински јазици и на евентуални проблеми за кои, според наше мислење, треба да се води сметка при интегрирањето на РМ и РС во ЕУ, односно со одделните нејзини институции.

Мотивацијата да се направи споредба во однос на јазичната политика на РМ и РС е повеќестрана: двете држави беа во заедничка држава (СФРЈ); двете држави спаѓаат во групата на т.н. мали европски држави; РС се наоѓа во многу поповолна геополитичка ситуација од РМ; РМ преживеа војна за којашто една од причините беше наводно лошата јазична политика односно, според мислењето на припадниците на албанската заедница, несоодветниот статус на албанскиот јазик во рамките на државата.

Историски гледано, создавањето на државата на Србите, Хрватите и Словенците (1918 г.) било обременето со проблеми, бидејќи таквата држава претставувала мултикултурна средина. Како што е познато, оваа држава од самиот почеток била потресувана од меѓуетнички проблеми, како и проблеми произлезени од наметнување на хегемонистички идеи (в. Плетерски 1988: 246-265; Ортаковски 1996: 94).

Новата држава создадена по Втората светска војна (ДФЈ, ФНРЈ, подоцна СФРЈ) настојуваше како еден од најважните проблеми да го реши токму прашањето на еманципацијата на народите и нивните култури што подразбира и еманципација на нивните стандардни јазици. Меѓутоа, во СФРЈ природно се поставуваше и проблемот на афирмацијата на јазиците на т.н. народности со матични држави надвор од границите на СФРЈ.

СФРЈ настојуваше да ги почитува и да ги афирмира јазичните права на народностите дури и повеќе од вообичаената практика во тогашните западноевропски држави (в. Ортаковски 1996: 311-324), што не значеше дека тие се успешно решени, и токму ова прашање предизвика бранувања пред распаѓањето на СФРЈ, в. на пр. за положбата на Косово по 1989 г. (Ортаковски 1996: 319-322).

Во рамките на Уставот на СФРЈ јазиците на народите, што значи македонскиот и словенечкиот јазик беа официјални јазици во Република Македонија и во Република Словенија, но и на те-

риторијата на СФРЈ. Членовите 245, 246 и 247 (в. Устав на СФРЈ 1974) укажуваа на тоа дека јазиците на народите и народностите и нивните писма беа рамноправни на територијата на СФРЈ, во СФРЈ во службена употреба беа јазиците на народите, а јазиците на народностите беа во службена употреба во согласност со овој устав и со сојузниот закон, односно ѝ се гарантираше на секоја народност, поради остварување на правото на изразување на својата народност и култура, слободно да го употребува својот јазик и писмо, да ја развива својата култура.

Членот 1 (в. Устав на СРМ 1974) ја дефинираше СРМ како национална држава на македонскиот народ и на албанската и турската народност во неа. Членовите 220 и 222 укажуваа на тоа дека на граѓанинот му е загарантирана слободата на употреба на својот јазик и писмо, да ја изразува и развива својата култура.

Членот 1 (в. Устав на СРС 1974) ја дефинираше СРС како држава која се темели врз сувереноста на словенечкиот народ и италијанската и унгарската народност. Членовите 212 и 213 укажуваа дека секој има право на употреба на својот јазик и писмо, а припадниците на другите народи и народности на СФРЈ имаа, во согласност со законот, право на воспитание и образование на својот јазик. Овде експлицитно не се зборуваше за јазичните права на Италијанците и Унгарците во СРС, меѓутоа овие права произлегуваа од членот 1 каде се вели дека СРС е држава на словенечкиот народ и на италијанската и унгарската народност.

Како забелешка треба да се истакне дека, според членот 246 од Уставот на СФРЈ, јазиците на народите на СФРЈ беа службени јазици на целата територија на СФРЈ (в. претходно), додека во републичките уставы (соодветно и во уставите на СРС и СРМ) ова прашање беше различно решено. Додека словенечкиот јазик беше задолжителен за институциите и за лицата кои вршат државна служба на територијата на СРС (член 212 од Уставот на СРС), во Уставот на СРМ не постоеше таква одредба. Во принцип јазиците на народностите имаа службена употреба во единиците на локалната самоуправа под услови предвидени со закон (в. Ортаковски 1996:315).

Ова прашање најдоследно беше решено во поранешната СР Словенија во регионите Копар, Словенечка Истра и Прекумурје каде што во службена употреба функционираа италијанскиот, односно унгарскиот јазик.

Меѓутоа, Словенците имаа и сè уште имаат проблем со припадниците од другите народи и народности од поранешната СФРЈ

кои живееја и сè уште живеат во Словенија со и без право на престој, бидејќи тие главно го употребуваа српскиот/хрватскиот јазик, што во извесна смисла го отвора проблемот на индивидуалните јазични права, а овој проблем принципиелно важи и за припадниците на другите народи чии единки живеат и работат во РС, на пр. Германци, Италијанци и други.

Во СФРЈ во практиката се јавуваа проблеми во врска со употребата на јазиците на народите и народностите во ЈНА. Во Уставот на СФРЈ (член 243) беше загарантирана рамноправноста на јазиците и писмата на народите и народностите на СФРЈ. Што се однесува до јазикот на командувањето и воената обука во ЈНА беше наведено дека може да се употребува еден од јазиците на народите на СФРЈ, а во нејзините делови – јазиците на народите и народностите. Меѓутоа во практиката српскиот, односно хрватскиот јазик (српскохрватскиот/хрватскосрпскиот) беше не само главен јазик на комуникацијата туку и јазик на комуникација со локалното население на воените и цивилните лица во служба на ЈНА. Ова се однесуваше на териториите каде што српскохрватскиот/хрватскосрпскиот не беше роден јазик на локалното население, што значи и на територијата на СРМ и СРС (в. Шкилјан 1988: 93). За овој проблем оправдано реагираше Ј. Дулар (1990: 107) истакнувајќи го проблемот за често запоставување на словенечкиот јазик при комуникацијата на единиците и органите на ЈНА со околното население во СРС.

Како што веќе спомнавме (в. погоре), во Уставот на СР Македонија, особена албанската и турската народност имаа широки права во употребата на нивните јазици како службени. Во Уставот на СР Македонија постоеше формулација дека таа е држава на македонскиот народ, на албанската и турската народност и на сите останати етнички групи што живеат во неа.

Во практиката македонскиот модел не функционираше добро, затоа што не беше поткрепен со законски решенија коишто ќе ја уточнат службената употреба на јазиците на народностите, што овозможуваше различни толкувања на тој дел од Уставот и создаваше проблеми од најразличен вид во неговата практична реализација, па најверојатно затоа законите за примена на овие уставни принципи никогаш не беа целосно донесени, што во практиката дозволуваше различни решенија.

Освен тоа, македонските јавни личности во рамките на СФРЈ (надвор од СРМ) малку го користеа правото во јавна комуникација да го употребуваат својот јазик, што создаваше впеча-

ток кај населението дека српскохрватскиот/хрватскосрпскиот јазик е единствен службен јазик во СФРЈ. Сп. го опширното соопштение на Корубин (1990б: 54 и пошироко) во кое, објаснувајќи го функционалниот статус на срхр. јазик во југословенската општествена заедница (СФРЈ) како јазик со општествен престиж во однос на другите службени јазици во СФРЈ, се залага за најширока употреба на срхр. јазик : „не може, на пример, македонски јазик, па ни словеначки, као ни јазик било које народности, имати или постићи онај реални функционални статус у југословенској друштвеној заједници који има *данас* (ово сада подвлачим – Б.К.) српскохрватски јазик, из једноставних разлога што овај јазик обухвата далеко највеће подручје у њој и што је у датим историјским условима стекао извештан друштвени престиж (културно-историјски и сл.) у односу на остале (или скоро на све остале) језике у Југославији“. Понатаму истиот принцип го пренесува и на републичко ниво, сп. (с. 54): „у истом смислу и из истих разлога у СР Македонији, рецимо, не може јазик било које народности или етничке групе – турске, албанске, ромске, влашке (ароманске) – имати или остварити *данас* онај функционални статус у друштву који има у њему македонски јазик“. Понатаму истиот принцип го пренесува и на меѓународно ниво, сп. (с. 54): „... као што не би могао ни српскохрватски јазик у једној широкој меѓународној заједници, претпоставимо и при најдемократскијим друштвеним односима, имати или остварити на прагматском плану функционални статус једног руског, француског или, још мање, енглеског језика,,“.

Мошне интересно е дека Корубин (1990б: 54) ја нагласува можноста за употреба на доминацијата на поголемиот јазик во однос на помалите јазици, но и спротивната можност – злоупотреба на употребата на помалите јазици во однос на поголемиот. Тука тој мисли дека ако се настојува исклучиво да се употребува српскохрватскиот јазик тоа претставува злоупотреба, и спротивно, ако се настојува да се употребува исклучиво македонскиот или словенечкиот јазик насекаде низ територијата на СФРЈ, тоа би значело злоупотреба.

Меѓутоа, на истото советување имаше и спротивни мислења исто од Македонец, в. Спасов (1990б: 111 и пошироко) каде што авторот се залага за рамноправна употреба на сојузно ниво на сите официјални јазици на СФРЈ: македонскиот, словенечкиот, српскохрватскиот/хрватскосрпскиот, српскиот или хрватскиот, сп. „ние јазичната состојба ја планираме за XXI век, па треба да се

сложиме дека ако ги прифатиме позитивните иницијативи, можеме да постигнеме една релативно идеална ситуација на (барем пасивното познавање на јазиците во Југославија, а со тоа да ги зацврстиме и своите јазици и да ја зацврстиме Југославија“.

Како што се гледа, на Дванаесеттиот конгрес на сојузот на славистичките друштва на Југославија (патем речено последен) се изјаснија две тенденции: рамноправност на јазиците на народите и респективно на народностите на СФРЈ (превлудувачка) и наметнување на српскохрватскиот/хрватскохрватскиот како *lingua communis* во СФРЈ (непревлудувачка) (за ова в. и „Данас“ од 13 септември 1988 г.).

По распаѓањето на СФРЈ и по создавањето на Република Македонија и Република Словенија (меѓу другите држави коишто произлегоа по распаѓањето на СФРЈ), во Словенија прашањето за службена употреба на јазиците на припадниците на народностите групи многу едноставно се реши во Уставот на Република Словенија и со неговата законска примена во практиката, бидејќи Словенците имаа проверени релативно позитивни искуства од претходниот период (в. Устав на Република Словенија, член 11) во којшто се вели: „uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.“

Иако Уставот на Република Словенија од 1991 г. не е изменет во однос на правата на употребата на јазикот на италијанската и унгарската заедница (претходно – народности) во однос на Уставот на СР Словенија од 1974 г., во овој Устав не се гарантираат експлицитно јазичните права на државјаните на Република Словенија кои се служат со јазиците кои се различни од јазикот на кој зборува другиот дел од населението на државата, но кои, и покрај тоа што се во традиционална употреба на територијата на државата, не можат да се однесуваат на некоја посебна нејзина географска област (т.н. „јазици без територија“) (в. Европска повелба... 1992, дел 1, член 1 в). Кажаното се однесува на припадниците на другите народи кои живеат и работат во Република Словенија. Сепак, сега засега, во најголем број тоа се припадници на народите и народностите на поранешната СФРЈ. Со евентуалниот прием на Република Словенија во ЕУ, споменатите права ќе мора да добијат правна регулатива.

Во Уставот на Република Македонија од 1991 г. (без уставните измени од 2001 г.) прашањето за употребата на јазиците на националностите (во Уставот на СР Македонија од 1974 г. – на-

родности, според уставните амандмани од 2001 г. – заедници) е решено исто како и во Уставот на Република Словенија од 1991 г. (в. Устав на Република Македонија, член 7) само што не беа експлицитно наброени припадниците на националностите кои имаат право да го употребуваат јазикот и писмото во службена употреба во единиците на локалната самоуправа во кои тие живеат во значителен број. Ова прашање требаше да се реши со законот за локална самоуправа кој за цело време до уставните измени во 2001 г. остана како нацрт-закон. Со уставните измени (в. Амандмани на Уставот на Република Македонија од 16 ноември 2001 г. амандман 5) ова прашање е решено на следниот начин: „во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20 % од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20 % од граѓаните во единиците на локалната самоуправа одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа“. Со овој амандман се заменува членот 7 од Уставот на Република Македонија од 1991 г. Од кажаното произлегува дека овие амандмани се однесуваат практички на заедниците кои живеат во единиците на локалната самоуправа: Тетово, Гостивар, Дебар (мнозинско албанско население, покрај турското), некои селски општини во околината на Радовиш (мнозинско турско население), Шуто Оризари (мнозинско ромско население), Старо Нагоричино (мнозинско српско население) и некои населби на Скопска Црна Гора (мнозинско српско односно албанско население).

Како што е познато, посебната геополитичка положба на Република Македонија (две граници со територии каде што живеат Албанци, Република Албанија и Косово како дел од Република Србија) овозможи манифестација на албанскиот хегемонизам во име на „остварување на човековите права – јазични, културни и политички права“) што во практика значеше предизвикување на вооружени судири на територијата на Република Македонија. Овие вооружени судири водени во името на остварувањето на граѓанските права (в. претходно) предизвикаа страв кај мнозинското население на Република Македонија (Македонците и другото неалбанско население) дека во нивната заднина стои албанскиот хегемонизам за создавање на големоалбанска држава на поширокиот простор на Балканскиот Полуостров: Косово, Јужна Србија (Прешево, Бујановац, Медвеѓе), Северна Македонија (околината на Куманово и Скопје), северозападна Македонија

(Тетово, Гостивар), Западна Македонија (Дебар, Струга), југозападна Македонија (Преспа, Битола), централна Македонија (Крушево, Прилеп, Велес), северозападна Грција (Чемерија) и Црна Гора (на потегот Гусиње, Плав, Подгорица).

Интересно е дека такви манифестации немаше во Дебар, кој граничи со Република Албанија и каде што живее околу 80 % албанско население.

Како што нè учи историјата, речиси секоја подлабока општествена криза е проследена од определена форма на јазично-политичка криза. Тргувајќи од фактот дека во нашата општествена свест јазикот е тесно поврзан со националното битие и е сфатен како одраз на неговиот идентитет, често, барем со еден дел, судирите на интересите се пренесуваат на рамништето на јазичната проблематика. Затоа и оние кои ја предизвикуваат кризата и оние кои се одговорни за неа најчесто го искористуваат недостатокот на јазичната политика за остварување на своите интереси во другите области (за ова прашање в. Шкилјан 1988: 135). Затоа, според наше мислење, потребно е да се дефинираат јазичните релации и евентуалните јазични проблеми да се решат со правна регулатива.

Рамковниот договор од 1991 г. и уставните измени што произлегоа од него предизвикаа бројни реакции во македонската јавност (в. Прилог кон јавната расправа 2001). Еве инвентар на некои од назначените прашања (дилеми?): дали треба „јазичната материја“ да влезе во уставот или во законите, што значи 20 % од граѓаните и дали под оваа бројка може да се најде која и да било заедница на граѓани која зборува било кој јазик кој не се зборува во Република Македонија, како на пр. англиски, германски и др., проблемот дали Република Македонија ќе се претвори во мултиетничка држава и нема повеќе да биде унитарна, предлог за соодветно решавање на јазичното прашање на македонската заедница во соседните држави (Албанија, Грција, Бугарија), чишто права во овие држави се крајно несоодветни итн.

Се поставува прашањето, дали поставените проблеми не се и проблеми пошироко во регионот и во Европа воопшто?

Во врска со Република Македонија и со Република Словенија се јавува уште еден дополнителен проблем којшто е многу важен од гледна точка на афирмацијата на релативно малите народи, како што се македонскиот и словенечкиот народ, во европските простори. Тие се особено чувствителни од можното загрозување на нивниот културен идентитет и јазик, како од страна на

големите народи и нивните јазици (лоши историски искуства со грцизација, албанизација, бугаризација, србизација на македонскиот национален простор; односно со германизација, италијанизација, србизација (особено во периодот меѓу двете светски војни) на словенечкиот национален простор) (в. Ортаковски 1996: 32-80).

Оваа чувствителност оправдано се проектира и во современоста. Така, меѓу Македонците владее мислењето дека постои потенцијална опасност некое потенцијално малцинско население да ја премине границата на толеранцијата и да го загрози мнозинското население.

Кај поголемиот дел од јавното мислење и во двете држави се почувствува потреба за изработка на закон за употребата на македонскиот јазик (в. Закон..., 1998), односно за употребата на словенечкиот јазик (в. Javna predstavitev..., 2000) со кој се уредува употребата на македонскиот, односно на словенечкиот јазик како службен јазик. Независно од различните мислења, овој закон е изгласан во РМ во 1998 г., а во РС е во фаза на јавна расправа и предизвикува мошне широк интерес. Со ваквите закони јазичната политика добива официјална поддршка, што значи индиректно укажува на страв од потенцијална загрозеност, особено на стандардната форма на македонскиот и на словенечкиот јазик.

Европската повелба за регионалните или малцинските јазици со право ја поддржува културната и јазичната еманципација на регионите, односно регионалните јазици, бидејќи Европа, независно од границите на државите, е составена од многу региони каде што живеат припадници кои зборуваат регионални јазици. Нашите две држави природно ги прифаќаат принципите на оваа повелба (со различни проблеми во самата практика), како, на пример, службена употреба на јазикот и други културни манифестации на народносните групи (малцински заедници). Во случајот со Словенија тоа значи доследна примена на оваа повелба, бидејќи Словенија набргу ја чекаше прием во ЕУ (2004 г.).

За Р. Словенија постои еден важен проблем: како ќе се одрази културната глобализација со приемот на државата во ЕУ врз културниот и посебно врз јазичниот идентитет на Словенците? Ова може да предизвика „страв од неизвесност“ на Словенците како мал народ заради културната отвореност.

Оттука произлегува дека ние Македонците и Словенците и другите помали народи во Европа, независно во кој географски дел на Европа се наоѓаат нашите држави (Северна Европа, Сред-

на Европа, Југоисточна Европа итн.), ќе треба пред европската културна и политичка јавност да го поставиме прашањето за начините на афирмација на нашите јазици и култури. Тоа значи обезбедување на службена употреба на нашите јазици во рамките на Европската унија и на нејзините институции од различен вид.

Европа, како мултиетнички и мултикултурен континент, со различен степен на политичка и економска интегрираност на државите, мора да води сметка дека, освен малцинските заедници, во некои држави живеат мнозински заедници кои на општ план се помали од некои други малцински заедници.

Единствено преку афирмирање и осигурување на правата на сите народи европската културна карта ќе биде целосна.

Бидејќи Словенците меѓу првите од словенските народи се примени во ЕУ (2004 г.), односот кон словенечкиот јазик и култура ќе биде тест за односот кон другите мали народи. Не треба да бидеме песимисти и треба да се надеваме дека оваа дилема успешно ќе се реши и дека словенечкото искуство во овој случај ќе биде позитивно и за нас Македонците.

НЕКОИ МОДЕЛИ НА СТАТУСОТ НА СТАНДАРДНИТЕ ЈАЗИЦИ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (ПРИЛОГ КОН ДИСКУСИЈАТА ЗА АКТУЕЛНИТЕ УСТАВНИ ПРОМЕНИ)¹⁰²

Непосреден повод за оваа статија е предавањето одржано на 10 мај 2001 г. во просториите на МАНУ под наслов „Јазикот и настаните во земјава“ од познатиот американски лингвист и претседател на Лингвистичката асоцијација на САД, проф. д-р Роберт Гринберг. Професорот Гринберг последниве месеци на тековната година престојуваше во нашата земја како Фулбрајтов (државен) стипендист и во рамките на својот престој одржа и циклус предавања со зедничка тема посветена на проблемите на употребата на јазиците во САД (англискиот наспрема шпанскиот, англискиот наспрема другите помали јазици во САД итн.). Последното предавање се однесуваше на проблемите во врска со употребата на јазиците во Република Македонија (со нагласка на односот меѓу македонскиот и албанскиот јазик).

¹⁰² Во коавторство со Александар Љ. Спасов.

Накучо речено, тезите на проф. Гринберг беа концентрирани во пет точки: анализа на моделот на СФРЈ (јазиците на народите наспрема јазиците на народностите), европскиот модел (односот на носителите на јазикот на мнозинството наспрема носителите на јазиците на малцинствата, употребата на регионалните јазици и правните гаранции), канадскиот модел (канадска нација со два официјални јазика – англиски и француски), американскиот модел (моделот на САД) (немање на официјален јазик на федерално ниво и во рамките на тоа системот на индивидуалните права) и, на крајот, востановување на некаков особен „македонски модел“ кој, според професорот, би можел да биде комбинација на претходните четири модели. Овој модел треба да содржи „децентрализација на власта, меѓутоа нејасно до кое ниво, специјален статус за албанскиот јазик во смисла на промоција и заштита на употребата на албанскиот јазик во земјава“.

Низ целото предавање провејуваше една голема нејаснотија од кои факти тргнува професорот Гринберг: лингвистички (што е несомнено негова специјалност), правни или дневнополитички (изразени во барање на некаков компромис меѓу двата јазика, македонскиот и албанскиот и двата ентитета, Македонците и Албанците).

Основната грешка се состои во мешањето на поимите *официјален јазик* и *јазик во службена употреба* (термините *официјален јазик* и *службен јазик* во една држава се синоними, додека *јазикот во службена употреба* не мора да биде и службениот/официјалниот јазик на таа држава), мешањето на поимите *народ* (како етничка творба) и *нација* (како политичка творба), себепобивање преку промоцијата на системот на индивидуалните права (САД) и целосната колективизација на правата (СФРЈ), неправедно споредба меѓу македонската регулатива и европската регулатива за употребата на малцинските (регионалните) јазици.

По ред тоа изгледа вака:

- Во моделот на СФРЈ постоеја три официјални јазика, македонскиот, словенечкиот и српскиот/хрватскиот. Во СФРЈ постоеја шест конститутивни народи чиј статус не зависеше од местото на живеење и од нивниот број, што значи дека не постоеше српско малцинство во Хрватска ниту хрватско малцинство во Босна. Тоа значи дека споредбата на употребата на јазиците и писмата во Босна и Херцеговина (српскиот и хрватскиот, кирилицата и латиницата) со автономната покраина Косово (српскиот и албанскиот) е неодржлива. Српскиот беше офици-

јален јазик и во Косово и во другиот дел на Србија, додека албанскиот јазик, како јазик на доминантната етничка група на таа територија, беше, покрај српскиот, јазик во службена употреба во локалната самоуправа и во органите на регионалната автономија (во рамките на тоа и во образовните институции на сите рамништа). Република Македонија е унитарна држава која нема конститутивни членки што подразбира дека албанскиот, турскиот, српскиот, ромскиот и влашкиот јазик се јазици во службена употреба во единиците на локалната самоуправа – општините и евентуално со подрачните единици на централната власт, што не го дерогира претходно кажаното. Во Република Македонија, почнувајќи од Асномските решенија (2 август 1944 г.), преку Уставите од 1946 г., 1963 г., 1974 г. и актуелниот устав од 1991 г., македонскиот јазик и неговото кирилично писмо е службен (официјален) јазик во Република Македонија (член 7). Меѓутоа, во согласност со Европската конвенција за човекови права и со Европската конвенција за заштита на национални малцинства (член 10), нашиот устав ја гарантира употребата на малцинските јазици во рамноправна службена употреба во единиците на локалната самоуправа каде што припадниците на малцинствата се во мнозинство или во значителен број како што бара Конвенцијата. Инсистирањето толку доцна на професорот Гринберг за примена на европската регулатива во Република Македонија е сведоштво за неговото непознавање на денешната правна и фактичка ситуација во нашата држава. Имено, во образованието, Република Македонија, не само што ги обезбедува критериумите од членовите 12 и 13 на Европската конвенција за заштитата на националните малцинства, туку и прави нешто повеќе, воведувајќи државно високо образование на малцинските јазици (Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ во Скопје, т.н. Штулов универзитет во Тетово) што е за поздравување, со што Република Македонија е навистина „уникатна“ во оваа балканска средина, како што бара професорот Гринберг.

- Канадскиот модел е неспоредлив со македонската ситуација, бидејќи во Канада се работи за галиматијас од етнички групации каде што единствено се издвоени две доминатни јазични групи: англосаксонска и франкофонска. Наспрема тоа, во Република Македонија, големото мнозинство на македонскиот и албанскиот ентитет се јасно издиференцирани, освен со јазикот, и по нивното етничко потекло, вера, обичаи, морал. Тоа

за наша голема жал, никогаш не продуцирало создавање на нација во политичка смисла како во Канада, а според „експериментите“ на професорот Гринберг за една нација со два официјални јазика во Република Македонија тоа може да се стори само со присилна асимилација на немакедонското население што, се надеваме, не го посакува професорот.

- И на крајот, најголемата заблуда, е поистоветувањето на американскиот модел со кој и да било европски модел на нација, вклучително и македонскиот. И покрај сите темни дамки во процесот на настанувањето на американската нација (истребување на Индијанците, присилното асимилирање на неанглофоните), светот го изразува својот почит кон резултатите што ги даде овој модел. Фактот дека во процесот на создавањето на македонската држава постоела една доминантна етничка група – македонските Словени, а во американската не, никогаш не може да се прескокне. Тука не сакаме опширно да зборуваме за тоа дека, иако САД немаат официјален јазик, сепак Конгресот со свои амандмани ја регулира употребата исклучиво на англискиот јазик на федерално ниво, а и за фактот дека се создаде голема дебата за укинување на универзитетот на шпански јазик во Калифорнија пред неколку години. Професорот Гринберг посебно истакна дека ексклузивните образовни институции во смисла на јазикот се најдобар начин за гетоизација на ентитетите, па затоа го прашуваме дали не смета дека истото тоа се случува и кај нас, или пак ние сме некакви „уникати“.

Од перспектива на предложениот Рамковен договор од кои произлегуваат уставните амандмани на Уставот од 1991 г. во Република Македонија во однос на употребата на македонскиот и на другите јазици што се зборуваат на територијата на Република Македонија може да се каже дека Договорот го именува македонскиот јазик како службен со употреба на неговото кирилско писмо во целата држава и во меѓународната комуникација. Во ваквата формулација (в. погоре) има недоследност: службениот или официјалниот јазик во една унитарна држава каква што е нашата (и според уставните амандмани таа останува таква) не може да биде на дел од територијата на државата, како што е случај со федерациите или конфедерациите. Понатаму, во Договорот се вели дека и јазиците што ги зборува најмалку 20 % од населението се исто така службени јазици (грешка!) со употреба на нивно-то писмо, во делови на општините каде што тоа население живее.

Ова, всушност, значи дека албанскиот, турскиот и српскиот јазик се јазици во службена употреба, а не службени јазици во Република Македонија (в. погоре) и тоа во делови на државата каде што тоа население живее. Според тоа, ваквата грешка во терминологијата мора да се исправи во идниот устав, ако не се сака таа да предизвика двосмислени толкувања. Понатаму, ако бројката 20 % од населението се толкува на ниво на држава, а не на ниво на општина (како што треба да биде јасно кажано), тогаш турскиот и српскиот јазик нема да бидат во службена употреба во соодветните општини, туку тоа ќе биде единствено албанскиот јазик.

Во заклучок може да констатираме дека степенот на употреба на јазикот во службена употреба не мора иманентно да биде врзан за органите на локалната самоуправа, тоа може да се стори и на централно ниво, па дури и во Собранието, а сепак тој јазик да остане јазик во службена употреба, а не службен јазик. Нема помалку или повеќе службени јазици. Еден јазик е или службен во сите сегменти или е јазик во ограничена официјална употреба, т.е. јазик во службена употреба.

Во таа смисла идните измени на Уставот на Република Македонија мораат да бидат ослободени од декларативни дневнополитички формулации, бидејќи Уставот е јасна, прецизна и недвосмислена правна рамка за сите понатамошни закони и други правни акти, па затоа не смее да биде извор на забуни и двосмислени толкувања.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЕВРОПСКИТЕ ИНТЕГРАЦИИ¹⁰³

ПРАШАЊЕТО НА ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА ВО ЕУ

Тргнувајќи од активните дискусии за реформите кои се спроведуваат во Македонија, а се во контекст на процесот на интегрирањето на Република Македонија во Европската унија на сите рамништа, се одлучивме да ја анализираме јазичната политика на ЕУ односно правната поставеност и политиката на ЕУ во однос на употребата на различните европски јазици.

Европа претставува територија каде се употребуваат голем број различни јазици кои, освен фактот дека најголемиот дел се во групата на индоевропските јазици, ги делат огромен број разлики. Практично секоја европска нација има свој сопствен кодифициран стандарден јазик. Јазикот за секоја од европските нации е белег на нејзината посебност и автентичност како и прашање се висока чувствителност. Фактот дека бројноста на европските нации радикално се разликува (85 милиони Германци, околу 60 милиони Французи, 55 милиони Италијанци, но и 10 милиони Чеси, околу 2 милиони Словенци и само четиристотини илјади Малтежани) може кај малите нации да создаде комплекс на пониска вредност и помала важност, како и чувство на безгласност во идните одлуки на Унијата. Рамноправноста на јазиците е инструментот со кој секоја од европските нации, па и најмалите, барем формално ја прави еднаква и со најголемата.

Пред извесен период во Љубљана се одржа социолингвистички собир (декември 2001) посветен на словенечкиот јазик во ЕУ. Основното прашање беше: Нема ли со евроинтеграцијата словенечкиот јазик, од официјален јазик во меѓународната комуникација на Словенија како суверена и независна држава, да се претвори во јазик од локално, регионално значење во Словенија интегрирана во ЕУ? Дали тоа значи дека словенечкиот јазик фактички ќе ја загуби позицијата која со многу тешкотии ја стекна?

Тоа, сепак, е еден аспект на проблемот. Вториот аспект на кој се осврне собирот беше: која ќе биде позицијата на Словенија во однос на малцинските јазици во самата неа (италијанскиот и

унгарскиот). Колкава е опасноста преку интеграцијата, овие јазици од малцински, поврзувајќи се со матицата (Италија односно Унгарија), значајно да го истиснат словенечкиот јазик од територијата каде се зборува (Истра, односно словенечката Панонија)?

Веќе површен поглед врз ситуацијата во Македонија ќе покаже дека нашата ситуација е дури покомплицирана од онаа на Словенија, а интересот за оваа тема е речиси никаков. Рамковниот договор и уставните амандмани кои произлегоа од него, како и сите компликации кои настанаа со нивната примена, само се добар индикатор за сложеноста на прашањето. Големите конфликти честопати во себе го содржат и прашањето на јазикот, а и некои македонски интелектуалци не без основа рекоа дека опасноста од нарушувањето на унитарниот карактер на државата ќе започне токму со *неофицијалното* конституирање на Македонија во лингвистичка федерација.

Затоа во следната анализа ќе се осврнеме накусо на јазичната политика на ЕУ, јазичната политика на државите кои од мај следната година ќе ѝ се придружат на ЕУ и пред сè на она што е сторено и што треба да се стори во Република Македонија на овој план.

ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА И ЈАЗИЧНОТО ПЛАНИРАЊЕ ВО ЕУ

Европската конвенција за јазиците и Договорот за Европската унија од 1992 г. ја гарантираат слободата во употребата на јазиците, и тоа на следниве рамништа:

1. Индивидуално – право на лична комуникација на сопствениот јазик, право на изучување на сопствениот јазик и култура на сите степени на образование, како и право на комуникација со органите на власта на сопствениот јазик – ова посебно се однесува на судските постапки каде е задолжителен преводот на процесот на јазикот кој го говори обвинетата страна (ова го истакнуваме во контекст на неправедното судење на македонскиот државјанин во Италија, кога обвинетиот беше дискриминиран бидејќи не го разбираше италијанскиот јазик).
2. Колективно – право на етничките заедници, а особено на оние кои се во малцинство во односната држава, на слободна употреба на јазикот во личната комуникација, право, најмалку, на основен степен на образование на сопствениот јазик, како и официјална употреба на малцинскиот јазик до одреден степен

на институционално рамниште (в. ја Рамковната конвенција за националните малцинства на Советот на Европа).

3. Рамниште на институциите на ЕУ – сите јазици на државите членки се и официјални јазици на Унијата. Иако комуникацијата во извршните органи е претежно на англиски, француски и германски јазик, сепак во Европскиот парламент секој пратеник зборува на сопствениот јазик, а и сите документи на Унијата се преведуваат на јазиците на државите членки. Исто така, секој граѓанин на Унијата има право да комуницира со нејзините органи на својот јазик.

Како илустрација за важноста која Унијата му ја придава на ова прашање нека послужи фактот дека најголемиот дел од идната администрација на Унијата од новите држави членки ќе бидат токму преведувачите и толкувачите. Колку и да има спротивни мислења околу финансирањето и потребата на овој сложен систем, сепак засега никој не го оспорува ова право.

ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА НА ИДНИТЕ ДРЖАВИ ЧЛЕНКИ НА ЕУ

Идните држави членки на Унијата¹⁰⁴ мораа да ги прифатат стандардите на Унијата во јазичната политика. Така, се призна правото на одреден степен на институционално рамниште на употребата на малцинските и регионалните јазици (италијанскиот и унгарскиот во Словенија, унгарскиот во Словачка, германскиот во Чешка, фински и руски во Естонија, руски во Литванија и Летонија, иако овие држави многу површно и нечесно се однесуваат кон ова прашање).

Понатаму следувахе обновата на некои досега општествено маргинализирани јазици (кашупскиот јазик во Полска како стандарден јазик со сите функции).

Општо земено, ова прашање ќе се актуелизира многу повеќе со практичното користење на правото на слободата на движењето и населувањето на сите граѓани во рамките на Унијата, па и кај новопримените држави.

¹⁰⁴ Во 2004 г. споменативе држави и официјално станаа членки на ЕУ.

ШТО ТРЕБА ДА СЕ СТОРИ ВО РМ?

Процесот на целосна имплементација на уставните амандмани, како и другите обврски од Рамковниот договор (законски измени), особено во делот на употребата на јазиците, треба целосно да се спроведе. Принципот на рамковниот договор промовира дека јазиците на малцинските заедници во Македонија ќе се употребуваат во одреден степен на институционално и образовно рамниште, и тоа: македонскиот јазик е официјален јазик на сите рамништа и во целото меѓународно претставување на Република Македонија.

Албанскиот јазик е на повисоко ниво во однос на другите јазици на малцинските заедници, но на пониско ниво од македонскиот пред сè во правото на меѓународна репрезентација на РМ: македонскиот е право и обврска, а албанскиот е субјективно право.

За рамноправно место на македонскиот јазик во ЕУ треба да се завршат следниве проекти:

- Подготовка на нова универзитетска граматика на современиот македонски стандарден јазик и дополнет и обновен правопис со правописен речник.
- Отворање на центри за изучување на т.н. светски јазици, но и изучување на јазиците на мнозинската и малцинските заедници во определени региони во државата; факултативно запознавање со јазиците на соседите и со нивните култури.

Настојување во остварувањето на јазичните права (индивидуални, колективни) на македонската дијаспора во соседните држави (позитивниот пример со Педагошкиот факултет во Лерин каде македонскиот се изучува како јазик на регионот, македонската заедница во Бугарија, Албанија, Војводина).

Основни опасности во актуелната ситуација се:

- Јазична федерализација на Македонија како прв чекор во поделба на државата.
- Губење на културниот идентитет на Македонците во соседните држави и дијаспората со негрижа за македонскиот јазик надвор од Република Македонија.
- Користење на јазичните прашања за провоцирање на нови конфликти и желби за меѓуетничко пресметување.

Овие опасности можат да се избегнат ако се води мудра политика. Пред сè преку потпишување на Европската декларација за јазиците и нејзина примена како и со интензивна културна соработка со државите од регионот врз начелото на реципроцитет.

Дали РМ можеше да биде организирана како монолингвална и монокултурна држава?

Не, затоа што основите на државата за време на Илинденското востание се поставени како право на македонскиот народ, но и на другите малцински заедници да ги афирмираат своите јазици и култури; не, затоа што Асномската држава е поставена на истите принципи, не, затоа што Уставот од 1991 г. им гарантира право на малцинските заедници на своја јазична и културна еманципација, не, затоа што Уставот со уставните амандмани од 2001 г. го гарантира истото право.

Дали РМ може во иднина да биде конституирана како билингвална и бикултурна држава?

Не, затоа што со конституирањето во билингвална и бинационална држава се урива концептот на мултикултурализмот и гаранцијата, како на индивидуалните, така и на колективните права на етничките заедници како основните принципи врз кои почива македонската држава почнувајќи од Уставот за идното државно уредување на Македонија од 1880 г., Манифестот на Илинденското востание од 1903 г., одлуките на АСНОМ од 1944 г., Декларацијата за сувереност од 1991г., па, ако сакаме, и толку споменуваниот дух на Охридскиот договор од 2001 г.

СТАТУСОТ И КОРПУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ И ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА ОД ГЛЕДНА ТОЧКА НА XXI ВЕК

Распаѓањето на сложените држави, СССР, Чехословачка, СФРЈ, како и создавањето на ЕУ значи нова етапа во натамошната афирмација на дотогаш помалку афирмираните заедници и покрај сите пречки што се прават во овој процес. Понатаму додавам дека прашањето на афирмацијата на малцинските и регионалните јазици не е сè уште докрај решено во ЕУ и надвор од нејзините граници. За таа цел во рамките на институциите на ЕУ е усвоена повелба за заштита на малцинските и регионалните јазици за нивната службена употреба под соодветни услови. Сепак, во практиката оваа повелба не се спроведува еднакво во сите ре-

гиони на Европа. Да ја споменеме само ситуацијата со непризнавањето на македонскиот јазик во Република Грција, забраната за службена употреба на македонскиот јазик во Р. Бугарија, фактичката забрана во Р. Србија, непризнавањето на македонскиот јазик во Косово, делумната таква употреба во Р. Албанија итн.

За да го дообјаснам кажаното погоре, се повикувам на двете основни алатки кои ги употребува социолингвистиката за да ги означат овие работи: статус и корпус на еден јазик.

Најнапред во однос на статусот: ако ја оставиме настрана официјалната/ службената употреба на јазикот што разбира целосна негова употреба во администрацијата и школството на сите рамништа, тогаш остануваат уште две можности: првата е употреба на јазикот како втор, трет итн. официјален/ службен јазик, додека втората е ограничена официјална/ службена употреба на јазикот, а тоа разбира пред сè негова употреба во единиците на локалната самоуправа и, можеби, на регионално рамниште. Оттука произлегува и определувањето на статусот на еден јазик: прв официјален/ службен јазик во една држава (самостојна или членка на федерација или конфедерација), втор, трет итн. официјален/службен јазик во една држава (самостојна или членка на федерација или конфедерација) или јазик во службена употреба во рамките на одделните единици во една држава, вообичаено заедно со официјалниот/ службениот јазик. Надвор од сите досега споменати употреби спаѓа неофицијалната/ неслужбената употреба на јазикот во рамките на една заедница или меѓу две или повеќе заедници во сите или ограничен број на ситуации.

Сега за корпусот: јазичниот корпус разбира постоење на неколку јазични варијанти: стандардизиран/ литературен јазик, наддијалектен јазик (вообичаено јазик на некој регион, или – регионален јазик), местен дијалектен јазик (јазичен облик што се употребува во една месност (село, град, дел на градот итн.) Надвор од ова се наоѓаат прашањата поврзани со правојазикот, правописот, граматичкиот стил на сите рамништа, стилската употреба на зборовите и фразеологизмите, колоквијализмите жаргонизмите итн., како и т.н. вертикални или социјални дијалекти или стилови.

Сумираниот преглед на состојбата со статусот и корпусот на македонскиот јазик во соседните држави и во регионот на југоисточна Европа веќе на прв поглед покажува дека положбата на македонскиот јазик (и соодветно – на неговите зборуваачи) е далеку од задоволувачка. Ова се должи, според мое мислење, на ло-

шото историско наследство, но и на незадоволителната посветеност на македонската држава во однос на ова прашање.

Токму во насока на заштитата на малцинските и регионалните јазици ЕУ излезе со една повелба (в. Европска повелба за регионалните и малцинските јазици, Стразбур, 5.XI 1992). За да ја објаснам Повелбата на ЕУ за заштита на малцинските и регионалните јазици, морам да се повикам на историјата и да потсетам дека по Француската граѓанска револуција (1789 г.) јазикот добива сосема ново значење и станува основа за градење на групната солидарност (единство) на нацијата. Политичките барања за еднаквост, правда и братство се надополнети со барања за единствен стандарден/ литературен јазик. Оттука следи дека обединувањето на јазичен план е поддршка и зајакнување на националната држава во формирање. Кажаното целосно кореспондира со ставовите на Мисирков во за нас познатата, основна книга која ја искажува македонската национална програма на почетокот на дваесеттиот век, „За македонските работи“ (Мисирков 1903). Мисирков вели дека познавањето на сопствениот народен јазик е одраз на културната традиција на тој народ и доказ дека тој народ го има задржано заедничкиот дух. Понатаму вели: ако тој народ се откаже од својот јазик, тогаш тој се откажува од самиот себе и од своите интереси. Истата тема, пред Мисирков ја варира нашиот голем интелектуалец од 19 в., Ѓорѓија Пулевски. Ова значи дека 19 в. и првата половина на 20 в. се обележани со афирмацијата на моделот нација – држава (делумно исполнет во Полска по Првата светска војна), сосема реализиран во Франција, Италија или Грција, како и на моделот народ – држава (повеќе племиња на еден ист народ), остварен во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, Чехословачка итн. Но од друга страна, распаѓањето на претходните полиетнички монархии: Руското царство, Австро-унгарското царство и Турското царство и создавањето на новите држави во дваесеттиот век не ги реши наследените хегемонизми од минатото. Да ги споменеме рускиот хегемонизам врз полскиот народ, јазик и култура, германскиот хегемонизам врз чешкиот народ, јазик и култура итн., туку напротив роди нови, дотогаш неизживеани хегемонизми, така да се каже. Руската револуција и создавањето на СССР требаше да овозможи афирмација на малите (или – новите, според речникот на оваа поетика) култури. Во практика, рускиот јазик ја зазема улогата на јазик на меѓународно општење со што не се исклучија од многу функции само малиот несловенски јазик во СССР, туку таквата судбина

ја делеа и големите словенски јазици (и заедници), украинскиот и белорускиот. Во СФРЈ, со Уставот од 1974 г., јазиците на народите на СФРЈ: словенечкиот, хрватско-српскиот/српско-хрватскиот, хрватскиот или српскиот, македонскиот, а под определени услови и албанскиот и унгарскиот станаа рамноправни официјални (службени) јазици или јазици во службена употреба. Сепак, на лице излезе српскиот хегемонизам, кој се покажа и на јазичен план.

Токму затоа новата политичка формација – обединетата Европа (ЕУ), уште во своето создавање ги заштитува правата на сите европски нации, нивните култури и го гарантира целосниот статус на стандардните или официјалните јазици на државите членки на заедницата. Ваквата заштита се пренесе и на сите другојазични заедници во една европска држава, односно на заедниците чии јазици не го уживаа статусот на службена употреба. Така, наспроти терминот *мајчин јазик* се појави и терминот *џаџиков јазик* за да се означи дека во рамките на една држава постојат и зборуваачи на кои државниот јазик (*џаџиковиот јазик*) не им е и *мајчин јазик*. Со тоа се означи нова етапа во натамошната афирмација на дотогаш помалку афирмираните јазични заедници и покрај сите пречки што се прават во овој процес. За пример да ја земеме Каталонија, каталонската култура и јазик во Шпанија, Ирска, ирската култура и јазик во рамките на Обединетото кралство, кашубскиот јазик и култура во Р. Полска итн. Потоа, покрај терминот државен јазик (или – службен јазик на целата територија на државата), се појави и терминот *регионален јазик*, кој може да има различен статус, во зависност од позитивните закони на некоја држава, токму со намера да се заштити јазичната посебност на другојазичките региони во рамките на една поширока заедница. На таков начин дојде до афирмација на бретањскиот јазик во Бретања, корзиканскиот во Корзика, па дури и велшкиот во Велс. Се покажува, на пример, дека словенечкиот јазик има повеќе регионални форми (јазици) во соседните држави.

Европската Повелба за заштита на малцинските и регионалните јазици ја има токму таа цел: да ги натера европските држави да ја почитуваат јазичната (и културната) различност, да го почитуваат другиот во својата средина.

Оваа Повелба не беше усвоена од страна на институциите на ЕУ како обврзувачки документ, туку им беше оставена на одделните држави, членки на ЕУ и на државите кандидати, да ја потпишат и со тоа да ѝ дадат задолжителност. Токму „проблема-

тичните” држави во регионот не ја потпишаа, бранејќи се со изјавите од типот дека *кај нив не постојат другојазички заедници*. Повелбата, така да се каже, се изигрува и на поинаков начин. Имено многу често се сака еден јазик и култура да се сведат на регионални, иако тие не се тоа. Така на пример, ако бретањскиот јазик е регионален јазик што се зборува во покраината Бретања во Република Франција, словенечкиот јазик што се зборува во Италија или Австрија не е тоа. Сепак, се настојува да се афирмира бенешкиот словенечки како регионален јазик, корошкиот словенечки, па дури и градишканскохрватскиот јазик во службена употреба, место словенечкиот односно хрватскиот стандарден јазик. Во Србија (Војводина) сличен проблем постои со Буњевците на кои не им се дава право да го употребуваат хрватскиот стандарден јазик. Да се потсетиме дека во СФРЈ постоеше неуспешен обид да се стандардизира гегиски дијалект како јазичен стандард за Албанците на Косово и Македонија. Ми се чини дека таква опасност претстои и за македонскиот јазик во Р. Грција, па и регионите на Албанија и Косово каде живее македонско население. Да се потсетиме само на „Абецедарот” издаден во Атина 1925 г. како обид да се афирмира регионален писмен јазик на Македонците во тогашното Кралство Грција.

Во однос на статусот на македонскиот јазик ситуацијата е следна. Во Р. Албанија членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во регионот на Преспа тој има делумно ограничена употреба во основното и средното образование што значи дека наставата во основното образование се одвива главно на македонски јазик, додека во средното образование само делумно. Во администрацијата македонскиот јазик воопшто не се употребува во писмена форма, додека во усна се употребува делумно. Во регионот на Корча македонскиот јазик не се употребува ниту во школството ниту во администрацијата. Во регионот на Голо Брдо македонскиот јазик не се употребува ниту во школството ниту во администрацијата. На универзитетско ниво македонскиот јазик се изучува на Универзитетот во Тирана. Во Р. Србија членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во регионот на Белград и Панчево тој имал во неколку периоди (на пр. во 1963 г., по катастрофалниот земјотрес во Скопје кога таму се нашло бројно македонско население) делумно ограничена употреба во основно-

то и средното образование. Во администрацијата македонскиот јазик воопшто не се употребува ниту во писмена форма ниту во усна форма. Во регионот на Јабука (Војводина) тој имал во еден период (непосредно по Втората светска војна кога таму се нашло бројно македонско население) делумно ограничена употреба во основното и средното образование. На универзитетско ниво македонскиот јазик се изучува во повеќе центри во Србија, вклучувајќи ја тука и Војводина. Во поранешната автономна покраина Косово (денес под меѓународен протекторат), членовите на македонската заедница на целата територија не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во регионот на Гора, иако таму живее бројна македонска заедница), македонскиот јазик никогаш не се употребувал ниту во школството ниту во администрацијата. На универзитетско ниво македонскиот јазик не се изучува. Во Р. Црна Гора членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во администрацијата македонскиот јазик воопшто не се употребува ниту во писмена форма ниту во усна форма. На универзитетско ниво македонскиот јазик не се изучува. Во Р. Бугарија членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во регионот на Благоевград (Пиринска Македонија) тој имал во еден период (по Втората светска војна) употреба во основното и средното образование, како и во администрацијата. Во регионот на Пловдив каде живее македонска емиграција по Балканските и Првата светска војна, македонскиот јазик не се употребувал ниту во школството ниту во администрацијата. Во регионот на Тракија (каде исто така македонското население е доселено) македонскиот јазик не се употребувал ниту во школството ниту во администрацијата. На универзитетско ниво македонскиот јазик не се изучува, но македонската литература (како регионална литература на бугарската култура) е застапена на Универзитетот во Велико Трново. Во Р. Турција членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено, туку само како домашен идиом. Во администрацијата македонскиот јазик воопшто не се употребува ниту во писмена форма ниту во усна форма. На универзитетско ниво македонскиот јазик се изучува на Универзитетот во Истанбул. Во Р. Словенија, каде живее побројно македонско население, членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не

можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во администрацијата македонскиот јазик делумно се употребува во писмена и во усна форма. Македонскиот јазик не се употребува во образованието на сите рамништа, додека на универзитетско ниво македонскиот јазик, литературата и културата се изучуваат и во Љубљана и во Марибор. Во Р. Романија, каде живее побројно македонско население, членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во администрацијата македонскиот јазик делумно се употребува во писмена и во усна форма. Македонскиот јазик не се употребува во образованието на сите рамништа, додека на универзитетско ниво македонскиот јазик, литературата и културата се изучуваат и во Букурешт и во Крајова. Во Босна и Херцеговина, каде живее побројно македонско население, членовите на македонската заедница на територијата на целата држава огранично можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во администрацијата македонскиот јазик делумно се употребува во писмена и во усна форма. Македонскиот јазик не се употребува во образованието на сите рамништа, додека на универзитетско ниво македонскиот јазик, литературата и културата се изучуваат во Сараево. Во Р. Грција, каде живее побројно македонско население особено во административниот регион Македонија (Егејска Македонија), членовите на македонската заедница на територијата на целата држава не можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Македонскиот јазик не се употребува во образованието на сите рамништа, освен во регионот на Флорина (Лерин), каде во т.н. нулта година (во детските забавишта) леринскиот македонски говор е делумно застапен во работата со децата. Во Р. Хрватска членовите на македонската заедница на територијата на целата држава делумно можат да го употребуваат македонскиот јазик службено. Во администрацијата македонскиот јазик делумно се употребува во писмена форма и во усна форма. Тој не се употребува ниту во основното ниту во средното образование. На универзитетско ниво македонскиот јазик, литература и култура се изучува во повеќе центри во Хрватска (Риека, Осиек), додека на Универзитетот во Загреб постои Катедра за македонски јазик и литература и во нејзините рамки постои насока со која се стекнува диплома професор/ преведувач односно толкувач по македонски јазик и литература.

Прегледот на корпусот на македонскиот јазик јасно покажува дека бројот на зборувачите на македонскиот јазик во соседните држави и во државите во регионот постојано се намалува и дека за некое време може да дојде до нивно исчезнување.

Одделно ситуацијата со македонскиот јазик изгледа вака: во Р. Албанија македонскиот јазик се признава како самостоен јазик на македонската заедница, но само за Македонците христијани, а не за Македонците муслимани. Во Р. Србија македонскиот јазик делумно е прифатен како локален идиом (Панчево, Јабука) на македонската заедница. Јазикот делумно се признава како самостоен јазик на македонската нација, бидејќи дури и во некои научни кругови, а сосема во црковните кругови, тој се сфаќа како варијанта на српскиот јазик. Во поранешната автономна покраина Косово (денес под меѓународен протекторат), македонскиот јазик има статус на локален идиом (Гора), но тој се прифаќа како дијалект на бошњачкиот јазик. Македонскиот јазик се признава како самостоен јазик на македонската нација надвор од оваа територија. Во Р. Црна Гора македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација. Во Р. Бугарија македонскиот јазик има статус на локален идиом на бугарскиот јазик (Пиринска Македонија). Јазикот не се признава како самостоен јазик на македонската нација, бидејќи и во државните, научните и во црковните кругови тој се сфаќа како писмена варијанта на јазикот на „македонските Бугари“. Во Р. Турција македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација. Во Р. Словенија, македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација. Во Р. Романија, македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација. Во Р. Босна и Херцеговина, македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација. Во Р. Грција, македонскиот јазик делумно има статус на домашен идиом и делумно на локален идиом (Јерин), но како дел на јазикот на славофонското население во Грција. Јазикот не се признава како самостоен јазик на македонската нација, ниту во државните, ниту во научните и ниту во црковните кругови. Дел од грчката либерална интелигенција македонскиот јазик го признава како самостоен јазик на македонската нација (во Грција се преведени и издадени од страна на грчки граѓани на грчки јазик, повеќе наши писатели, а неодам-

на и книгата на Крсте Мисирков „За македонските работи“). Во Р. Хрватска македонскиот јазик има статус на домашен идиом. Јазикот се признава како самостоен јазик на македонската нација.

Што се однесува на македонското иселеништво, треба да се каже дека се вршени истражувања, но од она што може да се добие како општ впечаток е дека тие истражувања не се доволни и не ги покриваат сите аспекти на прашањето. Ние, сепак, немаме една целосна претстава за тоа до кој степен е извршена интеграцијата, па дури и асимилацијата кај македонските иселеници. И овде постои една заеднички заклучок дека контактот со македонскиот јазик веќе се губи по третата генерација македонски иселеници, особено во прекуокеанските земји.

Но, од друга страна, споменатата тенденција на развивање на мултикултурализмот во современиот свет, изучувањето на македонскиот јазик, литература и култура го става во законски рамки и го прави задолжително. Така на пр. во Холандија (како членка на ЕУ) ученик кому македонскиот јазик му е мајчин не може да заврши ниту основно ниту средно училиште ако не ги положи предметите *македонски јазик, македонска литература и македонска култура* како задолжителни. Таква школска рамка не постои во државите кои се надвор од границите на ЕУ. Сведоци сме на спонтана (или диригирана) асимилација на македонските деца во Полска, државите произлезени по распаѓањето на СССР, па дури и во бившата СФРЈ. Што се однесува на прекуокеанските држави, треба да се одбележи дека секој наш човек на пример во САД има право, а тоа право дава и соодветни привилегии, во разни административни постапки да се служи со македонскиот стандарден јазик, како и да добива одговори на истиот јазик. Ова право постои и во ЕУ: да се потсетиме на случајот со нашиот сонародник неправедно осуден во Италија, кога тој ги губеше процесите сè додека неговите македонски адвокати не се заложиле да му се изнајде соодветен преведувач на македонски јазик од италијански јазик на кој, разбирливо, се водеше постапката.

Понатаму, ние со сигурност знаеме дека македонскиот јазик периодично, но и постојано, фигурира како предмет на повеќе славистички катедри во САД. За жал, од друга страна, македонската заедница во Австралија, каде на универзитетот во Сиднеј се изучуваше македонскиот јазик веќе практички и не го финансира таквиот проект, додека помошта од мултикултурната

Австралија поради моќното влијание на грчката заедница, е повеќе од симболична.

На крајот, еве некои предлози за она што треба да направи нашата држава за да се избориме за почитување на нашиот јазик и за негово признавање во соседните земји и пошироко во Европа и светот: 1. Да се обнови дејноста на Матицата на иселениците и тоа под име *Матица македонска*, аналогно на *Матица словенечка*, *Матица словачка*, *Матица хрватска* која нема да ги опфати само иселениците од РМ, туку и Македонците во соседството и регионот, но и секаде во светот. 2. Да се основа посебен семинар за македонските заедници во соседните држави и македонската дијаспора каде ќе се изучуваат сите предмети од национален интерес, а пред сè македонскиот јазик, а негови учесници да бидат од сите возрасни категории. 3. Да се исползуваат сите можни начини на организирање, како и постоечките форми за дејствување, заради заштита, изучување и афирмација на македонскиот јазик надвор од РМ. 4. Да се организира посебна програма со воспитно-образовен карактер на сателитскиот канал на МКТВ (МРТВ) наменета за нашата дијаспора. Тоа истото треба да се обезбеди и преку мрежата, при што ќе се обезбеди постојана поддршка. 5. Приоритетна задача е создавање на македонски национален корпус на мрежата за целосно и соодветно претставување на македонскиот јазик, наука и култура за сите заинтересирани, користејќи ја практиката од другите национални корпуси. 6. Да се настојува со поддршка од институциите на ЕУ, да се обезбеди правото најмалку на слободното изучување на македонскиот јазик, литература и култура меѓу Македонците од соседството. Ова прашање мора да се поставува отворено и при секоја можност и во сите институции на ЕУ, но и при билатералните средби на сите нивоа со странските партнери од државите во Европа кои не се членки на ЕУ, потоа во САД, Канада, Австралија, Нов Зеланд итн.

**ПРИДОНЕСОТ НА ХОРАС Г. ЛАНТ И
ВИКТОР А. ФРИДМАН ЗА РАЗВИТОКОТ
НА СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Исказот содржан во насловот на оваа тема отвора најмалку неколку прашања. Првиот комплекс прашања е, така да се каже, инспириран од прашањето на Кети Сноу, испратено преку *Lingvisti*, нашиот сајт на интернет. Таа бара некој, меѓу нив и мене, кој може да ѝ одговори за развојот на македонскиот јазик како легитимен (и тука има прашалник) национален јазик. Историски, размислува таа, „потребата да се направи разлика на ‚нас‘ од ‚нив‘ е задолжителниот фактор на јазичната диференцијација“. Понатаму, таа вели дека горекажаното, односно историската потреба, може да добие форма на политичка потреба да се изделат „странците“ (овде нецелосно разбираам на што мисли Сноу!) и додава дека тоа можат да бидат и „непријатели“ или, таквата потреба, односно потребата за јазично изделување, може да биде просто „снобовско изделување“ на луѓето кои не ѝ припаѓаат „на групата“ преку зборувањето на особен начин. И, на крајот, Сноу вели дека престижот има голема улога за јазичното диференцирање, поточно, тоа значи националната/народната или локалната гордост или – модата.

Гласно размислувам дали Кети Сноу отвора комплекс на социолингвистички или на политички прашања. Понатаму, дали таа навистина бара одговор од мене или, пак, поставува реторски прашања. И, на крајот, се прашувам зошто Кети Сноу мисли дека македонскиот стандарден/литературен јазик е некоја особена тема која самата по себе предизвикува на размислувања како што се нејзините?

Ако одговорам политички, тогаш може да кажам дека македонскиот народ има право својот јазик да го именува како што сака, односно како што е вообичаено – македонски јазик. Понатаму можам да додадам дека за посебноста на македонскиот јазик во однос на другите јазици во светот треба да се искажат лингвистите, односно дека прашањето на легитимноста на еден национален јазик е лингвистичко (односно – научно) прашање.

Ако одговорам стручно, тогаш ќе кажам дека македонскиот јазик се развил од еден историски иновациски јазичен центар

многу одамна (XII-XIII век) и дека тој иновациски радијациски центар формирал свој дијасистем паралелен на српскиот/хрватскиот/црногорскиот/бошњачкиот и бугарскиот дијасистем. Веднаш се поставува прашањето за тоа што е „дијасистем“. Одговарам дека терминот „дијасистем“ потекнува од У. Вајнрајх (1954: 390). Него го дефинираме на следниов начин: „систем на дијалектен комплекс гледан во дијахрониски континуитет, а кој одлучува за самостојноста на еден јазик“. Ваква дефиниција заинтересиранiot читател може да согледа и во опширната статија посветена на македонскиот јазик/дијасистем на Д. Брозовиќ (1983). На ваквата дефиниција веднаш може да ѝ се приговори дека историски системи на дијалектни комплекси кои довеле до самостојност на соодветниот дијалектен систем (или на соодветните дијалектни системи, да го земеме како пример словенечкиот јазик) знаеме многу низ светот, но не ги именуваме како „национални јазици“ или, барем, до скоро не сме ги именувале. Примери има многу: шпански – каталонски – баскиски, полски – кашубски, понатаму, да ги земеме историските именувања – (велико)руски – малоруски, односно руски – украински – белоруски итн. Понатаму: реторомански – француски – италијански... Понатаму: шведски (старогермански?) – норвешки... И што понатаму?

Се поставува сега најважното прашање: кои и (едноставно – што) се критериумите според кои еден дијасистем може да стане јазик на една нација? Ова прашање има повеќе одговори.

Првиот потекнува од генетската лингвистика. Според него, излегува дека соседните јазици/дијасистеми треба да имаат заеднички предок, се разбира ако се генетски поврзани, и од него да се изделат во исто или во приближно исто историско време. Мојот македонски јазик, исто како и словенечкиот, хрватско-српско-црногорско-бошњачкиот, бугарскиот дијасистем/и се развил од заедничкиот предок прасловенскиот (а дали постоела јужнословенска јазична заедница?) јазик. Понатаму ќе ги издвојам оние резултати од дијахрониските процеси кои се најважни во формирањето на македонскиот јазичен дијасистем.

Најнапред треба да се истакне дека местото на македонскиот јазик во јужнословенскиот и словенскиот јазичен свет е определено, сосема правилно, според најстарата дистинкција – развојот на еровите. Како што е познато, балканските словенски јазици (в. на пр. Лант 1952: 1) можат да се разделат на две групи според развојот на прасловенските редуцирани вокали (еровите): источна – каде што двата ера не се развиле еднакво, и западна – ка-

де што тие се развиле еднакво. Од западниот дел на балканските словенски јазици се изведени два дијалекта (дијасистеми) коишто ја дале основата на словенечкиот и српскиот/хрватскиот литературен јазик, а „the eastern Balkan Slavic dialects gave rise to the Bulgarian literary language in the nineteenth century and to the newest of European literary languages, Macedonian, in our own day“.

Историски гледано, македонскиот дијасистем преживеал промени од два вида: првиот вид промени се последица на внатрешни развојни тенденции на дијасистемот, на пр. затврднувањето на меките консонанти како последица на упростувањето на односите во рамките на консонантскиот потсистем наследен од прасловенскиот јазик, додека вториот вид промени се последица од другојазични влијанија, на пример појавата на романско-балкански тип на перфект со *има* во улога на помошен глагол + глаголска придавка. Меѓутоа, треба да се нагласи и фактот дека некои промени започнати како последица на внатрешни развојни тенденции нашле на плодна почва во јазичното окружение на македонскиот јазик и биле поддржани во рамките на општата тенденција на изедначување на јазичните системи на јазиците од балканскиот простор. Таков е случајот со процесот на упростување на падежниот систем, кој бил поттикнат од фонетски процеси што значеле изедначување на формата на одредени падежни форми и со тоа настанување на нивна неизразност, на пр. генитивот се изедначил со дативот, сп. *од Блажеџиџа* – *на Блажеџиџа* итн. Губењето на морфолошкиот падеж наследен од прасловенскиот јазик довело до изразувањето на падежните релации со синтагми од предлози и именки (нечленувани односно членувани), сп. *мусџаки на/од сџар војник* (генитивска релација) – *мусџакиџе на/од сџариџи војник*.

Вториот одговор потекнува од типолошката лингвистика и тој делумно е даден претходно. Според него, во источно-јужнословенската подгрупа на балканските јазици, и развојот на македонскиот и бугарскиот одел паралелно еден покрај друг, а не еден од друг, македонскиот од бугарскиот, на пример. Сп. ја и констатацијата на Чашуле (1998: 368): „Проучувањата покажуваат дека, иако блиски, македонскиот и бугарскиот јазик не само што покажуваат дивергентни текови и се разликуваат значително по степенот на балканизација, туку типски се распоредуваат во две групи – македонскиот како најцентрален балкански јазик, а бугарскиот како јазик на значително поумерена балканизација“. Иако македонскиот јазик е тесно поврзан со другите два соседни јужнословенски јази-

ци, српскиот и бугарскиот, врската со бугарскиот е поинаква: македонскиот и бугарскиот сочинуваат јазична подгрупа која може да се определи како источно-балканско-словенска. Ваквата класификација се аргументира со фактот дека јазиците-дијасистеми расположени на источниот дел на Балканскиот Полуостров (пределот на југоисточна Европа) (бугарскиот, македонскиот и југоисточните дијалекти на српскиот) покажуваат инвентар на заеднички особености како што се: губењето на деклинацијата, губењето на инфинитивот, развојот на постпозитивниот член (но: не на еднаков начин и не со еднакви резултати во секој од нив посебно), па покрај посебностите коишто ги разделуваат дијасистеми (на пр. развојот на „јат“ во бугарскиот наспроти македонскиот), сепак не постојат апсолутни граници меѓу македонскиот и српскиот, македонскиот и бугарскиот јазик, како што, впрочем, не постојат такви граници и меѓу хрватскиот/српскиот јазик наспроти словенечкиот итн. Ваквото издвојување на бугарскиот и македонскиот јазик во посебна источно-балканско подгрупа произлегува од опозицијата балканизирани *vs* небалканизирани јужнословенски јазици. Во таа смисла, признакот +балканизиран е карактеристичен за бугарскиот и за македонскиот јазик, додека за српскиот/хрватскиот важи признакот -балканизиран.

Третиот одговор го дава т.н. „историска лингвистика“, афирмирана во македонистиката преку Голомб (сп. ги неговите трудови од 1995, 1997 г.), каде се разгледува етничката заднина и внатрешниот лингвистички механизам на т.н. „балканизација“ на македонскиот јазик.

Сакам да истакнам дека заклучоците до кои доаѓа Голомб за мене се многу прифатливи. Тој на почетокот истакнува дека денес никој во науката не се сомнева дека балканизмите (да го сфатиме овој термин како работен) навлегле во македонскиот јазик (и ја обликувале во многу неговата современа структура) од несловенските јазици, меѓутоа, со право, се поставува прашањето од кои? Одговорот треба да се бара во стариот (X, па сè до XIII век, вклучувајќи го и него) кога се јавува словенско (македонско)-влашки билингвизам и тоа најсилен во областа каде што доаѓаат во допир Македонија, Албанија и Епир, што се потврдува со најгустата концентрација на влашкиот елемент што се забележува во ова подрачје, а од друга страна со присуството на најгустата концентрација на балканизми во југозападните македонски говори. Голомб (1995: 52) истакнува: „Така можеме да се согласиме дека скоро од самиот почеток на словенското населување во Ма-

кедонија постоела блиска општествено-јазична симбиоза помеѓу новодојденците и староседелците (Власите) ... Ваквата симбиоза, меѓутоа, означува еден вид двојазичје. (...) Се чини дека во ова двојазичје повеќе преовладувале случаи каде што Власите се обидуваат да зборуваат на словенски (македонски, б.м., Љ. Сп.) јазикот колку обратното. (...) Во вакви услови сосема е природно дека Власите кога збурувале словенски ги воведувале своите сопствени јазични модели во словенскиот говор (којшто тие го употребувале).“

Да се потсетиме и на историската заднина на погореспомнатите лингвистички настани. Византија престанала да постои во 1204 г. кога паѓа Цариград. Тодор Комнин во 1224 година го освоил Солун и ставил крај на Солунското латинско кралство. Како последица, Епирската држава станала најмоќната сила на Балканот, додека градот Охрид, односно Охридската архиепископија, станал црковно средиште на целата држава на чело со архиепископот Димитриј Хоматијан (Историја 2000 : 480 и понатаму).

Овде имам намера да изнесам еден привремен (работен) заклучок од досега кажаното.

И генетската и типолошката и историската лингвистика не се доволни да го дадат одговорот на почетното прашање. Тоа, да се потсетиме, гласи: кои и (едноставно – што) се критериумите според кои еден дијасистем може да стане јазик на една нација?

Одговорот на ова прашање, така да се каже, го заокружува социолингвистиката.

Но пред да преминам на самиот одговор, сакам да размислиме уште еднаш за тоа што е социолингвистиката.

Мислам дека ќе се согласите со мене дека социолингвистиката не е посебна дисциплина, туку е *метод на истражување* што го проучува социјалниот фактор како причина за јазичната варијантност на сите јазични рамништа и го опфаќа и контролираниот и неконтролираниот јазичен развој, значи дијалектот, но и стандардот. Оттука следува и заклучокот дека постојат толку социолингвистички колку и јазици, односно специфики на развојот на јазичната ситуација, и тоа на синхрониски, но и на дијахрониски план.

Ако е така, тогаш се поставува прашањето како треба да изгледа социолингвистиката што се занимава со македонскиот јазик?

За жал (или – за среќа) социолингвистиката, така да се каже, не беше развиена кај нас сè до средината на шеесеттите години на

XX век. Но треба сепак да се има на ум дека во многу трудови од пред ова време се даваат факти интересни од гледна точка на социолингвистиката. Така, на пример, уште во далечната 1952 г., кога Лант во својата Граматика (1952: 6-7) ги определува карактеристиките на македонскиот јазичен дијасистем, тој истакнува социолингвистички факти. Ова не го има разбрано Маневиќ (1953-54 а: 430) и му забележува на Лант (и индиректно на Конески, в. Маневиќ 1953-54 б) дека во Граматиката не дава ниту приближна слика за територијалните граници на македонскиот јазик, па може да се дојде до заклучок дека само дијалектите затворени со четириаголникот Прилеп-Битола-Кичево-Велес се македонски. Меѓутоа, во духот на прашката школа, поврзана преку Јакобсон со американскиот харвардски структурализам, Лант мисли на централните западни македонски дијалекти носители на основните карактеристики на дијасистемот, а тоа се говорите во погореспоменатиот четвораголник. За разлика од нив, другите говори, според овој пристап, се помалку или повеќе оддалечени од нив и покажуваат повеќе вкрстувања со изоглоси кои доаѓаат од други жаришта. Пораката е јасна (в. погоре): дијасистемот се сфаќа како множество на изоглоси, последица на дијахрониски процеси кои довеле до комбинација на изоглоси и нивно усогласување на комбинаторен и синтагматски план во синхронијата¹⁰⁵. И Лант (1952: 5) и Конески (1952б: 62) зборуваат за централни и периферни (преодни) говори. Сп.: „ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток ... забележуваме постепено преминување на нашите говори накај бугарските. Јасно е дека периферискиите говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш поради тој свој смесен карактер“ (курзивот е мој, Љ. Сп.).

Значењето на „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Бл. Конески за определување на македонскиот јазичен дијасистем, а на која во овој поглед се угледува Лант, по повод 25-годишнината од нејзиното излегување, го истакнува Б. Видоески (1977б) со следните зборови: „конципирана вака Граматиката на Конески е прв прирачник од македонски автор на македонски јазик што на читателот му ја презентира јазичната материја на нашиот јазик во нејзината целокупност, изложена системски и научно осмислена и образложена. Само како таква таа можеше да биде добро прифатена и од нашиот, **а особено од странскиот чи-**

105

За релацијата центар-периферија в. Спасов (1995).

тател (подвлечено мое, Љ. Сп.).“ А сега за дијасистемот: „За странските слависти беше посебно важно тие да можат да го доловат **она што е во македонскиот посебно и потипично, и диференцијално во однос на другите јужнословенски јазици** (подвлечено мое, Љ. Сп.). Компаративната словенска граматика, која порано македонскиот го прилепуваше кон еден или кон друг соседен словенски јазик, или дури и не го спомнуваше него, дури сега, по излегувањето на учебникот на Конески, можеше поавторитативно да го определува местото на македонскиот јазик во јужнословенската и словенската јазична фамилија.“

Пионерската улога во развојот на социолингвистиката на македонскиот јазик ја има секако Хорас Г. Лант со својата обемна студија под наслов „Некои социолингвистички аспекти на македонскиот и бугарскиот јазик“ (Лант 1984).

Лант, како што истакнува самиот, овде тргнува од современата состојба, е посветен на синхрониската социолингвистика.

Тој најнапред истакнува дека општественото окружение на современиот македонски јазик и на современиот бугарски јазик е мошне различно: македонскиот е еден од стандардните јазици на тогашна Југославија, додека бугарскиот е единствениот стандарден јазик во тогашна Бугарија, иако и во неа живеат и други етнички непризнати заедници: Турците, Македонците и др.

Понатаму тој истакнува една важна особеност за сфаќањето на нацијата. Тој вели дека постојат две принципиелни сфаќања на овој поим: митско (деветнаесетовековно) и современо (почнувајќи од француската револуција од 1789 година). Разликите се очигледни: првото сфаќање тргнува од фактот дека една држава е еднонационална и дека зборува само еден национален јазик. Второто сфаќање тргнува од фактот дека државата е претставена преку граѓанинот, додека луѓето природно се делат на нации/народи: оттука произлегува дека во една држава може да има и други народи/нации освен доминантната. На првото сфаќање мора да му служи и науката, па затоа сите особености кои погоре беа именувани како балкански, според ваквото сфаќање можат да бидат единствено „бугарски“.

Следното, не помалку важно прашање е: кога еден говор претставува посебен јазик, а кога тој е дијалект на еден јазик. Овде не одлучуваат единствено лингвистичките факти, туку, според Лант, последниот збор го има чувството на зборуващите: тие одлучуваат за посебноста на својот јазик.

За да ја објасни современата состојба (како и современите контроверзи), Лант се повикува на историските факти. Во Отоманската империја населението се дели на муслимани и немуслимани. Овие вториве се нарекуваат и „рум-милет“ и се сметани за Грци поради припадноста на црквата. Ситуацијата драматично се менува во 1870 година со формирањето на Бугарската егзархија, па народот се дели на „егзархисти“ и „патријаршисти“ според црковната припадност. Малку подоцна, како што е познато, почнува борбата за обнова на укинатата Охридска архиепископија (укината во 1767 година). Тука го наоѓаме зародишот на „македонизмот“, дефиниран од страна на Ѓорѓи Пулевски во 1875 година...

Заклучокот на Лант е очекуван: за време на неговата тогашна последна посета на Македонија (1981 година), тој македонскиот стандарден јазик го прифатил како и секој развиен европски јазик: тој, според него, ги има истите проблеми на коегзистентност и единственост како и било кој друг европски јазик... Тој на крајот им порачува на македонските и на бугарските лингвисти, етнологзи и социолози мирно, рационално да ги дефинираат своите научни методологии.

Виктор А. Фридман на социолингвистичките прашања на македонскиот јазик има посветено многу повеќе трудови отколку Лант. Фридман, како одличен познавач на речиси сите балкански јазици, прашањата поврзани со македонскиот јазик ги гледа, така да се каже, од поширока перспектива. Тој ја објаснува социолингвистичката ситуација во Македонија поаѓајќи од фактот дека мнозинското население е македонско (словенско-македонско), но и дека на овој регион живеат и други јазични заедници: албанската, турската, ромската, српската, ароманската..., денес, но и во минатото.

Тој како *македонски* ги дефинира оние словенски говори што се зборуваат на територијата на етничка Македонија. Овој појдовен факт му овозможува да го поставува македонското прашање не само во рамките на РМ, туку пошироко, како прашање на регионот на Југоисточна Европа.

Основниот труд на Фридман посветен на социолингвистичките факти на македонскиот јазик е објавен (1993: 31-57) и го носи насловот „Социолингвистика на македонскиот литературен јазик“. Во него се дадени демографски податоци, историски преглед на развитокот на македонскиот народ, преглед на македонските дијалекти, историја на стандардизацијата, примена/прифатеност на стандардизацијата, македонскиот во однос на српскиот/хрватскиот, бугарскиот, грчкиот, како и другите балкански ја-

зици, рускиот и другите главни јазици на Западна Европа, како и делот на посебните проблеми.

Веднаш треба да се истакне дека Фридман го застапува македонистичкото стојалиште, т.е. дека низ историјата македонскиот народ и неговиот јазик се обеправувани од познатите историски причини, но и дека покрај тоа македонскиот јазик денес е воспоставен како развиен стандарден јазик во регионот на југоисточна Европа. Од гледна точка на полемички приод секако заслужува внимание трудот „Појавата на современиот македонски стандарден јазик и неговиот однос кон современиот македонски идентитет“ (2000: 173-206). Овде Фридман полемизира со Требст 1994: 103-139 кој се повикува на факти од некои бугарски, грчки, други западни научници, но и домашни (Ристески 1988), докажувајќи дека современиот македонски стандарден јазик не е резултат на политичка одлука на комунистичките раководители на тогашната Југославија, туку е резултат на долг процес на културно, јазично и политичко осамостојување на македонскиот народ.

Особено интересен од социолингвистичка перспектива е трудот под наслов „Една граматика, три речника: идеолошки дополненија и поддршки на балканската јазична заедница“ (1997: 23-44), каде разгледува девет хиерархизирани социолингвистички признаци важни за сите балкански јазици. Ги парафразирам слободно: единство = сила, различности = слабост; единство = подреденост и различност = слобода; нација = јазик = територија = држава; контакт = валкано = лошо = нелегитимно; колоквијално/ново = добро = современо/чисто; старо = добро = чисто; автохотно = легитимно; религија = етнитет = јазик; јазици = богатство.

Овде се покажани сите балканскојазични реалности, па заклучокот се наметнува самиот тргнувајќи од поништувањето на старата балканска изрека која вели дека „вредиш толку колку што зборуваш јазици“ од страна на политичарите со цел да се редуцира мултикултурноста и мултилингвизмот.

На крајот, повторно се навраќам на прашањето на Кети Сноу: кои и (едноставно – што) се критериумите според кои еден дијасистем може да стане јазик на една нација? Ова прашање има четири одговори потребни да се одговори целосно. Овие четири одговори потекнуваат од генетската, типолошката, историската лингвистика и од социолингвистиката. Овие одговори важат за македонскиот јазик како дијасистем, но и како современ стандарден јазик. Но имаат и универзално значење: се однесуваат на многу јазици во Европа.

ДОДАТОК

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И ДРУГИ ТРУДОВИ
НА ВИКТОР А. ФРИДМАН

1. „The Image of Gorgi Pulevski (Blaze Koneski; translation from Macedonian)“, *Macedonian Review*, Vol. 4, No. 1, 1974. 57-59. Reprinted in *Make-donija*, Vol. 21, No. 254. 1974. 14-15.
2. „Macedonian Language and Nationalism During the Nineteenth and Early Twentieth Centuries“, *Balkanistica*, Vol. 2, 1975. 83-98. Reprinted in *Macedonian Review*, Vol. 16, No. 3, 1976. 280-292.
3. „The Constitutional Development of the Socialist Republic of Macedonia“, *Macedonian Review*, Vol. 5, No. 1, 1975. 76-91.
4. „Peasant and National Culture in Southeastern Europe: A Comment“, *Balkanistica*, Vol. 3, 1976. 59-62.
5. „On Christian-Moslem Relations in the Balkans“, *Maledicta*, Vol. 1, No. 1, 1977. 42. (Reprinted in *Opus Maledictorum: A Book of Bad Words*, ed. by Reinhold Aman. New York: Marlowe & Co. 1996. 4.).
6. „Turco-Slavica“, *Maledicta*, Vol. 1, No. 2, 1977. 185-188.
7. „Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar“, *Studies in Slavic and General Linguistics*, Vol. 2, Amsterdam: Rodopi. 1982. 1-77.
8. „The Sociolinguistics of Literary Macedonian“, *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 52, 1985. 31-57.
9. „Problems in the Codification of a Standard Romani Literary Language“, *Papers from the Fourth and Fifth Annual Meetings: Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York: Gypsy Lore Society, 1985. 56-75.
10. „The Sociology of the Macedonian Literary Language“, *Bulletin de Liaison - Centre d'études balkaniques*, No. 4. Paris: Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Université de la Sorbonne Nouvelle, 1985. 64-80.
11. „Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: A Balkan Perspective“, *The Real World Linguist: Linguistic Applications in the 1980's*, ed. by Victor Raskin and Peter Bjarkman. Norwood, NJ: Ablex. 1986. 287-305.
12. „Turkish Influence in Modern Macedonian: The Current Situation and Its General Background“, *Festschrift für Wolfgang Gesemann, Band 3, Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte*. (Slawische Sprachen und Literaturen Band 8), ed. by Helmut Schaller. Munich: Hieronymus. 1986. 85-108.

13. „National Language and Linguistic Nationalism in the Balkans“, *Špråkforhol-dene på Balkan og i Øst-Europa*. Universitetet i Bergen Institutt for fonetik og lingvistik: Skriftserie Nr. 32, Serie A, 1988. 1-16.
14. „Macedonian: Codification and Lexicon“, *Language Reform, Volume IV*, ed. by I. Fodor and C. Hagège. Hamburg: Helmut Buske. 1989. 299-334.
15. „Gjorgji Pulevski: Fjalorët e tij dhe Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe Maqedonase. (Albanian: Gjorgji Pulevski: His dictionaries and the Albanian and Macedonian national renaissances)“, *Konferenca shkencore e 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit*, Vol. 2. Prishtina: Kosovo Academy of Arts and Sciences. 1990. 245-256.
16. „Lak Oral Poetry in Turkey: A Trans-National Phenomenon“, *The Annual of the Society for the Study of Caucasias*, Vol. 2, 1990. 13-17.
17. „The Earliest Text in Balkan (Rumelian) Romani: A Passage from Evliya Çelebi's“, *Seyahat-na-me* (with Robert Dankoff). *Journal of the Gypsy Lore Society (Fifth Series)*, Vol. 1, No. 1, 1991. 1-20.
18. „Dijalektna osnova, varijacija i kodifikacijata na balkanskite literaturni jazici (albanski, bugarski, makedonski, romski) (Macedonian: Dialectal base, variation, and codification in Balkan literary languages (Albanian, Bulgarian, Macedonian, Romani)“, *Proceedings of the Seventeenth Annual Symposium on Balkan Linguistics and Literature*. Skopje: University of Skopje, 1991. 17-24.
19. „Makedonistikata vo Amerika i Amerikancite vo makedonistikata (Macedonian: Macedonian Studies in America and Americans in Macedonian Studies)“, *Literaturen zbor*, Vol. 38, No. 5-6, 1992. 19-27.
20. „Za Blaze Koneski (Macedonian: For Blaze Koneski)“, *Literaturen zbor*, Vol. 38, No. 5-6, 1992. 11-13.
21. „Variation and Choice in Balkan Linguistic Standardization“, *Bulletin de Liaison - Centre d'études balkaniques*, No. 10. Paris: Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Université de la Sorbonne Nouvelle. 1992. 10-19.
22. „Dialectal Base, Variation and Codification of the Balkan Literary Languages: Albanian, Bulgarian, Macedonian and Romany“, *Balkan Forum*, Vol. 1, No. 1, 1992. 147-153. (English version of 73).
23. „Makedonija gi ispolnuva amerikanskite uslovi za priznavanje (Macedonian: Macedonia fulfills all the US requirements for recognition)“, *Nova Make-donija* 13.VII.92. 2 (Translation of a letter to President Bush).
24. „On the Recognition of Macedonia (letter)“, *National Geographic*, Vol. 183, No. 4, 1993. v.

25. „The First Philological Conference for the Establishment of the Macedonian Alphabet and the Macedonian Literary Language: Its Precedents and Consequences“, *The Earliest Stage of Language Planning: The "First Congress" Phenomenon*, ed. by Joshua Fishman. Berlin: Mouton de Gruyter. 1993. 159-180.
26. „Charakterystyka socjolingwistyczna współczesnego literackiego języka macedońskiego (Polish: Sociolinguistic characteristics of the modern Macedonian literary language)“, *Socjolingwistyka 12-13*. Kraków: Polish Academy of Sciences. 1993. 183-197. (Polish version of 37).
27. „Language Policy and Language Behavior in Macedonia: Background and Current Events“, *Language Contact, Language Conflict*, ed. by Eran Fraenkel and Christina Kramer. New York: Peter Lang. 1993. 73-99.
28. „Dialect Variation and Questions of Standardization in Macedonia: Macedonian, Albanian and Romani“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Vol. 36, No. 2, 1993. 7-35.
29. „Blaze Koneski (1921-1993): Brilijanten lingvist i pisatel“, *Lik*, Vol. 8, No. 259 (literary supplement to *Nova Makedonija* 23.II.94). 11-12. (Macedonian version of 94).
30. „Small Languages and Small Language Communities 17: Blaze Koneski: In Memoriam“, *International Journal of the Sociology of Language*, No. 108, 1994. 211-215.
31. „Ndikimi i shqipes në të folmet arumune të Maqedonisë jugëperëndimore: mënyra habitore. (Albanian: The influence of Albanian on the Arumanian dialects of southwestern Macedonia: The admiring mood)“, *Studime: Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës*, Vol. 1, 1994. 195-197.
32. „On the Constitutional Name of the Republic of Macedonia (letter)“, *East European Constitutional Review*, Vol. 4, No. 1, 1995. 88.
33. „On the Use of the Terms "Rom" and "Romani" (with Ian Hancock)“, *News-letter of the Gypsy Lore Society*, Vol. 18, No. 2, 1995. 6-7.
34. „Romani Standardization and Status in the Republic of Macedonia“, *Romani in Contact: The History, Structure, and Sociology of a Language*, ed. by Ya-ron Matras. Amsterdam: Benjamins. 1995. 203-217.
35. „Persistence and Change in Ottoman Patterns of Codeswitching in the Republic of Macedonia: Nostalgia, Duress and Language Shift in Contemporary Southeastern Europe“, *Summer School: Code-switching and Language Contact*, ed. by Durk Gorter et al. Ljouwert/Leuwarden: Fryske Akademy. 1995. 58-67.
36. „Amerikanskite slavisti i makedonistikata. (Macedonian; American Slavists and Macedonian Studies)“, *Lik*, Vol. 9, No. 340-341 (literary supplement to *Nova Makedonija* 13.IX.95). 11, 13. (To be reprinted in *Nase pismo*).

37. „Censuses and National Identity in Macedonia“, *Ethnic and International Issues*. International Researches and Exchanges Board Roundtable Report. Washington, DC: IREX. 1995. 9-12.
38. „The Differentiation of Macedonian and Bulgarian in a Balkan Context“, *Balkan Forum*, Vol. 3, No. 3, 1995. 291-305.
39. „Distinkciite megu makedonskiot i bugarskiot jazik. (Macedonian: The distinctions between the Macedonian and Bulgarian languages)“, *Nova Make-donija*, 25.V.95. 12. (report of inaugural address to Macedonian Academy of Arts and Sciences).
40. „The Place of Balkan Linguistics in Understanding Balkan History and Balkan Modernity“, *Bulletin de l'Association des études du sud-est européen*, Vol. 24-25, 1994-1995. 87-94.
41. „Makedonskiot jazik vo balkanskiot kontekst (The Macedonian language in its Balkan Context)“, *Lik*, Vol. 10, No. 357 (literary supplement to *Nova Makedonija* 10.I.96). 11. Reprinted in *Makedonija*, No. 513, 1996. 30-31.
42. „Makedon ve Türk dillerinde belirli geçmiş ve hikâye zamanları (Turkish: Confirmative and narrative tenses in Macedonian and Turkish). Makedon-sko-turski kulturni vrski vo minatoto i denes“, *II meg'unaroden simpozium 23-25 oktombri 1991 (Second International Symposium on Macedonian-Turkish Cultural Relations, 23-25 October 1991)* Skopje: University of Skopje. 1996. 55-58.
43. „Jazicnite kontakti vo Makedonija: novi podatoci i novi priodi (Macedonian: Linguistic Contacts in Macedonia: New Data and New Approaches)“, *Studii za makedonskiot jazik, literatura i kultura*. Skopje: Univerzitet Sv. Kiril i Metodij. 1996. 55-61.
44. „Mbi rindërtimin e situatës dialektore shqipe dhe sllave në mesin e shekullit XIX në Traki (Albanian: On the Reconstruction of the Albanian & Slavic Dialectal Situation in Mid-Nineteenth Century Thrace)“, *Studime: Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës*, Vol. 2, 1995. 211-224.
45. „On Macedonia (letter)“, *National Geographic*, Vol. 189, No. 6, 1996. xiv.
46. „Populations and Powder Kegs: The 1994 Macedonian Census in historical Perspective“, *Woodrow Wilson Center - East European Studies Occasional Paper No. 44*. Washington, DC. 1996. 31 pp.
47. „Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond“, *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, ed. by Barnett Rubin. New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund. 1996. 81-105 & 119-126. (revised, expanded, and updated version of 125, which was supposed to have appeared in 1995; Reprinted in English and translated into Macedonian in *New Balkan Politics*, Vol. 3/4, Autumn/Winter 2001 <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/Issue3.asp>).

48. „Romani and the Census in the Republic of Macedonia“, *Journal of the Gypsy Lore Society (Fifth Series)*, Vol. 6, No. 2, 1996. 89-101.
49. „Diferencijacija na makedonskiot i bugarskiot jazik vo balkanskiot kontekst. (Macedonian: The Differentiation of Macedonian and Bulgarian in a Balkan Context)“, *Jazicite na pocvata na Makedonija*. Skopje: Macedonian Academy of Arts and Sciences. 1996. 75-82.
50. „Dijalektna osnova, varijacija i kodifikacijata na balkanskite literaturni jazici: Albanskiot, bugarskiot, makedonskiot, romskiot. (Macedonian: Dialectal base, variation, and codification in Balkan literary languages: Albanian, Bulgarian, Macedonian, Romani)“, *Studia Linguistica Polono-Meridiano-slavica* (former-ly *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*), Vol. 8, 1996. 111-118. (updated version of 73).
51. „On Former Yugoslavia (letter)“, *Reed Quarterly*, Vol. 75, No. 6, 1996. 48.
52. „The Turkish Lexical Element in the Languages of the Republic of Macedonia from the Ottoman Period to Independence“, *Zeitschrift für Balkanologie*, Vol. 32, No. 2, 1996. 133-150. (updated version of 96).
53. „Kontakti dhe ndërgjegja në lidhjen gjuhësore ballkanike. (Albanian: Contact and Consciousness in the Balkan Sprachbund)“, *Studime: Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës*, Vol. 3, 1996. 233-253. [a second version was published in *Studime albanologjike* (University of Tirana) Vol. 2, No. 1, 1997. 132-149.]
54. „Makedonskiot jazik i makedonskiot identitet: Ponovata istorija i ponovata istoriografija (Macedonian: Macedonian Language and Identity: Recent History and Recent Historiography)“, *Makedonski jazik*, Vol. 45-47, 1994-1996. 5-22. (Macedonian version of 181).
55. „Mbi konceptet nacionalin në fjalorin tri gjuhësh të Gjorgji Pulevskit. (Albanian: On National Conceptions in the Trilingual Dictionary of Gjorgji Pulevski.)“, *Studime: Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës*, Vol. 4, 1997. 123-129.
56. „Značenjeto na makedonskiot jazik za balkanističkata lingvistika i negovata afirmacija na meѓunarodno nivo. (Macedonian: The significance of the Macedonian language for Balkan linguistics and for its affirmation on the international scene)“, *Pedeset godini na makedonskata nauka za jazikot*. Skopje: Macedonian Academy of Arts and Sciences. 1997. 75-82.
57. „One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund“, *CLS 33: Papers from the Panels on Linguistic Ideologies in Contact, Universal Grammar, Parameters and Typology, The Perception of Speech and other Acoustic Signals*, ed. by Kora Singer, Randall Eggert,

- Gregory Anderson. Chicago: Chicago Linguistic Society. 1997. 23-44.
58. „The Implementation of Standard Macedonian: Problems and Results“, *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 131, 1998. 31-57.
59. „Educational Language rights and Romani Participation in Macedonian Education. ERIC Microfiche Collection (1 fiche, 18 pp.) No. ED-428-021. 1998. (short version of 166). (reprinted in In: Resource Book on education for Roma pupils, ed. by Judith Kovacs. Budapest: The Institute for Educational Policy, Open Society Institute).
60. „The Albanian Language in Its Eastern Diaspora“, [Greek: Arvanitika and Greek: Problems of multilingual and multicultural communities], Vol. 2, ed. by Loukas Tsitsipis. Livadeia, Greece: European Union & The Prefecture of Levadeia [sic], 1998. 215-231.
61. „On the Complexity of Identity in the Nineteenth Century Balkans as Ref-lected in a Multilingual Text“, *V poiskah "balkanskogo" na Balkanah*. Mos-cow: Russian Academy of Sciences Institute for Slavic Studies. 1999. 48-51. (updated version of 140).
62. „Peirce, Albanians, and Vlachs: Semiotics and Status in the Balkan“, *Sprach-bund. The Peirce Seminar Papers*, Vol. 4, ed. by Michael Shapiro. New York: Berghahn. 1999. 515-529; also comments on other papaers: 85-86, 108-109, 240-42.
63. „On the Differences between Macedonia and Kosovo (letter)“, *East European Constitutional Review*, Vol. 8, No. 1-2, 1999. 115.
64. „The Romani Language in the Republic of Macedonia: Status, Usage, and Sociolinguistic Perspectives“, *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 46, No. 3-4, 1999. 317-339.
65. „Macedonian Language and Identity: Recent History and Recent Historio-graphy“, *Guard the Word Well Bound: Proceedings of the Third North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies*, (Indiana Slavic Studies 10), ed. by Christina Kramer and Brian Cook. Bloomington, IN: Slavica. 1999. 71-86.
66. „Blaze Koneski i severnoamerikanskata lingvistika. (Macedonian: Blaze Ko-neski and North American Linguistics)“, *Pridonesot na Blaze Koneski za makedonskata kultura*. Skopje: University of Skopje. 1999. 29-36.
67. „The Balkans/Refugees Map (letter)“, *National Geographic*, Vol. 197, No. 6, 2000. xx.
68. „The Modern Macedonian Standard Language and Its Relation to Modern Macedonian Identity“, *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, ed. by Victor Roudometoff. Boulder, CO: East European Mono-graphs. 2000. 173-206.

69. „Horace G. Lunt and the Beginning of Macedonian Studies in the United States“, *Prilozi: Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka - Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite*, Vol. 23, No. 1-2, 1998. 115-119.
70. „The Emergence of Literary Languages in Southeastern Europe“, *Language, Blacks and Gypsies: Languages without a Written Tradition and their Role in Education*, ed. by Thomas Acton and Morgan Dalphinis. London: Whiting and Birch. 2000. 37-51. (earlier version of 42, delayed for 14 years and somewhat updated)
71. „Languages and Ethnicity in Balkan Politics: Macedonian, Bulgarian, and Albanian (Meeting Report #215)“, *East European Studies (EES) News*, Woodrow Wilson International Center for Scholars Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars. January-February 2001. 4 & 11.
72. „After 170 years of Balkan Linguistics: Whither the Millennium?“, *Mediterranean Language Review*, Vol. 12, 2000. 1-15. (republished with an Albanian abstract in *Studime: Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës*, Vol. 5-7, 1998-2000. 223-237 and in *Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* Vol. 30, 2000, 203-216.)
73. „Macedonia“, *Countries & Their Cultures* Ed. by Monica Hubbard. New York: Macmillan. 2001. 1334-1341.
74. „Romani Multilingualism in its Balkan Context“, *Sprachtypologie und Universalienforschung*, Vol. 54, 2001. 146-159.
74. „Continuity and Discontinuity in the Balkan Sprachbund: Language and dialect in Macedonia“, *Slavia Meridionalis*, Vol. 2. 1995. To appear.
75. „Language in Macedonia as an Identity Construction Site“, *When Languages Collide: Sociocultural and Geopolitical Implications Of Language Conflict and Language Coexistence*, ed. by Brian Joseph and Ilse Lehiste. Columbus: Ohio State University. To appear.
76. „The Vlach Minority in Macedonia: Language, Identity, Dialectology, and Standardization“, *Selected Papers in Slavic, Balkan, and Balkan Studies*, ed. by Juhani Nuoloto, Martii Leiwo, Jussi Halla-aho, (*Slavica Helsingiensia* 21). Helsinki: University of Helsinki. 2001. 26-50.
77. „Nation and Language in Gjorgji Pulevski's Trilingual Dictionary: What the Nineteenth Century Can Tell the Twenty-First, *MACEDONIA - MACEDO-NIAS*“, *Changing Contexts in the Changing Balkans?*, ed. by Stephanie Schwandner-Sievers et al., London: Harris. To appear.
78. „The Republic of Macedonia“, *Encyclopedia of the World's Minorities*, ed. by Carl Skutsch and Robin L. Rone. Chicago: Fitzroy Dearborn. To appear.

79. „Nabljuduvajk'i gi nabljuduvačite: Jazikot, etnitetot i mok'ta vo tekot na makedonskiot popis vo 1994 i potoa“, *New Balkan Politics*, Vol. 3/4, Au-tumn/Winter 2001 <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/Issue3.asp> [Reprint in English of 126 with translation into Macedonian]

ЈАЗИКОТ ВО КНИЖЕВНОСТА

КОРИСТЕЊЕТО НА ЛЕКСЕМИ И СИНТАГМИ ОД НАРОДНАТА ПОЕЗИЈА ВО ПРИКАЗНИТЕ ОД ЗБОРНИКОТ НА НАРОДНИ ПРИКАЗНИ СОБРАНИ ОД СТЕФАН И. ВЕРКОВИЌ

Зборникот на Верковиќ содржи 133 приказни. Тој е објавен во 1932 година во Прага под наслов: „Lídove povídky jímakedonske“, во редакција на Петар Лавров и Јиржи Поливка. Ова издание, покрај приказните, содржи и коментари кон нив, студија за јазикот на приказните, речник на зборовите од грчко потекло и на зборовите од османско-турско потекло, резиме на приказните на чешки јазик, како и друга потребна научна апаратура.

Инаку, што се однесува до тоа каде и од кого се запишани приказните, Верковиќ не дава некои јасно изделени податоци.¹⁰⁶

Не е мал инвентарот на зборовите и изразите од народната поезија што се среќаваат во овие приказни. Тоа го забележал и П. Лавров кога при анализата на јазикот на овие приказни, во

¹⁰⁶ За ова д-р Томе Саздов во студијата: „Стефан И. Верковиќ“, *Современост*, Скопје 1976, вели: „Бидејќи Верковиќ немал обичај да ги снабди своите собрани материјали со нужните податоци околу тоа каде, кога и од кого ги запишал, и во врска со приказните од оваа збирка се наметнува истиот проблем. Сепак, некои спорадични податоци постојат ... Имено, кон приказната бр. 6 стои записот „Спроти как говорат на Солунска кааза на село Баливац. Това село се намира крај Лагадинску поли срјашта Василско езеро“. (...) Имено, од приказната бр. 100 до приказната бр. 102 стои означувањето дека се од Серско, а од приказната бр. 103 до приказната бр. 106 стои записот: Од с. Горно Броди (Врандија), Серско. Над текстот на приказната бр. 109, покрај насловот на таа приказна („Сиромаша човек и Дедо Господ“) стои заедничкиот општиот наслов „Приказки од Пазар (Енице Вардар)“ кој се однесува на приказните од бр. 109 до бр. 116. Натаму за приказните од бр. 117 до бр. 130 стои записот: „Приказки собрани од села Лехово, Крушово, Трлиј и Старчишта“.

четвртиот оддел (семантика), дал список на постојани епитети од народната поезија што се употребуваат во приказните. тој вели: „Во народните приказни, кај именките се даваат прецизни и уметнички атрибути. Голем дел од нив се наоѓаат во народните песни. Тоа се т.н. постојани епитети. Ваквите епитети не се среќаваат само во приказните што ги прераскажуваат сите на народните песни, туку и во приказните со друга содржина“.

Еве дел од покарактеристичните примери од народната поезија што се среќаваат во приказните на оваа збирка, според списокот на Лавров: *брзи кони; врла чјума и ѝанукла; ѓиздава девојка; зилена ѝрјава; ѓора зелена; злаѝено диску; змиа љуѝа; ѝусѝи клеѝи самовили; варај моја мила дружина; крив самовил; крива самовила; момче лично; милна сесѝра; милички зей; милички наче; милички боже; луд дилиа; лудоѝо деѝе; лудо јуначе; осѝра сабја; варај јунак лудо младо; сѝара самовила; рамни двори; силен веѝар; сѝудни води; ѝешка бозлуѓана; ѝешка и осѝра сабја; ѝишно време; цирна арайин* итн.

Учеството на усната поетска традиција во народниот начин на прикажување, на лексичкото и на другите рамништа на јазикот, е разбирливо од повеќе причини. Пред сѐ, треба да се има предвид неделивоста на народната книжевност, неделивоста на нејзините жанрови и видови, како и неделивоста на народната култура воопшто. Понатаму, поподробното загледување во работите открива дека многубројни мотиви, па дури и цели ситија од народното книжевно творештво живеат и во поетска и во прозна форма. Оттаму, јасно е дека некои зборови и изрази од народната поезија што се среќаваат во народните приказни се имено остатоци што сведочат дека дошло до постепено заоравање на одделни народни песни. Најпосле, не треба да се заборава и стилистичката улога на цитатите од народната поезија при прозниот народен начин на кажување.

Во нашата анализа на зборовите и на синтагмите од народната поезија што се среќаваат во приказните собрани од Стефан И. Верковиќ, најпрвин ќе се задржиме на поетските зборови маркирани со формални елементи.

Има повеќе примери на лексеми што се карактеризираат со проширување на наставката.

Проширување на наставката *-ен, -на*: Кату чу брат му, колку беши љуѝен на негу, ошти повики си разљути и отиде на дома му, му вели: добро дојде брате! (стр. 16); Царицата га викаши тој *милна*. Един вечер гарјут му рече на гнусниот: „да земиш таињут

да гу закараш на милната!“ (60). По едно времја един човек имал сал една мома, и тја много беши *милна*. (205); Ја земаха момата харамиту, ја кладоха в една удаја, и беа ја облекли дрехи сè у злату, и ја имаха кату *милна сесѝра*. (213)

Проширување со наставката *-но*: Двете ѝ сестри излјаваха ката ден орјашти сланцето и велјаха: „мило сланце, *милно* око, од нас трите која је похарна?“ (132).

Проширување на наставката на прилогот *мило*: Тогас фатил траговциту да се карат меѓу нив, кој да метни иманиту, на сички му било *милно*. (191).

Проширувањето со наставката *ин*: и му вели: „јунак *мили*н синку, тинака това добро што ми направи меника ...“ (275); Един вечер по вечерата за тас работа сас керка му, и тја му вели: „А татку, *мили*н татку!...“ (275).

Множинската форма од *милен*, *-на*, *-но* – *милни*: Ама царјут не сакаши да ти даде, зашто му беа многу *милни*. (61)

Единствен е примерот *ѝихни веѝир* каде придавката е проширена со наставката *-ни*: ... и кату *ѝихни веѝир* му грабна капата...(46)

Примери со вокалска алтернација и нејзино отклонување.

Вокалска алтернација: примерот *сѝудна војна* (е : ѳ) мошне чест во народната поезија: ...аф едни *сѝудни води*: овни пичаха да јадат таму. (66).

Отклонување на вокалската алтернација: ...та ми извадиха да ми служат сос едно *злаѝено диску*. (148)

Примери со употреба на деминутиви и хипокористици вообичаени за народната поезија: И тојнака ги запре коните, и тјанака вика на *добро халваѝиче*, „варај, *добро халваѝиче*, да ми докараш за двајси парички блага халвичка!“ (56); Деминутивот *халваѝиче* е придружен со атрибутот *добро*, карактеристичен за народните песни. Друг пример: ... и му рече сос един слаток глас: „дај бог добро, *луду јуначе*!“ (68).

Хипокористичното обраќање кон мајката – *мале*: Тогас детету стана и вели на мајка му: „варај, *мила мале*, тука кату плачах, падна одгори ету това карагрош и ме удри на прстите ...“ (38); И тојната отиде един ден на мајка му и га вели: „мале, јаз си чинах од петнајси година јунак...“ (41); Авѝиола отиде на дома му, на мајка му вели и говори: „мале, *мила мале*, од меника сака царјут од филдиш кокали ...“ (42); ...да јутиде на мајка му, ја вели: „мале, *мила мале*, јазе зе те пита нјашто, ама праве да ми кажиш ...“ (182); Ја тја на мајка ѝ вели: „мале, *мила мале* ... (183) Тогас веки

момата ... фатила да вели: „варај *мале, мила мајко* ...“ (196); Тогас момата стана, си отиде дома, нетри на мајка ѝ вели и говори: „*мале, мила мале*, пиле дошло на бахчата ...“ (227).

Карактеристична употреба на предлогот *до* со броен израз во народната поезија, се среќава во овие приказни: Жената му се разболја тешка болна штоту лижеше *до ѝри години*.

Во продолжение даваме список на сопствено поетските зборови што се употребени во овие приказни.

Јунак, лудо младо: Царјут как гу виде, заедноч гу ареса и му вели: „варај, *јунак, лудо младо*, тинака немој скокнуваш калјата!“ (61); ... и му рече сос един слаток глас: „дај бог добро, *луду јуначе!*“ (68); Кату чу така куумџиовата жена, сѝ почуди и тогас му рече: „Ела седни, *лудо јуначе!* ...“ (68); Кату чу така куумџиовата жена, му рекла на дјатето: „оди *лудо младо*, да ти видам!“ (68); Излезе куумџиата, му отвори и му вели: „Што сакаш, *лудо младо?*“ (70); Отиде тамо, дека беа *јунациѝе* собрани и сичките моми; тјанака мома си не каза, *љу јунак над јунациѝе*. (71); ... „е бре *лудо деѝе*, ти општи не знаиш, не знаиш, туку јазе да ти кажа!“ (217).

Љуба, ѝрва љуба: ...тојнака речена неа: „дај ми, *моја љуба*, твоите ушници ...“ (68); Тогас го вели: „идиш ли, дивојку, по мени, да ти земам за *ѝрва љуба?* (77); Од бога да најдат, што ми разделифа од *ѝрво ми љуби*, та тјанака да гори за меника и јазе за неја! (91); Тогас тој вели на нивјастата му: „варај, *ѝрво љуби*, ету гледнаш тос самовила, што иди тука: тебе тој за ти везми, мени ќе ми изјади.“ (226).

Сѝаро аро: И те му велјат на дјадото: „е море, *сѝаро харо*, што ти влева тебе на работа, ниа дек за поими? Или сакаш да ни купиш?“ (179)

Двори (во смисла на оградено дворно место – двор или двор – голема убава кука за живеење): И така зема балтиата, киниса да иди да тера татка му попа: хем праве отиде кату домашин човек на *ѝойови двори*, застоја при бунару. (106); И тојнака вјахна на брза коња, отиде на Чинги-дилибеини *дворове* ... (142); И тојнака стана, отиде на Чинги-дилибеини *двори* ... (142); Излегла девојката да помети *рамни двори* еден ден. (243).

Гора (густа шума или планина): Кату излезе многу царски аскер, ги најдоха харамии аф една *ѝора*, аф едни студни води: овни пичаха да јадат таму. (66).

Синтагми, епитети и постојани епитети, како и други зборови карактеристични за содржината на народните песни: ...и една *осѝра сабја* и машки дрехи ... (71); Отиде тој праве на ламјата, из-

вади *осѝра сабја*, сакаши да га сечи. (145); Кату се научи кадиата правината, оттам стана, отиде, си зема негова *осѝра сабја* да јутиде на мајка му ... (182); ... тук за вјахна на коњут ми и за извадја *осѝра сабја* и за си фтиснам очите ми ... Кату вјахна на коњут, да источи *осѝра сабја* ... (184); Без изун стана та си опаша сос *ѝеишка* и *осѝра сабја*, си зема и *ѝеишка бозлуѓана*, та кинисал, хождаши на пѝнтѝт. (215); ... царјувото дете зема *осѝраѝѝа сабја*, чамурѝѝата зема *ѝеишкаѝѝа бозлуѓана*. (232); „... тате, немој гајле бериш за това, туку иди, на меника да ми купиш едно *хрѝле* малку и една *брза кубила* ...“ (71); И заедноч отиде *коња* да му седли. Неговата *коња*, ... (77). Формата *коња*, и воопшто формите на *-а*, настанати како последица на налагањето на акузативот, еднаков со генитивот, кај именките од одушевен машки род, како општа падежна форма, со една изразита особеност на македонската народна поезија. Инаку, овој процес оставил само траги во говорниот јазик.¹⁰⁷ Други примери: ... вјахна неговата *брза морска коња*. (77); ... „та-те, јазе сакам на лов да ида; сакам да ми даиш *брза коња*“. Тогас царјут му даде *брза коња* и петшес другари ... (142); ... и ету дојде една *брза коња* ... И тојнака вјахна на *брза коња* ... (142); Стана, вјахна на *брза коња*, зема и кученто ... (145); Си промени лудото дете, вјахна на *брза коња*. (155); Тогај јахна и дјатенто на *брза таткова му коња* ... (183); Таму си најде таткова му *брза коња*. (211–212).

Врла чума и ѝанукла: „Да ти кажјам, кадиа афендиа: едно времја имало *врла чума и ѝанукла*, чјукаши на селото“. (182); Царјут ма́ра дни сетне се беши разбољал од тешка болка и са фати од *врла чума*. (195).

Јуда самовила: ...един ден ‘и учила *сѝара јуда самовила* та му вели на старото дјара ... (216); ... пуснаха един вечер *сѝараѝѝа јуда самовила на неѓоваѝѝа кѝѝѝа* ... (227).

Во овие приказни се среќаваат повеќе извици карактеристични за јазикот на народната поезија.

Има повеќе примери со извикот *варај*: Тогас мајка ѝ ное поумна, фати ра́ци да крши и да вели: „*варај*, керку, това е за лошу, ама булаким на детето да не сѝ чини ништу!“ (31); Тогас детету стана и вели на мајка му: „*варај, мила мале*, тука кату плачах...“ (38); Тогас веки момата ... фатила да вели: „*варај, мале, мила мајко* ...“ (196). Горните два примери директно асоцираат на стихови од народна песна. Други примери: Как гу виде мајка му, така гу

107

За ова в. Конески 1964: 119-121.

пита кротку-кротку: *варај*, синку на мајка, што си толку кахарлиа?“ (43); Тогас фати да му вели: „варај, таткову жрјапче, јазе на царјут му докарах од фиљут кожата...“ (47); ... и тјанака вика на добро халваџиче: „*варај*, добро халваџиче...“ (56); Човекот отиде, му рече на целати: „*варај*, целати, скору царјут гу сака младоту халваџиче при негу!“ (57); ... *варај* јунак, лудо младо... (61); Коњут фати да вика: „варај, протудраку, мој господар, Мајдон ми зема!“ (74); Тогај невеста фатила да плачи и да му вели: „аман господине, аман душју, аман! Јазик на мене стори, *варај*, *варај* мајку! ...!“ (166); ... вели на жена му: „варај, жену динеска, кату немам кеф, нека дојди едната дивојка с мене на овците!“ (169); Змијата му вели: *варај*, јуначе, што толку сѐ си оплашил?“ (184); ... *варај*, синко, од царјут кланенти имаш! ...“ (197); „...*варај* самовилина хубава мома ...“ (217); „... *варај*, побратими, оди кажи му на татко ти, да ни даде по един кон...“ (231).

Други извици: *еј̌иди* – И тојнака одрјави и му вели: „*еј̌иди* побратими, дека си видел јунак и сѐ чуди? ...“ (43); И тјанака му вели на царју: „*еј̌иди*, тате, кѝсмет сам имала...“ (135-136) *Деи̌иди-Де̌иди* татко му много артиса да дојди, може петнајси години. (155) *Јој̌иш*- „јој̌иш, царју, да ми дадеш златна гимиа“ (172).

Во овие приказни се среќаваат потсилувања во експресивна смисла карактеристични за јазикот на народната поезија. Некои такви примери се, имено, цитати од народните песни.

Непосредно прибавување синонимни зборови од различно етимолошко потекло: Авџиола отиде на дома му, на мајка му *вели̌говори*... (42); Царјут, как ги виде нивјастата да е толку *лична и хубава*, сѐ почуди и не може да си искажи радоста ... (46); Едно време един богат човек имаши три ќерки: најмалата беши *најхубава и најлична*, и млугу била *акѝлијка* ... (70); Тојнака кату чу така, отиде у дома му *џожен, кахарлиа* ... (79); Таму најде слѝнчова мајка, на неја *вели̌говори* ... (99); Тамо најде една царска мома, *наки̌иена, наридена*, стојаша покрај еден езер, плачаша. (135); И да јутиде на царјут и му *вели̌хем̌говори*... (172); Тогај стана тја, да отиде на детенто и *вели̌и̌говори*... (197); ... И тој на брза коња *вели̌и̌говори* ... (211–212); Тогас момата стана, си отиде дома, нетри на мајка ѝ *вели̌и̌говори*... (227); Проминали кралски сеизи приз рамно ѝ двори ... та ем мо *ве̌ла̌и̌говора̌и̌* ... (243); Сѝстра си повѝка̌ миловѝл и љубил од жѝанѝта̌ си, та̌ зѝтова̌ кѝскѝндисѝла̌ и сѝ ма̌чила, да ја увинува за да на̌ ја̌ толку̌ љуби̌и̌ милувѝ ма̌жја̌ хи. (219).

Други начини на потсилување во експресивна смисла:

- а) Повторување на иста основа кај два соседни зборови: Едно време имаше две братќа, излезоха да са *шедба шейаи* ... (28); Порача на жената му, неговата пушка да га не продаде на друг авџиа, туку да ги искрии аф таванут; и *речџиа не доречи*, душа му излези. (40–41); Туку нивјастата пот покривалуту га вели: „мари ам ку си њама њамичка нџ си *сљаџа сљаџичка*, та не гледаш, раката ти дугорјала!“ (72); На основа час царјут излезе по двору, да си *шедба шейа*, и га виде. (88); И општи *речџиа не доречи*, ету и ламјата дофидиши, кату арслан ривјаши. (135); Как виде царјут Кира Маргини конаки, *чудџм сџ љочуди*, и, ка излезе Кира Маргу, ги досрјати сос многу ихтибар ... (140).
- б) Плеонастичко кажување, што е инаку чест манир во народната поезија: „...ча немам тука некои *рода роднина*, ниту сестра и мајка да ми спомњат! ...“ (57).
- в) Експресивно потсилување на изразот со повторување на зборовите: „... *варај, варај*, мајку! ...“ (166); И оттаму отиде, сос *сџар хајдуџа, сџар Хајдара* ... (76).
- г) Додавање на „украсното“ *j* во почетокот на зборот, особеност многу раширена при пеењето на народните песни: ... кату зема една хазна пари, *јоџи*де аф оно грат.¹⁰⁸ (68).

Меѓу архаизмите во овие приказни, интерес побудува зборот *џрав* употребен со значење на *десен*. Имено, оваа придавка со истото значење се среќава во неколку народни песни: *Прџа рака* на момчина, / *Лева рџа* на невести.¹⁰⁹ Ноќе ми легнуваш на *деснаџа рџа* / На *деснаџа рџа* на *џравџа сџрана*.¹¹⁰; (Кукуш) *С лева рџа* вино зеде, / *Со џравџа сабја* држе.¹¹¹

Еве го и примерот од приказните: Онаја риба, што имаш чобано на куремот, у стредја припливеш, а другите два риба – едната од *џравџа сџрана* а другата од *леваџа*. (169)

Придавката *џрав* со ова значење се среќава во рускиот јазик. Приведените примери, што се од иста територија (Серскиот крај, Кукуш, за песната од Зборникот на Миладиновци не е озна-

¹⁰⁸ Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, МАНУ, Скопје, 1971, с. 9

¹⁰⁹ Верковиќ, Стефан: *Народне џесме македонских Буџара*, Београд 1860, песна бр. 6.

¹¹⁰ Миладиновци, братја: *Бџлгарски народни песни*, Загреб, 1861, песна бр. 617.

¹¹¹ Шапкарев, Кузман: *Сборник от бџлгарски народни умотворения*, София 1891, песна бр. 339.

чено) како и примерот од приказните, укажуваат на можноста дека се работи за дијалектизам, збор познат со вакво значење во тој крај.

ПРОШИРУВАЊЕТО НА ВАЛЕНТНОСТА НА ГЛАГОЛОТ КАКО ЛИТЕРАТУРЕН ФАКТ

(Врз основа на македонски јазичен материјал)

1. Зборувајќи за елементите на литературното дело како систем, за нивната поврзаност со низата елементи од другите дела-системи, а од друга страна со другите елементи на системот, Ј. Тињанов (1970: 290-291) литературниот факт го определува на следниот начин: „Постоењето на еден факт како литературен факт зависи од неговиот диференцијален квалитет (т.е. од врската или со литературната или со вонлитературната низа). Со други зборови – од неговата функција.“ И понатаму: „Она што за една епоха е литературен факт, за друга е појава од разговорниот, секидневниот јазик, и обратно, сè во зависност од литературниот систем во кој фактот е даден.“

2. Појавите на развој, автоматизација, дезавтоматизација, актуализација итн. не се врзани само за литературата, ами и за другите „низи“ (да се послужи́ме со истата терминологија) на културната дејност.

Така, да се задржиме на примерот на архитектурата, ако за една епоха или стил нешто е негов составен дел кој се восприема со еднакво внимание за било кој објект да се работи што му припаѓа на истиот манир (нашето внимание може да се менува во зависност од индивидуалните варијации), за друга (или иста епоха но во други услови), тој ист елемент може да се јави како архитектонски факт. Да се задржиме на Охрид: она што за охридската градска архитектура е составно, и со самото тоа неопходно, ако го сретнеме на нови објекти, тогаш за нив велиме дека се специфични, затоа што ја следат старата градска охридска архитектура, и тоа го земаме за нивен квалитет, затоа што се добива свежест за нашиот естетски поглед, затоа што ја разбиваме монотонијата (автоматизираноста) на современата градба.

Одовде, по природата на развојот, новиот елемент настојува да се прошири, бројот на објектите кои се користат со истиот манир се наголемува, и како последица, тој се автоматизира. Потоа,

пак се настојува на дезавтоматизација на веќе канонизираниот стил, итн., итн.

И модата, кај која овие процеси се повторуваат, но со мошне побрзо темпо, се вклопува во кажаното погоре.

3. Во нашиов прилог се задржавме на проширувањето на валентноста на глаголот, односно затемнувањето на границата меѓу непреодните и преодните глаголи во македонскиот јазик која во нашата јазична ситуација, поточно во целиот комплекс на појави во кој разликуваме две сфери, сферата на општонародниот говорен јазик и сферата на писмениот (литературен, стандарден) јазик, се јавува како литературен факт, јазичен елемент со јасна стилска маркираност, и, истовремено, како неутрална јазична црта.

4. Како што е познато, проширувањето на валентноста на глаголот во македонскиот јазик довела да коренити промени во односот преодност/непреодност. Појавите на овој процес длабоко ги засегнале наследените односи, па, во таа смисла, отстапувањето од состојбата во останатите словенски јазици е мошне големо. Процесот на транзитивизацијата на непреодните глаголи, како и проширувањето на преодноста кај веќе преодните глаголи, е толку напреднат во нашиот јазик, што навистина не е секогаш лесно да се заклучи кој глагол е непреоден или преоден и колкав е степенот на неговата преодност.

На платформата на затемнувањето на границата меѓу непреодните и преодните глаголи, се јавува и дивергентното дејство на познатиот процес за нашата, во поширока смисла, јазична средина, процесот на балканизација односно европеизација.

Современата јазична ситуација, особено во погледот на особеностите како што се стабилноста и интелектуализацијата на јазичниот израз, доведуваат до ограничување, или поточно, до врамување и стабилизирање на односната појава во јазикот. Голема улога за ова игра и широкиот контакт со другите културни средини, тенденцијата кон нивелирање спрема состојбата во другите словенски литературни јазици, ширината на школската наобразба и сите други процеси што се одвиваат врз фонот на современото цивилизациско милје.

Но, од друга страна, се среќаваме и со нејзина актуализација особено во некои романи од современата литература, каде таа станува литературен факт и служи за подновување на изразот, за наголемување на неговата експресија, носејќи неоспорен стилис-

тички набој. Така, овде се среќаваме со транзитивни обрати кои со оглед на содржинската припадност на литературното дело не би ги очекувале. И не само тоа, се среќаваме со транзитивизирани непреодни (или поограничено преодни) глаголи кои се необични за народниот јазик, каде такви нив ги нема.

Ваквата нивна употреба подразбира оддалеченост, но и познавање на она што го има во народниот јазик. Само така овие примери правилно ќе резонираат меѓу авторот и публиката.

5. Сферата на народниот јазик е критериумот спрема кого го оценуваме степенот на актуализирањето. И уште нешто: стилистичкиот набој не го наоѓаме во делата кои во композициските и јазичните рамки се во кругот на народниот начин на кажување, како што се записите на М. Цепенков, прозата на Ст. Попов (наивистички реализам), па дури, во поново време, романите на М. Фотев (роман за селото, неореализам).

Во нашето излагање се задржавме на романите „Простум“ од К. Чашуле и „Разбој“ од Вл. Малески.

6. Дел од фондот на испитаните глаголски лексеми го чинат оние што во транзитивизирани обрати ги среќаваме и во народниот јазик, иако во некои случаи се работи за контексти кои се содржински поинакви од оние на кои сме навикнале.

Таков е примерот со глаголот *оздраве* чија транзитивизација е спомогната преку асоцирање на неговото значење со значењето на излечи (*некоџо, нешџо*) или со придавање фактитивна семантика: *да се направи некој или нешџо здрав(о)*. Еве еден пример од кај Цепенков: *јас без билки ќе ти оздравам*, да ме паметуваш и да велиш бог да го прости старио ејим штом *ме оздраве* без билки (кн. 5, с. 166). И кај Чашуле: го доведов во Битола, му доведов доктори, *го оздравев* и го прибрав со себеси в Прилеп (Простум, с. 303).

Со горниот сличен е и следниот пример со глаголот *џомине* во чија транзитивност е очигледна фактитивноста: Го искачиле Таткото три ката угоре, *го џоминале* низ светнат коридор (Простум, с. 416); *ја џоминаа Миџанка Калиџанска* врзана крајрека (Разбој, с. 290).

Додека, пак, примерот со глаголот *расџе* ни покажува дека, освен познатата транзитивна семантика (каде *расџе* се асоцира со глаголите *гледа, одгледа*), оваа транзитивизирана форма може да искаже и една поапстрактна, интелектуализирана мисла. Пр-

виот случај: *Го гледа, го раси̃и*, се сторило на осумнаесет години момче. (Цепенков, кн. 5, с. 229); и кај Чашуле: ги испратила уште неврстна родителите и останала да *ѝи раси̃е браќаи̃а и сеси̃рии̃е* (Простум, с. 97). И во понаква смисла: Стариот *ја раси̃е* и *ја* гои *слабоси̃а* негова, ја изранува со тоа што ја лишува од тајните. (Простум, с. 50); Таткото ми расправи дека тоа од него го измолила мајка ми, уплашена од *она* што *го раси̃ев* во себеси во плевната. (Простум, с. 39)

Сличен е случајот и со примерот каде го среќаваме транзитивно *беџа* (сп. Ајде да *ја беџаме девојкаи̃а*, разг.): дај двајцата, дружно, да *го беџаме* и да *го добеџаме* уште ова малку што ни останало, да *го добеџаме ова наше взаемно сеќавање* (Простум, с. 396).

Некогаш во една мисла се среќаваме и со познатото и со развиеното транзитивно значење на *ѝрвовира иширай̃а* (Разбој, л. 444). Очигледно е дека кај пазте и *ја зовреа машиковинаи̃а* како што времето ја *зовира иширай̃а* (Разбој, л. 444). Очигледно е дека кај познатото значење *ја зовре иширай̃а* транзитивноста се добила со додавање фактитивна семантика, додека кај развиеното *ја зовреа машиковинаи̃а* имаме асоцијација со глагол што му припаѓа на слојот културна лексика – *ѝобуди*, при што на ваков начин се наголемува интензивноста и сугестивноста на речта.

7. Употребата на непреодни глаголи како преодни, како што и делумно се виде, може да биде со лежерни разлики од општонародниот јазик, па сè до развивање метафоричен исказ, за што токму транзитивизираниот обрат во многу придонесува. Развивањето на ваквиот исказ се олеснува особено во случаите ако тоа станува кај глаголи што му припаѓаат на исто семантичко поле со глаголи кои веќе создале една транзитивна група во јазикот. Така настанува процесот на стилистичка транзитивизација.

Таква засебна група наоѓаме во нашиот јазик кај глаголите што изразуваат *ѝлачење, ѝаи̃ење, сѝирадање* итн. Кај нив, за разлика од другите словенски јазици, забележуваме развивање, во помала или поголема мера, вторична преодност.

Еве некои примери со несомнена стилистичка маркираност: *Боледувај го, ѝлачи го, кржави го* низ себеси *ѝоа осѝавање*, *болката твоја јас ќе ја зајмам и моја да стане, кржавењето твое и во мене ќе кржави за да ти олесни, ѝлачои̃ твој јас ќе го исѝлачам* отворено и женски од срцево мое чесно и кон девојката страдна обврзно *ќе го исѝлачам*, до последната своја солза *ќе го исѝлачам*. (...) за овие *рани* да *ѝи боледуваме* сме создадени. (Простум, с.

168); ја гледаме силата турска и одмаздаѿа што таа ќе му ја искр-
вави на Крушово низ пукнатините на нашите порти (с. 263); да не
би толпата да се поревне, да се разјаде себеси, да се разнебити, да
се откаже од одмаздата со која сакаат да ја искрваваѿи, зашто са-
мо така искрвавена ѿолѿаѿа можат да си ја потчинат (с. 306); ѿи
боледуваѿи како свои рани ѿеѿелиѿиѿаѿа од сите македонски до-
мови (с. 244); слободаѿа наша ни е наша, рисјанска, нетурска и
против Турците победничка си ја мислевме и си ја ѿекавме (с.
295); машка рака што ѿ ја ѿекале годините (с. 58).

Во нашиот јазик чести се примерите каде наоѓаме предметна врска развиена со безличен глагол. Развивањето преодност со безличниот глагол *раздени се* (одил ноќта и *џо разденило* на една планина, во расказите на Цепенков) го сретнавме и во современ текст каде таа е постигната, со наклон врз значењето на други преодни глаголи при што, исто како во горните примери, побудата е дојдена од можноста за стилистичка диференцијација: не ли се истите тие пушки што, ете, само пред пет години во Крушово *разденија* дури и едно цело *каурско восѣание* (Простум, с. 283); која е таа ноќна сила што им *џи разденува љушкиѣе и љаѣирониѣе* таму каде што никој не ги посеал (с. 119).

8. Потенцијата во македонскиот нетранзитивни глаголи да се јавуваат во транзитивни обрати се користи да им се придаде транзитивност и на глаголи кои како такви не ги среќаваме во народниот јазик. Ова се случува и со некои глаголи кои ѝ припаѓаат на поновата глаголска лексика.

Во таа смисла, интересна предност покажуваат глаголите *’рѣи*, *изрѣиува*, *извира* ослонувајќи се на глаголот *раѣа*, чија транзитивна аперцепција овозможила и кај нив да се прошири валентноста: Планините *’рѣеаѣѣ скаѣици* за да ги истрбушат сите седум небеса, или колку ги има, ќе ги истрбушат и на земјава ќе протече слобода како дожд (Разбој, с. 521); нема повеќе никаков изник македонски да изникне, ништо што *би ја изрѣѣило* и извишило од себеси *Македонија* (Простум, с. 341); најмногу и најтешко од *сѣуденаѣа размисла* што *ја извирааѣѣ* против нас сите нивни кауши, сите нивни затворски ќелии, сите осои (Простум, с. 241).

И процесот на придавање фактитивна семантика кон непреодните глаголи, како што се виде и претходно, во многу придонел за премавнување на границата меѓу непреодните и преодните глаголи во нашиот јазик. Еве и пример каде засилената фактитиви-

зација има придонесено за стилистичка диференцијација: *Да ги морниччи* тргнал Ѓорѓија Кепев (Простум, с. 130).

Со префикот *од-*, кој во случајов означува извршеност, резултативност на глаголското дејство, непреодниот глагол *сѝои* станал преоден со фактитивно значење кое се искажува со *издржи сѝоички неиѝио*: *Ја оѝисѝиојал* Таткото *разделбаѝи* со Горчина долго и глуво ... *ја оѝисѝиојал* дури додека не почнало да се дени (Простум, с. 221).

9. Актуализација на модели познати во народниот јазик особено гледаме кај тафтологичните обрати каде именката во предметот е од истиот корен со глаголот: и мајката и ќерката повеќе *заб не озабија* (од глаголот *озаби се*) (Разбој, с. 206); та и да не сака ќе мора нивната *одмазда* да ја *одмаздува* (Простум, с. 293); *Ја смее* ли *смеаѝи* своја Ѓорѓија Кепев (Простум, с. 151). Некогаш и архаизираниите лексеми служат за современи стилистички диференцијации во оваа смисла: и наши тргнаа дури и таму, во Стамбол самиот, да *ујдурмаѝи ујдурми* (с. 290); Ако е за *зулум дозулуми го* (Простум, с. 142).

Во ваков обрат среќаваме и лексеми кои му припаѓаат на интернационалниот фонд: Сарафов – веќе *ги флерѝува* европските *флерѝови* (Простум, с. 244).

10. Појавите врз кои се задржавме во оваа пригода, идат како уште една потврда дека нашиот литературен јазик, развивајќи се по познати патишта (она што го знаеме за развојот на литературните јазици во другиот словенски јазичен свет), проаѓа низ фаза на толку потребната функционална и стилска диференцијација, процеси што резултираат со негово богатење во секоја смисла.

ДОДАТОК

Во времето кога статијава беше готова, авторот имаше можност да се сретне со трудот на И. Грицкат, „Стилске фигури у светлу језичких анализа“, *Наш језик*, XVI, и да ги потврди своите забележувања. Таму, имено, И. Грицкат се занимава, меѓу другото, и со валенциски и рекциски проширувања кај преодните и непреодните глаголи во некои литературни дела и други текстови, при што се постигнува стилски ефект и значенско и стилско богатење на изразот.

Ќе бидеме слободни да предадеме два-три извадока од впркосниов труд.

(с. 230) Дете грцаво цмокће мајчину брадавицу: ономотопејски глагол *цмокайџи* није прелазан и не би тражио објекат; меѓу тим намештањем објекта уз њега тај се глагол обogaћује, он упија у себе асоцијацију са „сисати“ и почиње да значи: сисати цмокћући. Ломим густе веће на слуге: ломити веће значило би придавати нарочити положај већама, али уз реакцију „на некога“ придолazi и значење: намрштено гледати, управљати строг поглед на некога. Не престајући да сузи на прошле ноћи: сузити је овде тихо плакати, меѓутим, захваљујући додатку „на нешто“, јавља се нова асоцијација – мислити, подсећати се на нешто у сузума. – Слични овима су и примери директне рекцијске асимилација: Србија се трипут празнила старим народом и новим пунила: под утицајем инструментала уз глагол пунити се ставља се исти падеж и уз његов антоним празнити се. Тада се он и оделом и држањем крио: из конструкције „истицати се, падати у очи нечим“ инструментал се премешта у конструкцију са глаголом супротного значења. Уколико је овде преношење рекције вршено само механички, из једне аналогне или антонимичне ситуације у другу, стилски ефекат је самим тим бивао слабији.

(с. 231) О целој овој појави, метатакси падежа или метаптоматизму, можемо рећи да она пружа широке могућности значењског и стилистичког обogaћења текста, само што њена употреба, у функцији позитивног стилског средства, у данашњем језику није узела још маха, пошто је за њу потребно истанчано језичко осећање, каквим се одликују само поједини језички таленти.

(с. 232) Исти ефекат стварају и неодговарајући објекти уз прелазне глаголе. Наводимо неколико таквих случајева без посебног коментара: Наставих да газим крцкање сувих рибљих кошчица; Снег засипа тишину на средини ноћи; Волоски рогови

набадају густ сутон - све из Д. Ћосића. Упоредимо и овај пример темпоралног акузатива из задатака једне ученице (НИН, 28. I 1968, стр. 7): То је последњи састанак ове деце ... чије детињства живе већ осам дневника (крај осме школске године).

СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА*

- Абегедар 1925 - 1925: *Abecedar*, Athina.
- Амандмани 2001 - 2001 „Амандмани на Уставот на Република Македонија од 16 ноември 2001 г.“, *Службен весник на РМ*, 20 ноември 2001, Скопје, бр. 91, год. LVI.
- Апресјан 1980 - Апресјан J. D., 1980: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław: Ossolineum.
- Арнаулов 1941 - Арнаулов М., 1941: *Български пословици и зајанки*, София: Хемус.
- Аронсон 1977 - Aronson H. I., 1977 „The Grammatical Categories of the Indicative in the Contemporary Bulgarian Literary Language“, *To Honor Roman Jakobson v. I*, 82-98, The Hague: Mouton.
- Барух 1936 - Baruh K., 1936 „Jevreji na Balkanu i njihov jezik“, *Knjiga o Balkanu I*, 280-287.
- Богуславски 1976 - Bogusławski A., 1976 „O podstawach ogólnej charakterystyki przysłów“, *Pamiętnik Literacki LXVII*, 3, 145 - 172.
- Богуславски 1994 - Bogusławski A., 1994: *Sprawy słowa*, Warszawa: Węda.
- Бошњакoвиќ 1986 - Бошњакoвиќ Ж., 1986: *Македонски језик*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Бреј 1951 - Bray R. de., 1951: *Guide to the Slavonic Languages*, London.
- Брозoвиќ 1983 - Brozović D., 1983 Pogovor knjizi „Za makedonskiot jazik“, *Македонски јазик XXXIV*, 89-103.
- Брозoвиќ, Ивиќ 1988 - Brozović D./Ivić P., 1988: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža“.
- Вайнрајх 1954 - Weinreich U., 1954 „Is a structural dialectology possible?“, *Word* 10, 388-400.
- Венедиктов 1978 - Венедиктов Г. К., 1978 „Некоторые вопросы формирования болгарского литературного языка в эпоху возрождения“, 207-268, [во:] *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*, Москва: Наука.
- Венедиктов 1990 - Венедиктов Г. К., 1990: *Българский литературный язык эпохи возрождения*, Москва: Наука.
- Видоески 1950а - Видоески Б., 1950а „Образување на вокативната форма кај именките“, *Македонски јазик I*, 8, 190-193, 9-10, 231-236.

* Селективната библиографија се однесува на првиот и вториот дел од книгата *Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик / Бојана на јазикот*.

- Видоески 1950б - Видоески Б., 1950б „За неправилната употреба на прилозите *ширум* и *после* во нашиот јазик“, *Македонски јазик* I, 7, 150-153.
- Видоески 1950в - Видоески Б., 1950в „Јазикот во локалниот печат“, *Македонски јазик* I, 1, 25-32.
- Видоески 1950г - Видоески Б., 1950г „Класификација на глаголите во нашиот литературен јазик“, *Македонски јазик* I, 1, 15-25.
- Видоески 1951 - Видоески Б., 1951 „За сложенките“, *Македонски јазик* II, 6, 131-140.
- Видоески 1960/61 - Видоески Б., 1960/61 „Основни дијалектни групи во Македонија“, *Македонски јазик* XI-XII, 1-2, 13-31 + к.
- Видоески 1977а - Видоески Б., 1977а „Тенденции во развојот на македонскиот дијалектен јазик во XIX и XX век“, *Прилози* 1-2, 79-93.
- Видоески 1977б - Видоески Б., 1977б „По повод 25-годишнината од излегувањето на Граматиката на македонскиот литературен јазик од Блаже Конески“, *Македонски јазик* XXVIII, 203-6.
- Видоески 1993 - Видоески Б., 1993 „Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектната диференцијација на македонскиот јазик“, *Реферати на македонскиот славистички меѓународен славистички конгрес во Брајислава*, 33-54, Скопје: МАНУ.
- Видоески 1995 - Видоески Б., 1995 „Педесет години на македонската лингвистика“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*, 7-18, Скопје: МАНУ.
- Видоески 1996 - Видоески Б., 1996 „Дијалектите на македонскиот јазик (денешната состојба и историскиот развој)“, *Етнологија на Македонија*, 31-46, Скопје: МАНУ.
- Видоески 1997 - Видоески Б., 1997 „Македонскиот јазик меѓу балканските словенски и несловенски јазици“, *Прилози* XXII, 1-2, 7-14.
- Видоески 1998 - Видоески Б., 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик по И*, Скопје: МАНУ.
- Видоески 1998 - 2000 - Видоески Б., 1998-2000: *Дијалектите на македонскиот јазик по И, II, III*, Скопје: МАНУ.
- Виноградов 1947 - Виноградов В. В., 1947: *Русскиот јазик*, Москва: Наука.
- Виноградов 1978 - Виноградов В. В., 1978: *Историја на рускиот литературен јазик*, Москва: Наука.
- Витгенштајн 1980 - Vitgenštajn L., 1980: *Filozofska istraživanja*, Beograd: Nolit.
- Вјежбица 1973 - Wierzbicka A., 1973 „Akty mowy“, [во:] *Semiotyka i struktura tekstu*, Warszawa: Ossolineum.
- Вроцлавски 1995 - Wrocławski K., 1995: *Blaže Koneski jako wieszcz narodowy* (ракопис)
- Гилсон 1975 - Gilson E., 1975: *Lingwistyka a filozofia*, Warszawa: Ossolineum.
- Голомб 1956 - Gołab Zb., 1956 „H. Lunt: A Grammar of the Macedonian language“, *Rocznik Słowistyczny* XVIII, 111-119.
- Голомб 1995 - Голомб Зб., 1995 „Етничка позадина и внатрешен лингвистички механизам на т.н. 'балканизација' на македонскиот јазик“, *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture*, 49-66. (edited by Benjamin Stolz): Michigan Slavic Publications.
- Граматика 1953 - 1953: *Грамаѓика на македонски јазик*, Неа Елада, Македонски оддел.

- Граматика СБКЈ 1982-1984 - 1982-1984: *Грамаџика на съвременния български книжовен език. Фонетика. Морфологија. Синџакса*. 1-3, София: Издателство на Българската академия на науките.
- Граматика СПЈ 1984a - Grochowski M., Karolak S., Topolińska Z., 1984a: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa: PWN.
- Граматика СПЈ 1984b - Grzegorzczak R., Kallas K., Kowalik K., Laskowski R., Orzechowska A., Puzynina J., Wróbel H., 1984b: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN.
- Граматика СРЛЈ 1970 - 1970: *Грамаџика современноџо русскоџо литературноџо языка*, Москва: Издательство „Наука“.
- Граматика ССЈ 1974 - Стевановић М., 1974: *Савремени срџскохрватски језик II. Синџакса*, Београд: Научна кнџига.
- Граматика ССЈ 1975 - Стевановић М., 1975: *Савремени срџскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна кнџига.
- Граматика СХЈ 1997 - Kordić S., 1997: *Serbo-Croatian*, München-Newcastle: Lincom Europa.
- Група 1984 - Група автори, 1984: *АЧНОМ-документи*, Скопје: Архив на Македонија.
- Данас 1988 - 1998: *Danas*, 13.9.1988.
- Демирај 1994 - Demiraj Sh., 1994: *Gjendësi Ballkanikë*, Shkup: Logos-A.
- Димитровски 1982 - Димитровски Т., 1982 „Кон транскрибирањето на текстовите во Зборникот на Миладиновци“, [во:] *Од Пејчиновиќ до Рацин*, Скопје: Култура.
- Димитровски 1983 - Димитровски Т., 1983 „Проблеми при транскрибирањето на македонските текстови од XIX век“, *Литературен збор XXX*, 1, 21-34.
- Димитровски 1991 - Димитровски Т., 1991 „Околу авторството на предговорот во брошурата 'Православни црковни братства во Југозападната Русија'“, (Москва 1858), *Прилози XVI*, 2, 61-82.
- Димитровски 2000 - Димитровски Т., 2000: *Подвигоџи на Миладиновци*, Скопје: Матица македонска.
- Добџињска 1984 - Dobrzyńska T., 1984: *Metafora*, Warszawa: PAN, Instytut badań literackich.
- Дракул 1977 - Дракул С., 1977 „Македонските преродбеници Константин и Андреја Петкович во светлината на нивната кореспонденција“, *Гласник на ИНИ XXI*, 1, 203-229: Скопје.
- Дулар 1990 - Dular J., 1990 „Jezikovno planiranje in slovenščina“, *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, 105-109, Novi Sad.
- Ѓуркова 1995 - Ѓуркова Л. М., 1995 „Македонскиот јазик во Граматиката на Хорас Лант“, *Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година*, 142-147, Скопје: Филолошки факултет.
- Европска 1992 - 1992: *Европска џовелба за реџионалниџе и малцинскиџе јазици*, Стразбур, 5.XI 1992.
- Закон 1998 - 1998 „Закон за употреба на македонскиот јазик“, *Службен весник на РМ*, бр. 5, 1998.
- Зборници посветени на Благоја Корубин 2000-2001 - 2000-2001: *Јазикот на денешен* 5-6, Едиција во чест на Благоја Корубин (редактор Снежана Велковска), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Зборници од Млади македонисти 1993-1997 - 1993-1997: *Научен собир на млади македонисти* 1-3. Скопје: Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

- Зографски 1858 - Зографски П., 1858 „Мисли за Българскиотъ языкъ“, *Български книжици* 1, 1.
- Зографски 1859 - Зографски П., 1859: *Крайка славенска грамматиѣка, Съставена отъ Архимандритѣя Парвения, Цариградъ: Книгопечатницата Ц. Вѣстника.*
- Ивиќ 1963 - Ivić M., 1963: *Pravci u lingvistici*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ивиќ 1971 - Ивић П., 1971 „О Вуковом српском Рјечнику из 1818 године“, 238-327, [во:] *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ.
- Ивиќ 1997 - Ивић М., 1997 „Светско путовање идеја Романа Јакобсона“, *Научни састај на славистиѣ у Вукове дане*, 26/2, 5-10.
- Икономов 1968 - Икономов Н. И., 1968: *Балканска народна мѣдростѣ*, София: БАН.
- Илчев 1969 - Илчев Ст., 1969: *Речник на личниѣте и фамилни имена у Българиѣте*, Софија: БАН.
- Интенцијално-синтаксички речник 1992-2000 - 1992-2000: *Инѣнцијално-синѣтаксички речник на македонскиѣте глаголи 1-6*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Историја 2000 - 2000: *Истѣорија на македонскиот народ*, Скопје: ИНИ.
- Ишеј 2002 - Ишеј М., 2002 „Човекови права“, *Зборник на основни ѣолиѣтички есеѣ, говори и документиѣ*, Скопје: МИ-АН.
- Јавна 2000 - 2000 „Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika“, *Zbornik prispevkov iz razprave s tezami za predlog zakona in izbor gradiva*, Ljubljana.
- Јазична 1990 - 1990: *Језиќѣка политика и планирање језика у Југославији* (priređivač: Vera Vasić), Institut za južnoslovenske jezike Filozofski fakulteti u Novom Sadu, Novi Sad.
- Јакобсон 1948 - Jakobson R., 1948 „Russian Conjugation“, *Word Vol. 4, no. 5*.
- Јакобсон, Фант и Хале 1952 - Jakobson R., Fant C. G. M., Halle M., 1952: *Preliminaries to Speech Analysis: The Distinctive Features and their Correlates*, Cambridge: MIT.
- Јакобсон 1957 - Jakobson R., 1957: *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*, Cambridge: Harvard University.
- Јакобсон 1958 - Jakobson R., 1958 „Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics“, *Proceedings of the Eight International Congress of Linguists*, Oslo.
- Јанушева 2004 - Јанушева В., 2004: *Проѣирување на валентностѣта на неѣпрефиксираниѣте едноаргументни глаголски предикати во македонскиот јазик во говорот на Биѣола и Биѣолско*, Магистерски труд, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Јежи-Лец 1974 - Jerzy-Lec St., 1974: *Miřli nieuczesaŋe*, Kraków.
- Јендејќо 2000 - Jędrzejko E., 2000: *Problemy predikacji peryfrastycznej*, Katowice : Wydawnictwo Gnome.
- Јованова-Грујовска 2002 - Јованова-Грујовска Е., 2002: *Валоризација на колоквијализмиѣте во македонската јазична средина*, Скопје.
- Караѣиќ 1818 - Караѣић Ст. В., 1818: *Српски рјечник*, Београд: Просвета.
- Каролак 2001 - Karolak S., 2001: *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa: Instytut slawistyki PAN.
- Каролак 2003 - Karolak S., 2003: *Semantyka i struktura aspektu macedoŋskiego*. (ракопис)
- Кепески 1950 - Кепески К., 1950: *Македонска граматѣика*, Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.

- Кирдан 1974 - Кирдан Б. П., 1974: *Собираатели народной поэзии*, Москва: Наука.
- Ковалёв 1977 - Ковалёв Н. С., 1977: *Македонский язык*, Иваново.
- Комри 1979 - Comrie B., 1979: *Russian*, In Shopen.
- Конески 1949 - Конески Бл., 1949 „Прилепскиот говор“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 2, 245-301.
- Конески, Тошев 1950 - Конески Бл./Тошев К., 1950: *Правовис на македонскиот литературен јазик*, Скопје.
- Конески 1950а - Конески Бл., 1950а „Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на 19 век“, *Нов ден* VI, 7, 1-5.
- Конески 1950б - Конески Бл., 1950б „За падежите“, *Македонски јазик* I, бр. 3.
- Конески 1952а - Конески Бл., 1952а: *Хајнрих Хајне. Лирски интермеццо* (препеал од немски), Скопје: Кочо Рацин.
- Конески 1952б - Конески Бл., 1952б: *Грамматика на македонскиот литературен јазик* (Дел II. Увод. За гласовите. За акцентите), Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Конески 1953 - Конески Бл., 1953 „Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje, 1952. XII + 287, 8° и една карта“, *Slovo* 3, 79-83. (рецензија)
- Конески 1954 - Конески Бл., 1954: *Грамматика на македонскиот литературен јазик* (Дел II. За формите и нивната употреба), Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Конески 1956 - Конески Бл., 1956: *Кирил Пејчиновиќ. Слово за празниците*, Скопје.
- Конески 1958 - Конески Бл., 1958 „Затврдување на мекото л во македонскиот јазик“, *Македонски јазик* VII, 28-31.
- Конески 1964 - Конески Бл., 1964 „Les formes du type *popata, kon`ata*“, *Revue des études Slave*, 1964: 119-121.
- Конески 1965а - Конески Бл., 1965а: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје - Белград: Кочо Рацин - Просвета.
- Конески 1965б-1996 - Конески Бл., 1965б-1996: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.
- Конески 1968а - Конески Бл., 1968а „Кирил Пејчиновиќ“, [во:] *Кирил Пејчиновиќ. Слово за празниците*, Скопје: Култура.
- Конески 1968б - Конески Бл., 1968б „Македонскиот писмен јазик во XIX век“, [во:] *Македонскиот XIX век*, Скопје: Култура.
- Конески 1971 - Конески Бл., 1971: *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје: МАНУ.
- Конески, Јашар-Настева 1972 - Конески Бл./Јашар-Настева О., 1972: *Македонски дијалекти - X - XX век*, Скопје: Универзитет Кирил и Методиј.
- Конески 1975а - Конески Бл., 1975а „Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик“, 117-123, [во:] *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје: Македонска книга.
- Конески 1975б - Конески Бл., 1975б: *Од јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје: Македонска книга.
- Конески 1977 - Конески Бл., 1977: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (Конески Бл., 1983: *A historical Phonology of the Macedonian Language*, Царл Њинтер: Хеилдерберг). (ракопис)
- Конески 1978 - Конески Бл., 1978 „О песничком преводу“, *Градац* 21, 13-45.

- Конески 1981 - Конески Бл., 1981: *Кон македонската преродба. Македонските учебници од XIX век. За македонскиот литературен јазик*, 220-330, Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.
- Конески 1982а - Конески Бл., 1982а: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје: Култура.
- Конески 1982б - Конески Бл., 1982б: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура.
- Конески 1986а - Конески Бл., 1986а: „Стихови на глас трпезчки“, [во:] *Македонскиот XIX век*, Скопје: Култура.
- Конески 1986б - Конески Бл., 1986б: *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*, Скопје: Култура.
- Конески 1991 - Конески Бл., 1991: *Земјата и љубовта*, Скопје: Култура.
- Конески 1993а - Конески Бл., 1993а: „За историските мистификации“, [во:] *Светиот на истината и легендата*, Скопје: Гоце Делчев.
- Конески 1993б - Конески Бл., 1993б: „Османлискиот мит и легимитетот“, *Пулс*, 1 октомври 1993.
- Конески 1993в - Конески Бл., 1993в: „Македонскиот литературен јазик“, [во:] *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Брајислава*, 9-32. Скопје: МАНУ.
- Конески 2001 - Конески Бл., 2001: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (Конески Бл., 1983: *A хисторицал Пхонолоџ оф тхе Македониан Ланџуаџе*, Царл Њинтер: Хеилдерберг), Скопје: МАНУ, Култура.
- Корубин 1954 - Корубин Бл., 1954: „Употребата и значењата на предлогот на во современиот македонски јазик“, *Македонски јазик* V, 1, 30-79.
- Корубин 1969-1986 - Корубин Бл., 1969-1986: *Јазикот наш денешен I-IV*, Скопје.
- Корубин 1990а - Корубин Бл., 1990а: *На македонско граматички теми*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Корубин 1990б - Korubin B., 1990b: „Jezička politika kao faktor u razvojnoj dinamici standardnog jezika“, *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, 53 - 62, Novi Sad.
- Кшижановски 1960 - Krzyżanowski J., 1960: *Mądrzej głowie dość dwie słowie*, Warszawa: PIW.
- Кшижановски 1984 - Krzyżanowski J., 1984: *Nauka o literaturze*, Wrocław: Ossolineum.
- Лаброска 1999 - Лаброска В., 1999: „Употребата на збирната и избројаната множина во македонскиот дијалектен јазик“, *Придонеси на Блаже Конески за македонската култура*, 125-9.
- Лант 1952 - Лунт Х. Г., 1952: *Граммар оф тхе Македониан Литерарс Ланџуаџе*, Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Лант 1959 - Lunt H. G., 1959: „The creation of Standard Macedonian: some facts and attitudes“, *Anthropological Linguistics* 1, 5, 19-26.
- Лант 1984 - Lunt H. G., 1984: „Some sociolinguistic aspects of Macedonian and Bulgarian“, [in:] B. Stolz, I. Titunik, L. Doležel [red.] *Language and Literary Theory, Papers in Slavic Philology*, 5.
- Лауер 1963 - Lauer R., 1963: *Serbokroatische Heine-Übersetzungen*, Wiesbaden: Heidelberger slavische Texte, 8.
- Лауер 1972 - Lauer R., 1972: „Neke karakteristike recepcije njemačke kniževnosti u Hrvatskoj. Na primjeru Heinricha Heinea“, *Croatica* III, 3, 67-74.
- Лешка 1966 - Leška O., 1966: „Le centre' et 'la périphérie' des différents niveaux de la structure linguistique“, *Travaux linguistiques de Prague*, 53- 57.
- Лорар 1975 - Logar T., 1975: *Slovenska narečja*, Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Мак Доналд 2000 - Мак Доналд Ќ., 2000: *Норвешка грамафика за сѣранци*, Скопје: Сигмапрес.
- Македонија 1978 - 1978, *МАКЕДОНИЈА (Сборник оџ документи и материали)*, София: БАН.
- Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година 1995 - 1995: *Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година*, Скопје: Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Маневиќ 1953-1954a - Маневиќ Т., 1953-1954a „Horace G. Lunt: Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje, 1952, XIV + 287“, *Јужнословенски филолог XX, 1-4*, 429-433.
- Маневиќ 1953-1954b - Маневиќ Т., 1953-1954b „Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I. Увод. За гласовите. За акцентот, Скопје 1952, стр. 184“, *Јужнословенски филолог XX, 1-4*, 448-452.
- Мареш 1994 - Mareš F. V., 1994: *Makedonska gramatika*, Skopje: MANU.
- Марков 1968 - Марков Б., 1968 „Образување на македонските галовни имиња“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје*, 20, 339-382.
- Матијашевиќ 1992 - Матијашевиќ В., 1992: *Јазикот на шеќировице на Ѓорѓи Пулевски* (магистерска теза, ракопис), Скопје: Универзитет Кирил и Методиј.
- Маќејевски 1983 - Maciejewski W., 1983: *Podstawy polsko-szwedzkiej kontrastywnej lingwistyki tekstu*, Uppsala: Uppsala Slañic Papers 7.
- Милер 2002 - Милер Д., 2002: *Блеквелова енциклопедија на човековите права*, Скопје: МИ-АН.
- Минков 1963 - Минков Ц., 1963: *Пословици. Поѓворки. Гајанки*, София: Български писател.
- Минкова 1980 - Минкова Л., 1980 „Константин Петкович и неговата студия за сватбените обичаи на македонските българи“, *Български фолклор*, София, VI, 3, 52-68.
- Минова-Ѓуркова 1994 - Минова-Ѓуркова Л., 1994: *Синтакса на македонскиот сѣндарден јазик*, Скопје: Радинг.
- Минова-Ѓуркова 2003 - Минова-Ѓуркова Л., 2003: *Синтаксика на современиот македонски јазик*, Скопје: Магор.
- Мисирков 1903 - Мисирков Кр., 1903: *За македонскиите работи*, Софија.
- Мисирков 2003 - Мисирков К. П., 2003: *За македонскиите работи*, Фототипно издание по повод 100-годишнината од излегувањето на книгата (приредил Блаже Ристовски), Скопје: МАНУ.
- Нахтигал 1952 - Nahtigal R., 1952: *Slovanski jeziki*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Орожен 1996a - Orožen M., 1996a: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*.
- Орожен 1996b - Orožen M., 1996b: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika*.
- Ортаковски 1996 - Ортаковски В., 1996: *Меѓународната положба на малцинските јазици*, Скопје: Мисла.
- Пандев 2003 - Пандев Д., 2003 „Лингвистичките познавања на Мисирков“, *Реферат поднесен на XXX научна конференција на XXXVI МСМЛК*. (во печат)
- Пановска-Димкова 2002 - Пановска-Димкова И., 2002: *Лингвистичката видска конфигурација во македонскиот јазик*, Скопје: 3Д-Проект студио.
- Пановска-Димкова 2003 - Пановска-Димкова И., 2003: *Видската категорија хабитуалност во македонскиот јазик*, Докторска дисертација, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

- Пелц 1984 - Pelc J., 1984: *Wstęp do semiotyki*, Warszawa: WP.
- Петковска 1989 - Петковска Бл., 1989: *Јазичниџе љоџледи на Парџениџ Зоџрафски и јазикоиџ на неџовиџе џексџови* (магистерска теза, ракопис), Скопје: Универзитет Кирил и Методиџ.
- Петкович 1848а - Петкович К., 1848а „Речник од 1848 година“ [во:] Љ. Спасов, 1990, *Консџаниџин М. Пеџкович*.
- Петкович 1848б - Петкович К., 1848б „Список на лични имиџа“ [во:] Љ. Спасов, 1990, *Консџаниџин М. Пеџкович*, Скопје: Македонска книга.
- Петкович 1848в - Петкович К., 1848в „Збирка на македонски поговорки“ [во:] Љ. Спасов, 1990, *Консџаниџин М. Пеџкович*, Скопје: Македонска книга.
- Петкович 1865 - Петкович Дмитриев К. П., 1865: *Обзорџ АџОНСКИХЪ ДРЕВНОСТЕЪ*, Санктпетербург: ИАН.
- Петрушевски 1952 - Петрушевски М. Д., 1952 „Horace G. Lunt: A Grammar of the Macedonian Literary Language. Skorje, 1952. XV + 287 + географска карта на НРМ“, *Македонски јазик III*, бр. 8-9, 204-207. (рецензија)
- Пјанка 1969 - Пјанка В., 1969: *Учебник љо џолски јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиџ“.
- Пјанка 1990 - Пјанка В., 1990: *Грамаџика на македонскиоиџ лиџератџурен јазик*. (ракопис)
- Плетерски 1988 - Плетерски Ј., 1988: *Нациџиџе - Јуџославиџа - Револуџиџаџа*, Скопје: Комунист.
- Поленаковиџ 1953 - Поленаковиџ Х., 1953 „Против кој владиџа е уперена песната на Андреџа Петковиџ Глас од далеџа земџа?“, *Годиџиен зборник на Филозофскиоиџ факулџетџ во Скопје*, 6, 77-85.
- Поленаковиџ, Пенушлиски 1954 - Поленаковиџ Х.,/Пенушлиски К., 1954: *Пословиџи*, Скопје: Кочо Рацин.
- Поленаковиџ 1954 - Поленаковиџ Х., 1954 „Акџиџата на Константин Петковиџ на спасуваџето на старите српски ракописи од манастирот Добрилиџина во Херџегоџина“, *Прилози за кџиџевносџи, језик, исџориџу и фолклор*, Београд, кн. XX, св. 3-4, 305-309.
- Поленаковиџ 1962/63 - Поленаковиџ Х., 1962/63 „Константин Миладиџнов како преведуџач на 'Православни црковни братства' од руски јазик на македонски“, *Македонски јазик XIII - XIV*, 17-31 + прилог.
- Поленаковиџ 1965 - Поленаковиџ Х., 1965 „Значаџни достигаџа на советската македонистика“, *Лиџератџурен збор*, Скопје, VII, 6, 24-25.
- Поленаковиџ 1966а - Поленаковиџ Х., 1966а „Прџвиот научен труд во македонската славистика“, *Разџледи*, Скопје, VII, 10, 1001-1005.
- Поленаковиџ 1966б - Поленаковиџ Х., 1966 „'Сон Султана' заборавена македонска стихотворба од 1861 година“, *Разџледи*, Скопје, VIII, 10, 1006-1014.
- Поленаковиџ 1969 - Поленаковиџ Х., 1969 „Дџва прилога за запознаџаџе на препевите на К. Д. Петковиџ од чешки на македонски јазик“, *Разџледи*, Скопје, XI, 9, 980-986.
- Поленаковиџ 1972 - Поленаковиџ Х., 1972 „Константин Д. Петковиџ и неговите Очерџи Белџграда од 1853 година“, *Нова Македониџа*, Скопје, 14 и 16 маџ 1972.
- Поленаковиџ 1973а - Поленаковиџ Х., 1973а „Константин Миладиџнов како преведуџач на 'Православни црковни братства' од руски јазик на македонски“, [во:] *Сиџуди за Миладиџовиџи*, Скопје: Мисла.

- Поленаковиќ 1973б - Поленаковиќ Х., 1973б „Вечно подвижниот тетовец“, [во:] *Никулциѣ на новата македонска книжевност*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1973в - Поленаковиќ Х., 1973в „Акцијата на Константин Петковиќ на спасувањето на старите српски ракописи од манастирот Доброловина во Херцеговина“, 132-138, [во:] *Во екои на народнојо будење*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1973г - Поленаковиќ Х., 1973г. „Ансари - изследование К. Д. Петковича“, *Разглед*, Скопје, XI, 1-2, 86-96.
- Поленаковиќ 1973д - Поленаковиќ Х., 1973д „Константин Д. Петковиќ и неговите 'Очерки Белграда' од 1853 година“, 173-180, [во:] *Во екои на народнојо будење*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1973ѓ - Поленаковиќ Х., 1973ѓ „Против кој владика е испеана песната на Андреја Петковиќ 'Глас од далека земја'“, 148-164, [во:] *Во екои на народнојо будење*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1973е - Поленаковиќ Х., 1973е „'Сон Султана' заборавена македонска стихотворба од 1861 година“, 145-155, [во:] *Во екои на народнојо будење*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1973ж - Поленаковиќ Х., 1973ж „Првиот научен труд во македонската славистика“, 139-144, [во:] *Во екои на народнојо будење*, Скопје: Мисла.
- Поленаковиќ 1975 - Поленаковиќ Х., 1975 „Првите преводи на И. А. Крилов на македонски јазик направени од Андреја Д. Петковиќ“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, I, 137-156.
- Поповска-Таборска 1991 - Popowska-Taborska H., 1991: *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Warszawa: Ossolineum.
- Правопис 1970-1998 - 1970-1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело.
- Правописен речник 1999 - Конески К., 1999: *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело.
- Прилог 2001 - 2001: *Прилог кон јавната расправа за Нацрт-амандманите на Уставот на Република Македонија*, Скопје.
- Прирачник ПЛ 1975 - 1975: *Manuel de linguistique appliquée*, Paris: Delegrave.
- Прличев 1994 - Прличев Гр., 1994: *Крајка словенска грамајика* (приредиле Д. Пандев и Др. Стефанија), Охрид: Радио Охрид.
- Пулевски 1875 - Пулевски Ѓ., 1875: *Речник од три језика*, Белград.
- Пулевски 1880 - Пулевски Ѓ., 1880: *Славјанско-населениски македонска слојница речовска за исправување правословки јзическо писание*, I-II книга, София: Народна печатница на Б. Прошекъ.
- Пулевски 2003 - Пулевски Ѓ., 2003: *Славјанско-македонска ојината историја* (подготовка: Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска), Скопје: МАНУ.
- Рамковен 2001 - 2001: *Рамковен договор од 13.8.2001*.
- Рамовш 1995 - Ramovš F., 1995: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. (препечатено издание)
- Речник на личните имиња 1992 - Станковска Љ., 1992: *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје.
- Речник на македонската народна поезија 1983 - 1983: *Речник на македонската народна поезија 1-5*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Речник 1985 - 1985: *Rečnik književnih termina*, Beograd: Nolit.

- Речник на презимињата 1994-2001 - 1994-2001: *Речник на презимињата кај Македонците* 1-2, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Речник на странски зборови 2002 - Белчев Т., 2002: *Речник на странски зборови во македонскиот јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, МСМЛК.
- Речник на топонимите 1996 - Иванова О., 1996: *Речник на топонимите во областа по сливој на Брегалница*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Ристески 1988 - Ристески Ст., 1988: *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Скопје: Студентски збор.
- Ристески 1991 - Ристески Ст., 1991: *Една необјавена македонска драма од 1944 година од Ѓорѓи Киселинов*, Охрид: Никола Костески и Стојан Ристески.
- Ристовски 1978 - Ристовски Бл., 1978: *Димитрија Чуповски (1878 - 1940)*, кн. I и II, Скопје: Култура.
- Ристовски 1992 - Ристовски Бл., 1992: „Лоза и Лозарите во македонскиот културно-национален развој (по повод стогодишнината од излегувањето на првиот број на списанието Лоза)“, *Современост* 9-10, 70-95.
- Ристовски 1993 - Ристовски Бл., 1993: *Македонски летопис*, кн. I, Скопје: Македонска книга.
- Ристовски 1996а - Ристовски Бл., 1996а: „Кодификацијата на македонскиот современ јазик низ делото на Партенија Зографски, Ѓорѓија Пулевски, Петар Попарсов и Крсте Мисирков (со посебен поглед врз некои специфики на графичката)“, *Зборник Македонскиот јазик, литература и култура*, 43-53.
- Ристовски 1996б - Ристовски Бл., 1996б: „Ѓорѓија М. Пулевски меѓник на нашата културно-национална историја“, *Свечен собор по повод стогодишнината од смртта на Ѓорѓија М. Пулевски*, 27, МАНУ.
- Ристовски 1999 - Ристовски Бл., 1999: *Историја на македонската нација*, Скопје: МАНУ.
- Рилски 1835 - Рилски Н., 1835: *Болгарска граматика сега прво сочинена*, Крагуевац.
- Ричардс 1955 - Richards I. A., 1955: *Principles of Literary Criticism*, London: UP.
- РМЈ 1961-1966/1996 - 1961-1966/1996: *Речник на македонскиот јазик*, Скопје.
- Руве 1972 - Ruwet N., 1972: *Théorie syntaxique et syntaxe du français*, Paris: Éditions du Seuil.
- Савицка, Спасов 1990 - Савицка И./Спасов Љ., 1990: *Семенитална фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје: МАНУ.
- Савицка, Спасов 1992 - Sawicka Ir./Spasow L., 1992: „Polski i macedoński w świetle cech fonetyki i fonologii segmentalnej - aspekt dynamiczny“, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 28, 213-242, Warszawa.
- Савицка, Спасов 1997 - Савицка И./Спасов Љ., 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје: Детска радост.
- Салони, Свиѓињски 1985 - Saloni Z./Świdziński M., 1985: *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Синтакса ХКЈ 1991 - Katičić R., 1991: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU, Globus.
- Славејков 1871 - Славејков П., 1871: „Македонскиот въпрос“, *Македония* 2. 5, бр. 3.

- Солецка 1983 - Solecka K. M., 1983: *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Спасов А. 1952 - Спасов А., 1952 „Кој е автор на стихозбирката 'Глас од далека земља'?“, *Македонски јазик*, Скопје, III, 155-166.
- Спасов А. 1955 - Спасов А., 1955 „Константин и Андреја Петкович“, *Разглед*, Скопје, II, 14 (40).
- Спасов А. 1957 - Спасов А., 1957 „Престојот на Константин Петкович во Хрватска и Словенија во 1852 година“, *Млада лиџераџура*, Скопје, VII, 7, 35-51.
- Спасов А. 1969 - Спасов А., 1969 „Вести за престојот на Константин Петкович во Дубровник и Црна Гора“, *Лиџераџурен збор*, Скопје, XVI, 6, 21-23.
- Спасов А. 1970 - Спасов А., 1970 „Непозната стихотворба на Константин Петкович“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје*, 22, 377-382.
- Спасов А. 1976 - Спасов А., 1976 „За преведувањето на Хајне на македонски“, *Разглед* XVIII, 1-2, 46-52.
- Спасов А. 1977а - Спасов А., 1977а „Кон биографијата на Константин Петкович“, 159-163, [во:] *Испражувања и коментари*, Скопје: Култура.
- Спасов А. 1977б - Спасов Ал., 1977б „Престојот на Константин Петкович во Хрватска и Словенија во 1852 година“, 145-158, [во:] *Испражувања и коментари*, Скопје: Култура.
- Спасов А. 1977в - Спасов А., 1977в „Непозната стихотворба на Константин Петкович“, 135-144, [во:] *Испражувања и коментари*, Скопје: Култура.
- Спасов А. 1977г - Spasov A., 1977г „Zu den mazedonischen Übersetzungen der Dichtung Heines“, *Die Welt der Slaven* XXI, 2, 156-158.
- Спасов А. 1995 - Спасов А., 1995 „Огледот на Константин Петкович 'Преглед на Светогорските старини“, *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*, 29 - 42, Скопје: МАНУ.
- Спасов 1974 - Спасов Љ., 1974: *Речник на Константин М. Петкович од 1848 година*, Скопје. (ракопис)
- Спасов 1977 - Спасов Љ., 1977 „Речник на Константин М. Петкович од 1848 година“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, III, 143-160.
- Спасов 1980 - Спасов Љ., 1980 „Константин М. Петкович како ономастичар“, 329-336, [во:] *Втора југословенска ономастичка конференција*, МАНУ: Скопје.
- Спасов 1981 - Спасов Љ., 1981: *Преоднос на глаголите во македонскиот јазик*, Докторска дисертација, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Спасов 1985 - Спасов Љ., 1985 „Обид за дијахрониска типологија на македонскиот писмен јазик (втора половина на XIX в. - почеток на XX в.)“, *Лиџераџурен збор*, Скопје, XXXI, 1, 33-40.
- Спасов 1986 - Спасов Љ., 1986 „Синтаксичка проблематика на поговорките (врз примерот на необјавената збирка на Константин М. Петкович)“, 11-16, [во:] *Зборник од XII научна дискусија*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Спасов 1987 - Спасов Љ., 1987 „Метајазички правила на преодноста (транзитивноста) на македонскиот глагол од гледна точка на глаголската валенција“, *Македонски јазик* XLVII - XLIX, 141 - 149.

- Спасов 1988 - Спасов Љ., 1988 „Категоријата преодност во југозападните македонски говори“, *Јазични појави во Битола и Битолско денеска и во минатото*, Скопје: МАНУ, 135 - 141.
- Спасов 1990а - Спасов Љ., 1990а: *Константинов М. Петкович (јазични и книжевно-историски прилози)*, Скопје: Македонска книга.
- Спасов 1990б - Спасов Љ., 1990б „Планирањето на јазиците во Југославија (од гледна точка на македонскиот јазик)“, *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, 111-114, Novi Sad.
- Спасов 1993 - Спасов Љ., 1993 „Конкурентност на предлозите на и од во конструкциите од типот *книгата на Теа vs книгата од Теа*“, *Folia Philologica Macedono-Polonica* т. 2, 179 -185.
- Спасов 1995 - Спасов Љ., 1995 „Македонскиот ЦИЦ век наспрема македонскиот ЦИЦ век (или: Прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во ЦИЦ век)“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*, 63-70, Скопје: МАНУ.
- Спасов 1997 - Спасов Љ., 1997 „Македонскиот XIX век наспрема македонскиот XX век (или: Прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во XIX век)“, *Прилози на МАНУ*, 63-70.
- Спасов 1998 - Спасов Љ., 1998 „Значењето на Граматиката на Хорас Г. Лант за афирмација на македонскиот јазик“, *Прилози на МАНУ*, 91-113.
- Спасов 2000 - Спасов Љ., 2000 „Разликите и сличностите на процесот на стандардизацијата меѓу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик (некои аспекти на проблемот)“, *Тркалезна маса на тема: „Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со процесот на стандардизацијата на другите словенски и балкански јазици*“, Скопје: МАНУ.
- Спасов 2002 - Спасов Љ., 2002: *Резултативната видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик*. (ракопис)
- Спасов 2003а - Спасов Љ., (редакција) 2003а: *Две американски граматички на современо македонски стандарден јазик од Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман*, Скопје: МАНУ.
- Спасов 2003б - Спасов Љ., 2003б „Како Блаже Конески ја конципира историјата на македонскиот јазик“, *Прилози на МАНУ*, 75-95.
- Спасов, Јанушева 2003 - Спасов Љ./Јанушева В., 2003 „За некои поинтересни случаи на проширување на валентноста на едноаргументските предикати во македонскиот јазик (врз примери од Битола и Битолско)“, *XXXIX Научна конференција на XXXV Меѓународен семинар за МЛК*: 237 - 253.
- Спасов, Савицка 1997 - Спасов Љ./Савицка И., 1997: *Фонологија на современо македонски стандарден јазик*, Скопје: Детска радост.
- Стаматоски 1970 - Стаматоски Т., 1970: *Графискиот систем во Македонија во деведнаесеттиот век*, Скопје. (ракопис)
- Стаматоски 1995 - Стаматоски Тр., 1995: *Кон ликој на Блаже Конески*, Скопје.
- Стаматоски 1998 - Стаматоски Тр., 1998 „*Конституиентот на македонскиот литературен јазик*“, Скопје, 176 - 177.
- Степанов 1966 - Степанов Ю. С., 1966: *Основы языкознания*, Москва.
- Степанов 1971 - Степанов Ю. С., 1971: *Семантика*, Москва: Наука.
- Терминолошки речник 1978 - 1978: *Терминолошки речник на македонскиот литературен јазик*, Проект на МАНУ, Скопје.
- Тиџанов 1970 - Тиџанов Ј., 1970 „О литературној еволуцији“, [во:] *Поетика руског формализма*, Београд: Просвета.

- Толковен речник (проект) - *Толковен речник на македонскиот јазик*, Проект на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополињска 1987 - Тополињска З., 1987 „Јазични средства на изразот во 'Горски венец' од П. Петровиќ-Његош и нивните еквиваленти во препевот на Б. Конески“, [во:] *Книжевно-културниот врски помеѓу Црногорциите и Македонциите од најстари времиња до денес*, Скопје: МАНУ.
- Тополињска 1991 - Тополињска З., 1991 „За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксичките балканизми“, *Прилози XVI, 1*, 119-127.
- Тополињска 1992 - Topolińska Z., 1992 „Miejsce dialektologii wśród innych dyscyplin slawistycznych“, *Z polskich studiów slawistycznych*, seria VIII, 248-254.
- Тополињска 1995 - Topolińska Z., 1995: *Zarys gramatyki języka macedońskiego*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Тополињска 1996 - Тополињска З., 1996: *Суди за македонско-бузарската јазична конфронтација*, Скопје: МАНУ.
- Топоришич 1976-2000 - Toporišič J., 1976-2000: *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja.
- Топоришич 1991 - Toporišič J., 1991: *Slovenska slovnica*. (проширено и дополнето издание)
- Тофоска 2002 - Тофоска Ст., 2002: *Теличната видска конфигурација во македонскиот јазик*. (ракопис)
- Требст 1994 - Troebst St., 1994 „Yugoslav Macedonia, 1944-53: Building the Party, the State and the Nations. [во:] *Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Fremde Wege - Eigene*.
- Тренивски 1997 - Тренивски Т., 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.
- Универзална декларација - Универзална декларација за човекови права
- Усикова 1985 - Усикова Р. П., 1985: *Македонскиот јазик*, Скопје: Македонска книга.
- Усикова 2000 - Усикова Р. П., 2000: *Македонскиот јазик*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Устав 1974 - 1974 „Ustav SFRJ (Ustavi socijalističkih republika i pokrajina)“, *Ustavni zakoni, registar pojmova*, Beograd.
- Устав 1974 - 1974 „Устав на Социјалистичка Република Македонија“, [во: Ustav SFRJ], Beograd.
- Устав 1974 - 1974 „Ustava Socijalistične Republike Slovenije“, [во: Ustav SFRJ], Beograd.
- Устав 1991 - 1991 „Устав на Република Македонија“, *НИП „Магазин 21“*, Скопје.
- Устав 1991 - 1991 „Ustava Republike Slovenije“, *Uradni list Republike Slovenije*, Ljubljana.
- Фойт 1977 - Фойт В., 1977 „Семиотика и фолклор“, 177-192, [во:] *Семиотика и художественото творчество*, Москва: Наука.
- Фразеолошки речник 2003 - Димитровски Т., Ширилов Т., 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик по први*, Скопје: Огледало.
- Фридман 1975 - Friedman A. V., 1975 „Macedonian language and nationalism during the nineteenth and early twentieth centuries“, *Balkanistica* 2, 83-98.
- Фридман 1977 - Friedman A. V., 1977: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.

- Фридман 1992 - Friedman V. A., 1992: *An Outline of Macedonian Grammar*, Handbook of the Slavonic Languages (Edited by Bernard Comrie and Greville Corbett), Routledge.
- Фридман 1993 - Friedman A. V., 1993 „Charakterystyka socjolingwistyczna współczesnego języka macedońskiego“, *Socjolingwistyka XII-XIII*, 183-197.
- Фридман 1998 - Friedman A. V., 1998 „In memoriam Bozho Vidoeski“, *Linguist archives*, May 1998, week 3.
- Хјелмслев 1928 - Hjelmslev L., 1928: *Principes de grammaire générale*, Copenhagen.
- Хјелмслев 1953 - Hjelmslev L., 1953: *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore.
- Хокет 1958 - Hockett Ch., 1958: *A Course in Modern Linguistics*, New York: The Macmillan Comp.
- Христов 1971 - Христов А., 1971: *Создавање на македонската држава 1893-1945*, Скопје: Мисла.
- Цепенков 1972 - Цепенков М., 1972: *Пословици. Појоворки*, Скопје: Македонска книга.
- Чашуле 1998 - Чашуле И., 1998 „Зузана Тополињска, Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација, Скопје: МАНУ, 1996, 110 стр.“ (приказ), *Македонски јазик ЦЛВИИ-ЦЛВИИ*, 1994-1996, 365-368.
- Шапкарев 1868 - Шапкарев К., 1868: *Голема бџлгарска чиианка*, Цариград.
- Шкилјан 1988 - Škiljan D., 1988: *Jezična politika*, Zagreb.

Библиографијата ја подготви
Елизабета Ралповска

СОДРЖИНА

МАКЕДОНСКИОТ XX ВЕК	9
Текстовите на македонски јазик на Димитрија Чуповски и неговите погледи за македонскиот стандарден јазик	9
Синтакса и морфологија	13
Фразеологија и лексика	15
Правопис	15
Дијалектна основа	17
Јазикот и правописот на <i>Карџа Македонија</i>	18
<i>Планот за соопшавување на македонски речник и словник</i>	18

КРСТЕ МИСИРКОВ	21
Мисирков од денешна перспектива: „Шчо напрајфме и шчо требит да прајме за однапред“	21
Отворање на темата	21
Околности	22
Прашања што се отворени во оваа книга	23
Заклучок	28
Факсимили од книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков	31
Употребата на преодните и непреодните глаголи во книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков	33
БЛАЖЕ КОНЕСКИ	49
Проучувањата на Блаже Конески на македонскиот писмен јазик	49
Како Блаже Конески ја конципира историјата на македонскиот јазик	55
„Историја на македонскиот јазик“ од Блаже Конески	72
Препевите на поезијата на Хајрих Хајне од Блаже Конески во контекстот на оригиналната поезија на Блаже Конески	76
„Песна за соколо“ од Максим Горки (превод/препев на Блаже Конески од времето на школувањето)	84
1. Културно-историски околности	84
2. Препис на текстот <i>Песна за Соколо</i>	90
3. Споредба со оригиналот	95
Текстот на песната: М. Горький. Песня о соколе	95

<i>Предговор</i>	271
4. Анализа	99
5. Заклучок	104
Факсимил на ракописот на песната од средношколскиот нотес на Блаже Конески	105
Блаже Конески за мистификациите	108
Мои спомени за професорот Блаже Конески (1921 - 1993 - 2003)	115
Предговор кон книгата „Историска фонологија на македонскиот јазик“ од Блаже Конески	120
АСНОМ И ЈАЗИКОТ	133
Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на Демократска Македонија во споредба со француската Декларација за правата на човекот и граѓанинот од 1789 г. (Текстолошка анализа)	133
Цел на трудот	133
Анализа	134
ЗА ГРАМАТИЧКИТЕ ОПИСИ НА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК	139
Блаже Конески: „Граматика на македонскиот литературен јазик, дел прв. Увод. За гласовите. За акцентот, Скопје 1952; Дел втор. За формите и нивната употреба, Скопје 1954	139
Значењето на граматиката на Хорас Г. Лант за афирмацијата на македонскиот јазик	141
Факсимили од насловната страна, предговорот и содржината на книгата	160

Описот на македонскиот јазик (социолингвистички факти, семантички факти, дијалектни факти, фонологија, лексикологија и граматика на стандардниот јазик)	171
од Виктор А. Фридман	
Faksimil od sodr`inata na knjigata	177
Нацрт-проект за нова научна граматика на современиот македонски стандарден јазик	179
1. Кус поглед врз досегашната граматичарска активност од областа на македонскиот јазик	179
2. Предмет на описот	182
3. Метајазик на описот	184
3.1. Кус преглед на принципите на описите на современите словенски литературни стандардни јазици	184
3.2. Од семантика кон формализација (идиоматизација) на македонскиот јазичен текст	186
3.3. Опис на фонетското и фонолошкото рамниште	188
4. Поврзаност на оваа граматика со другите основни дела што се во функција на опис на СМСЈ	190
5. Нацрт-структура на граматиката	191
5.1. Прв том: Формална граматика на СМСЈ (Граматика на структурите на СМСЈ)	193
5.2. Втор том: Семантичка граматика на СМСЈ	193
5.3. Трет том: Фонологија на СМСЈ	196
6. Заклучок	196
ЗА СТАТУСОТ И ЗА ПЛАНИРАЊЕТО НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК	199
Планирањето на јазиците во СФР Југославија (од гледна точка на македонскиот јазик)	199

Хиерархизација на јазиците во Република Македонија во споредба со Република Словенија во однос на јазичната политика на Европската унија	204
Некои модели на статусот на стандардните јазици со посебен осврт на македонскиот јазик (прилог кон дискусијата за актуелните уставни промени)	213
Македонскиот јазик и европските интеграции	218
Прашањето на јазичната политика во ЕУ	218
Јазичната политика и јазичното планирање во ЕУ	219
Јазичната политика на идните држави членки на ЕУ	220
Што треба да се стори во РМ?	221
Статусот и корпусот на македонскиот јазик во соседните држави и во југоисточна Европа од гледна точка на XXI век	222
Придонесот на Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик	232
Додаток: Социолингвистички и други трудови на Виктор А. Фридман	241
ЈАЗИКОТ ВО КНИЖЕВНОСТА	247
Користењето на лексеми и синтагми од народната поезија во приказните од Зборникот на народни приказни собрани од Стефан И. Верковиќ	247
Проширувањето на валентноста на глаголот како литературен факт (Врз основа на македонски јазичен материјал)	254
Додаток	260
Селективна библиографија	263

*274**060p*

Људмил Спасов

ИЗБРАНИ ПОГЛАВЈА
ОД ИСТОРИЈАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК

БОЈАТА НА ЈАЗИКОТ

– втор дел –

e-mail: ljspasov@ukim.edu.mk

www.flf.ukim.edu.mk/makedonski_jazik/ljspasov.html

Издавач

КУЛТУРА – Скопје
Бул. „Св. Климент Охридски“ 68а
МК-1000 Скопје
Тел.: +389 2 3223-810, 3111-332
Факс: +389 2 3228-608
Р. Македонија

Печати:
2-Август – С

Ова издание е финансирано од Министерството за култура на
Република Македонија

276 *οδὸς*

Πηροδσορ
